

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

YAZ SUMMER 2022 • SAYI NUMBER 102

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

YAZ SUMMER 2022 • SAYI NUMBER 102

Sahibi Owner
Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütevelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Yayın Yönetmeni Editor in Chief
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yayın Kurulu Editorial Board
Prof. Dr. Yüksel ÇELİK • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba DURMUŞ • TOBB ETÜ
Prof. Dr. Muhsin KAR • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ • Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu Üyesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor
Emine Sıdıka TOPTAŞ

Teknik Redaksiyon Redaction
Prof. Dr. Tuba DURMUŞ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts
Ahmet Şahin ATA

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts
Liliya SATTAROVA

Sekreteryâ Secretariat
Harun SARIGÜL

Yönetim Merkezi Management Center
Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19 Çankaya/Ankara
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Abonelik Subscription
bilig@yesevi.edu.tr

Abone Bedeli
Yurt içi (Yıllık) : 100 TL (Öğretim üyesi, öğretmen ve öğrencilere %50 indirimlidir)
Yurt dışı (Yıllık) : 150 ABD Doları

Yayın Türü
3 aylık, yaygın, süreli

Tasarım&Baskı Design&Printed by
SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
+90 (312) 472 37 73
www.sfn.com.tr

Basım Yeri: ANKARA
Basım Tarihi: 27/07/2022

ISSN: 1301-0549

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV
Millî Bilimler Akademisi /Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi/Azerbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi /
Rusya Federasyonu

Dr. Serdar ÇAM
Kültür ve Turizm Bakanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Edward FOSTER
Talisman/ABD

Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi/Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. İbrahim KALIN
Cumhurbaşkanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNÖV
Bilimler Akademisi/Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Ali Ekber ŞAHİN
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Cengiz TOMAR
Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan

Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi/Türkiye

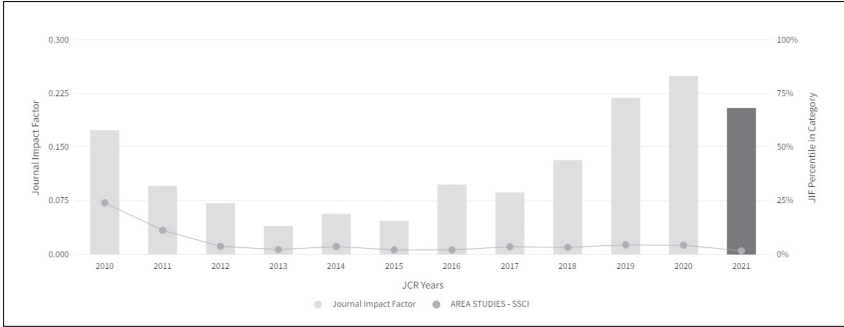
Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Saygıdeğer Okurlar,

Dergimizin yeni sayısını istifadenize sunmaktan mutluluk duymaktayız.

Bu sayımızda dil, tarih, edebiyat, uluslararası ilişkiler alanlarından Türk dünyasının kültür hazinelerine ve güncel gelişmelerine dair 7 farklı makale yer almaktadır. Yazarlarımız arasında Prof. Dr. Erol Özvar ve Prof. Dr. Yakup Çelik gibi alanında duayen hocalar olduğu gibi Dr. Sayyad Sadri Alibabalu ve Tuğçe İyigüngör gibi genç akademisyenler de bulunmaktadır. Özvar ve Yıldırım'ın makalesini okuduğunuzda Türk medeniyetinin bir vakıf medeniyeti olduğunu ve vakıf işlerinde kadınların ne kadar aktif bir rol oynadığını göreceksiniz. Çelik'in makalesi ise Türk edebiyatında tezkirelerle başlayan biyografi yazma geleneğini ele almaktadır. Ali Şir Nevaî Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi'nden Hamidulla Dadabaev'in "XI.-XII. Yüzyıllar Eski Türk Dili Söz Varlığının Divānu Lugātī't-Türk'teki İfadesi" başlıklı makalesi ile Kenan Azılı'nın "Kültürel Kavramsallaştırma Örneği: Eski Uygur Sivil Metinlerindeki Örü Kodu Bol- Yapısı Üzerine" başlıklı makalesi birlikte okunmalıdır. Her iki makale de Uygurların konuştuğu Türkçenin İslamiyet öncesi ve sonrasındaındaki gelişimi ve değişimine dair önemli saptamalar içermektedir. Narmanlıoğlu ve İyigüngör'ün makalesi ise günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde bulunan, Uygurların yoğun olarak yaşadığı Doğu Türkistan'da kurulan dijital gözetimin insanlığın ortak hazinesi olan kadim Türk kültür mirasının silinmesinde oynadığı rolü ortaya koymaktadır.

Kıymetli *bilig* takipçileri,

Web of Science listesinde yer alan dergiler için Haziran ayının son haftası sabırsızlıkla beklenir. Dergilerin etki faktörünü (impact factor) gösteren ve bununla birlikte diğer analizlerin yer aldığı Journal Citation Report (Dergi Atıf Raporu) her yılın Haziran sonunda yayınlanır. Gelenek olduğu üzere biz de Temmuz sayımızda bu verileri sizlerle paylaşırız. Öncelikle ifade etmek isteriz ki, *bilig*'in SSCI'deki konumu istikrarını korumaktadır. Öte yandan grafikte görüleceği üzere *bilig*'in 2021'deki etki faktöründe 2019 ve 2020'ye oranla nisbi bir düşüş söz konusudur. Bunun neden kaynaklanmış olabileceğine dair ipuçlarını Web of Science'dan Marie Mcveigh'in "Journal Citation Reports 2022: A Preview" başlıklı makalesinde bulmak mümkündür.

Mcveigh, dergilerin 2021 yılı etki faktörünü iki önemli gelişmenin yönlendirdiğini ifade etmektedir. Web of Science tarafından 2020'de ilk kez erken erişim içerikleri (Early Access content) değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Bunun yanında beklenmedik bir şekilde hayatımıza giren Covid-19 tamamen yeni ve oldukça acil bir çalışma alanını ortaya çıkarmıştır. Bu iki

gelişme dergilerin 2021 etki faktörünün tespitinde belirleyici rol oynayan 2020 verilerine sıra dışı bir nitelik kazandırmıştır. 2021 JCR'de (Dergi Atıf Raporu) önceki yıla oranla %25 daha fazla makale ve atıf yer alırken, bunların çoğu Covid-19, küresel kriz ve enformasyon bilimleri alanında gözlemlenmiştir. Bu süreçte tıp ve sağlık bilimleri ile ilgili dergilerin etki faktöründe gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Sosyal bilimler alanında ise Covid-19'un toplumsal hayatta meydana getirdiği değişimleri analiz eden çalışmaların etki faktörü daha yüksek olmuştur. *biliş* Yayın Kurulu olarak 2020 yılı başında yeteri kadar sağlıklı veri olmadan yapılacak analizlerin yanıltıcı ve bilimselliğinin zayıf olacağı düşüncesinden hareketle Covid-19 ile ilgili makaleleri belirli bir süre değerlendirmeme kararı almıştık. Bu tercihin 2021 etki faktörümüzü olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır.

Öte yandan en nitelikli makalelere ulaşmak ve bilim camiasına etkili bir şekilde ulaştırmak konusunda daha fazla çalışmamız gerektiği ortadadır. Bundan sonra da kalite konusunda taviz vermeden yolumuza devam ederken, dünyadaki değişimleri ve öncelikleri daha yakından takip etmeye çalışacağız. Bu çerçevede yayın kurulu üyelerimiz arasında YÖK Kalite Kurulu Başkanı Prof. Dr. Muhsin Kar'ın dâhil olması da *biliş*'e güç katacaktır.

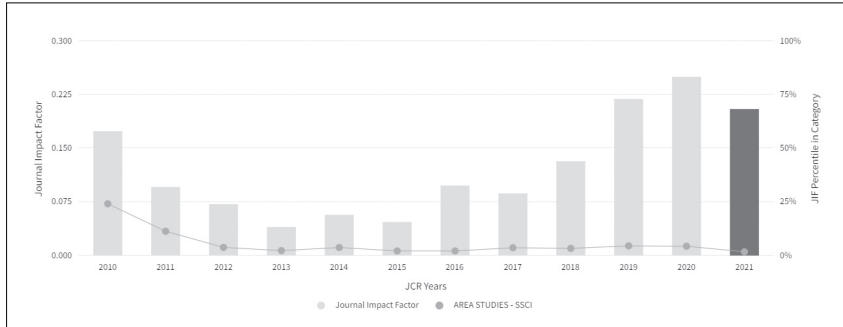
Yeni sayımızın faydalı olması temennisiyle iyi okumalar diler, saygılar sunarım.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Yayın Yönetmeni

Dear Readers,

We are pleased to present the new issue of our journal to your benefit. In this issue, there are seven articles on the cultural treasures and current affairs of the Turkish world from the fields of language, history, literature, and international relations. Doyen scholars such as Prof. Dr. Erol Özvar and Prof. Dr. Yakup Çelik and young academicians such as Dr. Sayyad Sadri Alibabalu ve Tuğçe İyigüngör are among our writers. Upon reading Özvar and Yıldırım's article, you will recognize that Turkish civilization is a foundation civilization and women had an active role in in foundation works. Çelik's article, on the other hand, deals with the tradition of writing biographies which started with "tezkire"s in Turkish literature. Article titled "The Reflection of the lexical composition of the Old Turkic language of the 11th – 12th centuries in the Divānu Lugâti't-Turk" by Hamidulla Dadabayev, a scholar from Ali-Shir Nava'i Tashkent State University of Uzbek Language and Literature and Kenan Azılı's article titled "A Sample of Cultural Conceptualization: On the Form of *örü kodı bol* in the Old Uyghur Civil Texts" should be read together. Both articles contain significant determinations on the development and change of the Turkish language spoken by Uyghurs before and after Islam. Narmanlıoğlu and İyigüngör's article reveals the role played by the digital surveillance established in East Turkestan, where the Uyghurs densely inhabit, which is located within the borders of the People's Republic of China today, in erasing the ancient Turkish cultural heritage, which is a common treasure of humanity.

Dear *bilig* followers,

The last week of June is eagerly awaited for the journals on the Web of Science list. The Journal Citation Report, which shows the impact factor of the journals and includes other analyzes, is published each year at the end of June. As is the tradition, we share this data with you in our July issue. First, we would like to express that *bilig's* position in SSCI remains stable. On the other hand, as can be seen in the chart, there is a relative decrease in *bilig's* impact factor in 2021 compared to 2019 and 2020. The reasons for this decrease may be found in the article titled "Journal Citation Reports 2022: A Preview" by Marie McVeigh from Web of Science. McVeigh states that two important incidences have shaped the 2021 impact factor of the journals. Early Access content was included in the evaluation for the first time in 2020 by the Web of Science. Besides, Covid-19, which has unexpectedly come into our lives, has created a completely new and quite urgent field of work. These two incidences have given an extraordinary feature to the 2020 data, which plays a decisive role in the determination of the 2021 impact factor of the journals. While the JCR (the Journal

Citation Report) has 25% more articles and citations than the previous year, they mostly are in the field of Covid-19, global crisis, and information sciences. During this period, there has been a remarkable increase in the impact factor of journals related to medicine and health sciences. In the field of social sciences, studies analyzing the changes in social life that Covid-19 has caused had a higher impact factor. As *bilig* Editorial Board, at the beginning of 2020, we decided not to evaluate the articles related to Covid-19 for a certain period, considering that the analyzes to be made without sufficient data would be scientifically weak and misleading. It is seen that the preference negatively affected our 2021 impact factor.

On the other hand, it is evident that we need to work harder to reach the most qualified articles and effectively deliver them to the scientific community. From now on, while continuing without compromising on quality, we will try to follow the changes and priorities in the world more closely. In this context, the Chairman of CoHE Quality Board Prof. Dr. Muhsin Kar's joining to our editorial board will empower *bilig*.

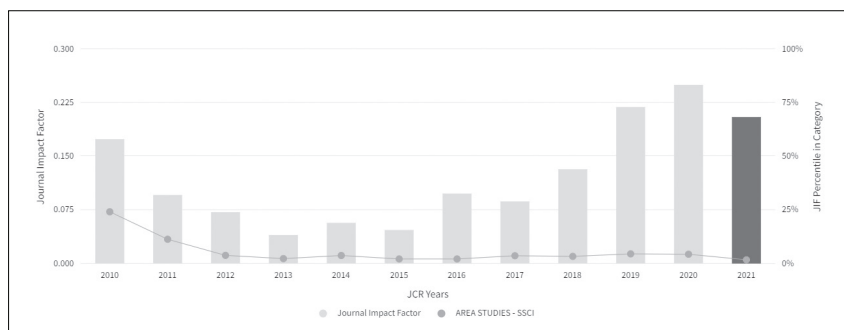
With the hope that the new issue will be useful, I wish you a good reading and present my respects.

Prof. Dr. Firat PURTAŞ

Editor in Chief

Многоуважаемые читатели,

Мы рады представить вашему вниманию новый выпуск журнала, в котором опубликовано семь статей по разным сферам, касающимся сокровищницы культуры тюркского мира и ее современного развития, - это материалы по языку, истории, литературе, международным отношениям. Наряду с такими признанными авторами, как профессора Эрол Озвар и Якуп Челик, вы найдете в нем имена молодых ученых Сайада Садри Алибабалу и Тугче Ийигюнгер. Знакомство с исследованием Э.Озвара и С.Йылдырыма даст вам представление о турецкой цивилизации как цивилизации вакуффов, об активной роли женщин в основании вакуфных фондов. Статья Я.Челика, с другой стороны, посвящена традиции написания биографий в турецкой литературе, которая началась с жанра тезкере. Статью Х.Дадабаева (Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои) «Отражение лексического состава старотюркского языка XI-XII вв. в “Диван лугат ат-турк”» и статью К. Азылы «Образец культурной концептуализации: о форме ögü kodı bol- в древнейуйгурских гражданских текстах» рекомендуем для параллельного изучения. Обе статьи содержат важные положения о развитии и изменении тюркского языка уйгуров до и после принятия ислама. Статья Х.Нарманлыоглу и Т.Ийигюнгер, с другой стороны, раскрывает роль, которую сыграла цифровая слежка, установленная в Восточном Туркестане, в котором компактно проживают уйгуры и который сегодня находится в границах Китайской Народной Республики, в стирании древнего тюркского культурного наследия, являющегося общим достоянием человечества.

Дорогие читатели «Билиг»,

Журналы, входящие в список Web of Science, с нетерпением ожидают наступления последней недели июня, когда публикуется отчет о цитировании, который показывает импакт-фактор журналов, а также включает другие аналитические материалы. По традиции мы делимся с вами этими данными в нашем июльском номере. В первую очередь хотим отметить, что положение «Билиг» в SSCI остается стабильным. С другой стороны, как видно из диаграммы, наблюдается относительное снижение импакт-фактора журнала в 2021 году по сравнению с 2019 и 2020 годами. Подсказки относительно того, почему это могло возникнуть, можно найти в статье Мари Маквей из Web of Science под названием «Journal Citation Reports 2022: A Preview» (Отчеты о цитировании журналов 2022: предварительный обзор).

Маквей утверждает, что импакт-фактор журналов в 2021 году определяется двумя важными обстоятельствами. Контент раннего доступа впервые был включен в оценку Web of Science в 2020 году. К тому же Covid-19, неожиданно вошедший в нашу жизнь, открыл совершенно новое и очень актуальное поле деятельности. Эти два события придали исключительное качество данным за 2020 год, которые играют решающую роль в определении импакт-фактора журналов на 2021 год. Хотя в JCR (Journal Citation Report) за 2021 год статей и цитирований на 25% больше, чем в предыдущем году, большинство из них касалось Covid-19, глобальных кризисов и информационных наук. При этом заметно увеличился импакт-фактор журналов, связанных с медициной и науками о здоровье. В области социальных наук импакт-фактор исследований, анализирующих изменения в общественной жизни, вызванные Covid-19, был выше. Как редакционная коллегия «Билиг» мы решили не публиковать статьи, связанные с Covid-19, в течение определенного периода времени, считая, что аналитика, которая будет проводиться без достаточных данных о здоровье, введет в заблуждение и будет слабой с научной точки зрения. Понятно, что это предпочтение негативно повлияло на наш импакт-фактор 2021 года. С другой стороны, ясно, что нам нужно больше работать, чтобы получить наиболее квалифицированные статьи и эффективно донести их до научного сообщества. Отныне, продолжая свой путь без ущерба для качества, мы постараемся более внимательно следить за изменениями и приоритетами в мире. В этой связи, значимым пополнением нашего редакционного совета станет включение в его состав председателя Совета по качеству Совета Высшего Образования (ҮӨК) профессора Мухсина Кара.

С надеждой на то, что наш новый выпуск окажется полезным, желаю вам приятно-го чтения и выражаю свое почтение.

Профессор Фырат Пурташ,
Главный редактор

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yakup Çelik

Biyografi Yazma Gelenegi ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri / 01-25
The Tradition of Writing Biography and Biographical Lexicons Written After Republic Period

Erol Özvar, Sadullah Yıldırım

Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul / 27-51
Istanbul'da Para Vakıflarının Kuruluşunda Yaşanan Uzun Vadeli Değişimler

Kenan Azılı

Kültürel Kavramsallaştırma Örneği: Eski Uygur Sivil Metinlerindeki *Örü Kodı Bol*-Yapısı Üzerine / 53-72
A Sample of Cultural Conceptualisation: On the Form of örü kodı bol- in the Old Uygur Civil Texts

Selin Süar Oral

Bir Mikro Tarih Anlatısı Olarak Ahtem Seitablayev Sineması'nda Kırım Tatar Toplumunun Temsili / 73-96
Representation of the Crimean Tatar Community in the Akhtem Seitablayev's Cinema as a Micro History Tale

Hamidulla Dadabayev

XI.-XII. Yüzyıllar Eski Türk Dili Söz Varlığının *Divânu Lugâti't-Türk*'teki İfadesi / 97-118
The Reflection of the lexical composition of the Old Turkic language of the 11th – 12th centuries in the "Divânu Lugâti't-Türk"

Haldun Narmanlıoğlu, Tuğçe İyigüngör

Uygur Türkleri Üzerinde Dijital Gözetim / 119-146
Digital Surveillance of Uyghur Turks

Sayyad Sadri Alibabalu

Turkey's Security Policy towards Northern Syria and Iraq amid Regional Chaos (2011-2019) / 147-170
Bölgesel Kaos Ortasında Türkiye'nin Kuzey Suriye ve Irak'a Yönelik Güvenlik Politikası (2011-2019)

Yayın Değerlendirme / Book Reviews**Fehmi Yılmaz**

Hakan Kırımlı. *Geraylar ve Osmanlılar: Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*.
Ötüken Yayınları, 2022. / 171-186

Yayın İlkeleri / 187-202

Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri*

Yakup Çelik**

Öz

Başlangıçta tezkireler çevresinde gelişen biyografi türü, Tanzimat Dönemi'nde, Batı'da gelişen biyografilerin de etkisiyle kaynaklara dayalı yargılar sunan bir hüviyet kazanır. Türk edebiyatında biyografi yazma geleneği tezkirecilik misyonunu hiç terk etmez. Cumhuriyet'e kadar hem sözlük tarzındaki biyografilerde hem de bir şahsiyetin ele alınıp incelendiği biyografilerde önemli örnekler verilir. Âşık edebiyatında ise şair-nâmeler biyografi yazımında öncü durumundadır. İşlevleri sadece âşıkların bir veya birkaç mısra içerisinde bazı özelliklerini sunmaktan ibaret kalır. Cumhuriyet'in ilk döneminde orta öğretim kurumlarındaki edebiyat dersinin ihtiyaçları çevresinde kaleme alınan şair/yazar sözlükleri, sonrasında çok kapsamlı bir boyut kazanır. Behçet Necatigil'in 1960-1978 arasında bizzat kendisinin kaleme aldığı *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* çalışması önemli bir rol model olur. 2000'li yılların başında bazen kurumların bazen de komisyonların yürüttüğü çalışmalarla biyografi sözlükleri, ansiklopedi boyutuna taşınır. Günümüzde internetin hemen her alandaki etkin kullanımı biyografi sözlüklerinin de veri tabanına taşınmasına neden olur. Bu çalışmada Türk edebiyatındaki biyografi yazma geleneğinin, tezkirelerle başlayıp veri tabanına ulaşan gelişimi, Cumhuriyet sonrasında biyografi sözlüklerinin değişimi çevresinde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk Edebiyatı, biyografi, tezkire, şair-nâme, isimler sözlüğü.

* Geliş Tarihi: 27 Şubat 2021 – Kabul Tarihi: 16 Nisan 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Çelik, Yakup. "Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 01-25.

** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – İstanbul/ Türkiye

ORCID: 0000-0001-9252-8221

ycelik1234@gmail.com

Giriş

Biyografi, belirli bir alanda şöhret bulmuş insanların hayat hikâyelerini konu alır. Yaşanmış olaylar üzerine kurulan ve tarih biliminin içerisinde doğan biyografi, zaman içerisinde bağımsız bir bilim dalı hâline gelir. “Olaylar kadar, o olaylarda etkili olmuş kişi ya da kişilerin hayat hikâyeleri, bizzat hadisenin kendisi kadar mühimdir. Hadiseleri meydana getirenler insanlar olduğuna göre, onların hayat hikâyelerini tespit etmek de biyografinin konusudur” (İsen 3). Başlangıcından günümüze çeşitli evrelerden geçen biyografi türü üç farklı alt kategoride incelenir. Bunlar bilimsel biyografi/monografi çalışması, biyografik roman ve nekrolojidir. Tek bir şahsiyet üzerine yapılan biyografi/monografi çalışmaları, doğumdan ölüme değin ele alınan kişinin hayat hikâyesi kaynaklara dayandırarak gözler önüne serer. Biyografik romanda, hayatı işlenecek şahsiyetin yaşadıkları akıcı bir kurgu ile birleştirilir. Nekroloji ise ölenlerin hemen arkasından kaleme alınan yazılardır. Çalışmamızda birden fazla şair/yazarın hayat hikâyesinin anlatıldığı biyografi sözlükleri/ansiklopedileri söz konusu edilecektir. Tek bir şahsiyet üzerine yapılan biyografi/monografi, biyografik roman ile nekroloji üzerinde durulmayacaktır.

Batı’da biyografinin ilk örnekleri kısa hayat hikâyeleridir. Plutarkos (M.S.46-119) *Koşutlu Yaşamlar* adlı eserinde yirmi üç Yunanlı ile yirmi üç Romalı’nın hayatını kaleme almıştır. “Benim amacım, hayatları yazmaktır, tarihleri değil” diyen yazar, tarihsel malzeme ile ilgilenmemiş, tarihin bir kolu olan biyografi türünün, edebiyata dâhil edilmesini sağlamıştır” (Çelebioğlu 1). Plutarkos, biyografi aracılığıyla halkı eğitmeyi amaçlamaktadır. Batı edebiyatı bu tarz biyografi yazımından 16. yüzyılda sıyrılır: 1837-1901 Victoria Dönemi dışında, nispeten objektif ve kaynaklara dayalı biyografi yazımına yönelir (Bk. Çelebioğlu 1-7).

Biyografi, düşünce ve kültür dünyasında tanınmış, eser vermiş kişilerin hayat hikâyelerinden bahseden bir yazım türü olarak tarih biliminin içerisinde ortaya çıkmıştır. İslâm dünyasında biyografinin ortaya çıkışı konusunda Mustafa İsen’in tespiti önemlidir:

İslam tarihçiliği, Hz. Peygamber’in hayat ve faaliyetlerinin incelenmesiyle yani biyografi ile başlamıştır. Kısacası İslam tarihinin kaynağını, hadis toplamada, özellikle de Hz. Peygamber’in gazalarına ait

hadislerin toplanmasında aramak gerekir. Çünkü bir hadisin değeri ve doğruluğu büyük ölçüde isnadın doğruluğuna ve kesintisizliğine bağlıdır. Bir hadisin nakledilişi üzerine zikredilen biyografik verilerin onun doğruluğunun da senedi sayılmaktadır. Giderek sonraki tarihçiler bu alanı genişletmişlerdir. (İsen 4)

Biyografinin içerisinde kahramanların hayat hikâyeleri çevresinde gelişen olaylar ve verdiği eserler söz konusu edilir. Biyografilere bir bütün olarak bakılınca dönemlerin sanat, siyaset ve kültürel gelişimi bir bütün hâlinde görülür.

Şairlerin hayat hikâyelerine ve edebî eserlerine tezkirelerde rastlanır. Tezkireler, hayat hikâyeleri ve şiirlerden yapılan seçmeler ile şairlerin en azından yaşadığını ve yazdığını ortaya koyan belgeler durumundadır. XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar yazılan 30 tezkireyi tarayarak ortaya konan divan şiirine münhasır isimler sözlüğünün ön sözündeki yargı bu bakımdan dikkate değer: “Tezkireler, Divan edebiyatı, özellikle de bu edebiyatı meydana getiren şairler söz konusu olduğunda başvurulacak yegâne kaynak olmaları yanında, nesir alanında da birer inşa örneği olarak Türk edebiyatının bir türünü meydana getirirler” (İpekten vd., *Tezkirelere Göre*, III).

Âşık edebiyatında ise tezkirelerin işlevini, kısmen şair-nâmeler görür. Şair-nâmeler tezkireler gibi kapsamlı birer kitap değildir, dörtlüklerle oluşturulmuş bir tek şiirdir. Saz şairlerinin kaleme aldıkları ve “şair-nâme”, “âşıklar destanı”, “ozanlara selam”, “bugünkü ozanlar” vb. adlarla yazılmış şiirlerde mısralar içerisinde geçmişteki veya çağdaşı âşıkları tanıtıcı mısralar yer alır. Doğan Kaya, şair-nâmelerin yazılma nedenlerinde öncelikle “kaynak” olma düşüncesinin, sonrasında ise derdini diğer âşıklarla bütünleştirerek sunmanın, başından geçen olayları şiir diliyle nakletmenin bulunduğunu belirtir (10). Şair-nâmeleri bir biyografi kaynağı olarak değerlendiren M. Öcal Oğuz, âşık edebiyatındaki biyografik bilgilerin, halkın sözlü belleğine bağlı oldukları için, ancak sağlam biyografik kaynaklara dayandırılarak doğrulanabileceği görüşündedir (523). Bu bağlamda, âşık edebiyatındaki biyografilerde, şair-nâmelerden yararlanma oldukça sınırlıdır.

Sözlükler ve ansiklopediler çevresinde ortaya konan biyografiler hem öğretim amaçlıdır hem de yıllar içerisinde birikmiş kültür dökümüdür. Bütün biyografilerin yazılış amacı, şair/yazarların hayat hikâyelerini ve eserlerini

sunmak; temel başvuru eserlerini göstermektir. Ayrıca şair/yazarların seçilmesinde ve onlar hakkında verilen yargılarda nesnel olunduğu iddiası hemen bütün sözlüklerde bulunmaktadır.

Cumhuriyet Dönemine Kadar

Şair biyografileri, İslâm medeniyetinin ortak ürünü olarak Arap edebiyatından Farsçaya oradan da Türkçeye geçmiştir. XII. yüzyılın sonlarına kadar Arapça devam etmiş olan biyografi geleneği XIII. yüzyıldan itibaren yerini Farsça örneklerle bırakmıştır: Molla Cami'nin *Baharistan*'i (7. Bölümü şair tezkirelerine ayrılmıştır) ve Devletşah b. Alâü'ddevle'nin kaleme aldığı *Devletşah Tezkiresi*'nde (y.1487), o güne kadar kaleme alınmış eserlerden daha fazla biyografiye yer verilmiştir (Geniş bilgi için bk. İsen 4-7). Bu iki önemli eserden sonra Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefais* (1491) adlı tezkiresi gelir.

Mecâlisü'n-nefais'te Herat, Horasan ve Azerbaycan'da yaşayan ve çoğu Farsça yazan 455 şair vardı. Bunlardan 43'ü Türk veya Türkçe yazan isimlerdir. Nevaî, bu şairler hakkında uzun uzun bilgiler vermemiş, çoğuna ancak bir iki satır yer ayırmış; her şairin bir, büyük şairlerin iki-üç beytini de örnek olarak vermiştir. *Mecâlisü'n-nefais*, Çağatay edebiyatı, özellikle de İran edebiyatı için çok mühim bir kaynaktır. (İsen 7)

Ali Şîr Nevâî'nin bu eseri Türk edebiyatında yazılacak tezkirelere de kaynaklık etmiştir.

Mustafa İsen, "XVI. yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi Geleneği" adlı makalesinde, Osmanlı Dönemi'nde, İslâm tarihine benzer şekilde, biyografilerin üç farklı uygulama ile karşımıza çıktığını vurgulamaktadır: "1.Umumi tarihlerde yer alan biyografiler 2. Şakaik, te'lif, tercüme ve zeyillerinde yer alan biyografiler 3. Şuara tezkirelerinde yer alan biyografiler" (8). Anadolu sahasında kaleme alınmış önemli tezkirelerden ilki, Ali Şîr Nevâî'nin eserinden ilham alınarak hazırlanmış olan Sehî Bey'in *Heşt Behişt*'idir (1538). İkincisi *Tezkiretü'ş-şuara ve Tabsiratü'n-nüzema* (1546), diğer adıyla *Latîf Tezkiresi*'dir. Âşık Çelebi'nin *Tezkire-i şuârâ*, Hasan Çelebi'nin *Meşâirü'ş-şuâra*, Ahdi'nin *Gülşen-i şuârâ*, Yumnî'nin *Tezkire-i şuâra* Osmanlı Dönemi'nin önemli şair tezkireleridir (Listenin tümü için bk. İpekten, *Şair Tezkireleri* 11-12). İsen, Osmanlı'da XVI. yüzyıla kadar üslu-

bun güzel olmasına özen gösterildiğini, XVI. yüzyıldan sonra standart bir biyografi üslubunun oluştuğu saptamasını yapar.

Osmanlı edebiyatı veya divan şiirinin hemen yanı başında âşık tarzı şiir varlığını sürdürür. Sözlü olarak gelişen âşık tarzında şair biyografileri, kısmen şair-nâmeler içerisinde karşımıza çıkar. XVII. yüzyıldan günümüze kadar yazılan ve âşık edebiyatının biyografi kaynağı olan şair-nâmenin bilinen ilk örneği XVII. yüzyılda Âşık Ömer adına kayıtlıdır. Şair-nâmelerin yazıldığı tarih, âşık tarafından kaydedilmediği için belli değildir. Âşığın yaşadığı dönemi şair-nâmenin tarihi olarak kabul edebiliriz. Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemi'ne şair-nâmeler, ihtiva ettiği dörtlük ve bahsettiği şair sayısı bakımından şöyle sıralanmaktadır: Âşık Ömer (ö. 1707)–“Şairnâme” (38 dörtlük, 107 âşık), Gubari (XVII. yy.)–“Vasf-ı Hüdâî Resul ve Cem'-i Şuarâyı Gubârî” (59 dörtlük, 288 âşık), Sun'î (XVII. yy.)–“Tekerleme” (21 dörtlük, 108 âşık), Bosnavi (XIX. yy.)–“ Âşıklar Destanı” (34 dörtlük, 107 âşık), Hızrî (ö. 1846)–“Cemü'-ş- Şâirân” (51 dörtlük, 392 âşık), Noksânî (XIX. yy.)–“Münâcaat” (36 dörtlük – 25 âşık), Pir Yakup (XIX.-XX. yy.)–“Şairler Destanı” (13 dörtlük, 30 âşık), Ruhsatî (1835-1911)–“Şairnâme” (11 dörtlük, 18 âşık). (Geniş bilgi için bk. Kaya). Ancak Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren hem kaleme alınan edebiyat tarihlerinde hem de edebiyat araştırmalarında âşık edebiyatını inceleyen bilimsel eserlerin ortaya çıktığını ve bunların biyografilere kaynaklık ettiğini de belirtmek gerekir.

Türk kültür ve düşünce hayatında Batı'ya açılmanın dönüm noktası kabul edilen Tanzimat'ta, biyografi yazma geleneği Batı edebiyatından gelen unsurlarla zenginleşir. Biyografi yazımında kaynaklara yönelme öne çıkar. Gül Ayşe Akar, geleneksel tezkire ile Batı'dan gelen biyografi arasındaki farklılıkları, Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasında kaleme alınmış biyografiler üzerinden açıklar:

Tezkire ile biyografi arasında zamanla oluşan farkları sıralamak gerekirse özetle şunlar söylenebilir: Pek çok şahsın hayatının ele alındığı tezkirelerden daha az kişinin veya tek şahsiyetin ele alındığı eserlere yönelim artar. Aynı zamanda yazarın sesi yavaş yavaş eserlerden kaybolmaya başlar. Tanzimat döneminde biyografilerin kaynakları da yavaş yavaş değişmeye başlar. Eski edebiyatın biyografik eserleri daha ziyade menakıb, efsane, rivayetler ile beslenirken incelediğimiz dönemdeki yazarlar artık anlatacağı kişileri gerek şahsın kendisinin ge-

rekse çevresinin eserlerinden, hatıralarından yararlanarak anlatırlar. Bunun yanı sıra tezkirelerde tanıtılan kişi hakkında bilinen duyulan tüm bilgiler doğruluğuna ya da duyulan kaynağın güvenilirliğine çok aldırış edilmeksizin ‘dedikodu’ mahiyetinde olsalar bile aktarılırlar. Ancak biyografide verilen bilginin doğruluğu ve kaynağı önemlidir. (16-17)

Tanzimat Dönemi’nde yapılan ilk çalışma, Şinasi’nin Fatim Davud’un *Tezkire-i Hatimetül Eşar* adlı eserini yeniden yayına hazırlamasıdır. Orhan Okay, Şinasi’nin bu çalışmasında tezkirede yer alan şahsiyetler hakkında, tarafsızlık usulüne uygun olarak değer yargılarında bulunulduğunu belirtir. 1863’te hazırlanan bu baskı, modern edebiyattaki ilk biyografi denemesi kabul edilebilir (bk. 2011).

Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasında yüzlerce biyografi çalışması yapılır. Bunların büyük bir kısmı âlim, evliya, şair ve hükümdarlar üzerinedir. Tek bir kişi dikkate alınarak hazırlanan biyografilerin yanında tezkire özelliği gösteren onlarca şair/yazarın konu edildiği biyografi sözlükleri de yapılmıştır. Yeni biyografilerin tezkirecilik geleneğinden tamamen ayrılmış olduğunu söylemek de zordur.

Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e gelen sürede tezkirecilik geleneğinin devam ettirme ile biyografi yazarlığı arasındaki farklılık seçilen bazı örnek eserler çevresinde aşağıdaki şekilde açıklanabilir: Ebüzziya Tefrik’in *Galile* (1882), *Napolyon* (1882), *İbn-i Sina* (1882), *Hasan b. Sabbah* (1883), *Harun Er-Reşid* (1882), *Jean-Jacques Rousseau* (1885-1886), *Kemâl Bey’in Terceme-i Hâli* (1885), *Nefi* (1893-1894); Ahmed Midhat Efendi’nin *Volter 20 Yaşında Yahud İlk Muaşakası* (1884), *Beşir Fuad* (1886-1887), *Fatma Aliye Hanım Yahud Bir Muharrir-i Osmaniyé’nin Neşeti* (1883-1894); Beşir Fuad’ın *Victor Hugo* (1885), *Volter* (1887); Abdülhalim Memduh’un *Reşid Paşa* (1889); Mehmed Celal’in *Sultan Osman Gazi Yahud Bir Sayyad-ı Hümayun-Baht* (1891) adlı biyografileri Türk ve İslâm tarihinden, Avrupa’dan, Türk ve Batı edebiyatından tanınmış bir kişinin hayat hikâyesi ve eserleri üzerine kaleme alınmışlardır. Bunlardan Beşir Fuad’ın *Victor Hugo* ve *Volter* adlı eserleri tenkitli biyografi olarak tanımlanabilir. Ayrıca ölümünün hemen ardından yazılması dolayısıyla Ahmed Midhat Efendi’nin *Beşir Fuad*’ı nekroloji, *Volter 20 Yaşında Yahud İlk Muaşakası* adlı eseri de biyografik roman olarak değerlendirilebilir. Tek tek biyografilerin bir bütün hâline getirildiği eserler de

vardır. Namık Kemal'in *Evrâk-ı Perişân* (1871-1885), Rezaizade Mahmud Ekrem'in *Kudemâdan Birkaç Şair* (1888), Muallim Naci'nin *Osmanlı Şairleri* (1890), İsmail Hakkı Eldem'in *On Dördüncü Asrın Türk Muharrirleri* (1891-1894) adlı çalışmaları dört ile on üç arasında biyografinin birleşiminden oluşmaktadır. Adı geçen biyografilerde tarihi şahsiyetlerin hayat hikâyeleri ve kahramanlıkları, şairlerin ve yazarların ise hayatları ve eserlerinden seçmeler bulunmaktadır. Bu dönemde tezkire geleneğini devam ettiren, çok sayıda ismin yer aldığı çalışmalar da yayımlanır. Mehmed Tefvik (Çaylak Tefvik)'in *Kafîle-i Şuâra* (1875), Habîb İsfahânî'nin, *Hat ve Hattâtan* (1885), Mehmed Süreyya'nın, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkere-i Meşahir-i Osmaniye* (ilk cilt, 1891), Faik Reşad'ın, *Eslâf* (1893) Avânzade Mehmed Süleyman'ın: *Muharrir Kadınlar* (1894), Ahmet Refik'in *Meşhur Osmanlı Kumandanları* (1901) gibi. Bu çalışmalardan Avânzâde Mehmet Çelebi'nin çalışması Batı edebiyatındaki kadın yazarları konu almaktadır (Geniş bilgi için bk. Akar). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e gelen çizgide, biyografi yazımı ile tezkirecilik geleneği birlikte yürür. Cumhuriyet Dönemi'ne bu çerçevedeki bir biyografi anlayışı ile girilir.

Cumhuriyet Dönemi'nden Günümüze

Tanzimat'tan itibaren yapılan biyografi çalışmaları, hemen yanı başında yürütülen edebiyat tarihi araştırmalarıyla birlikte kültür envanterinin bir bütün olarak gözler önüne serilmesine de zemin hazırlar. Bu bakımdan Cumhuriyet'e gelindiğinde yüzyıllar içinde demlenmiş bir kültür envanterinin varlığı, bununla birlikte zengin bir biyografi kaynağı vardır. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*, İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri*, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, *Son Hattatlar*, *Hoş Sadâ Son Asır Türk Musikişinasları*; Ali Emiri'nin *Tezkire-i Şuara-yı Amid*, Mehmed Siraceddin'in Hammer'den çevirdiği *Mecmua-i Şuara ve Tezkire-i Üdebâ* gibi ansiklopedik eserler, bu zengin kültür birikimini ortaya koyan biyografilerdir. Tezkireciliğin bir nevi devamı sayılan bu türden biyografi çalışmaları Cumhuriyet'in ilk dönemine taşınırlar. Büyük oranda XIX. yüzyılın şair/yazar/hattat/musikişinaslarının biyografilerini ihtiva ederler. Dolayısıyla yukarıdaki biyografilerde, ekseriyetle Cumhuriyet'e kadar gelen kültür dünyasının şahsiyetlerinin hayat ve eserleri yer almaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde de biyografi türü, zamanın getirdiği imkânlar, toplumun duyduğu ihtiyaçlar çevresinde gelişmesini sürdürür. Türün ge-

lişimi, uzun bir müddet, edebiyat öğretimiyle birlikte yürür. Önce lise ve ortaokul Türkçe ve edebiyat derslerinin öğreniminde şair/yazarların hayat hikâyelerini vermek amacıyla sözlük mahiyetinde birtakım eserler çıkar. Küçük sözlükler zamanla ansiklopediye dönüşür. Teknolojinin ve bilgisayar kullanımının artmasıyla veri tabanlı ve sürdürülebilir bir yapıya evrilir.

Cumhuriyet'in başlangıç döneminden günümüze biyografi türünün gelişimi dört çerçevede kendini gösterir:

Kaynak Eserler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tezkirecilik geleneğinden gelen çalışmalar dışında, biyografi kapsamına giren eser sayısı oldukça sınırlıdır. Cumhuriyet Dönemi'nin ve geçmişin önemli şair/yazarlarının edebî kişiliği ve hayatına da yer veren kaynak niteliğinde eserler yayımlanır. Bu dönemde edebiyat tarihleri ve ders kitapları dışında, biyografi üzerine yapılan ilk önemli çalışmalardan biri Mehmet Behçet Yazar'ın *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı* (1938) isimli kitabıdır. Burada, II. Meşrutiyet ve öncesi dönemlerden gelen ünlü şair/yazarlar yerine Cumhuriyet Dönemi'nin gençlerine yer verilir. Mehmet Behçet Yazar, ön sözde bu hususu şöyle belirtir:

... gerçekten bu eser, yalnız benim değil, kitapta hâl tercümeleri, Türk edebiyatının bütün safhaları hakkındaki mülâhazaları, fikir mahsulleri ve en son manzum veya mensur parçaları münderiç bulunan Türk edebiyatının muhtelif devir ve mekteplerine mensup ve bilhassa Atatürk devrinin neslinden olan mümessillerinin ve kısa tabirle 'genç edebiyatçılarımız'ındır. (7)

Kitapta; Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Mehmet Akif gibi II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli şairleri yerine Cumhuriyet Dönemi'nin genç edebiyatçılarının biyografileri vardır. Hazırlanma biçimi de ilgi çekicidir. Biyografilerde şair/yazarlara gönderilen mektuplardan yararlanılır. Mektuba cevap veremeyenlere kitapta da yer verilmez. Yahya Kemal, Mehmet Akif, Ahmet Haşim gibi isimlerin yer almama nedeni bu olabilir. Mektup; şair/yazarlardan hayat hikâyelerini, yayınlanmış ve yayınlanacak eserlerini, edebiyatımızın çeşitli dönemleri (divan edebiyatı, halk edebiyatı, Tanzimat, Genç Kalemler, Fecriati, Servetifünun) hakkında düşüncelerini, edebiyat tarihinin nasıl tasnif edilebileceğini, edebiyatımızın geleceğine dair öngörülerini, kendi eserleri içinde en çok hangisini beğendiğini sorar. Bu soruların cevaplarını ihtiva

eden mektuplar çevresinde kitap hazırlanır. Çalışma, Türk edebiyatının genel panoraması niteliğinden ziyade, ekseriyetle 1923-1938 dönemi yaşayan şair/yazarlarının biyografilerinin yansıtılmasından ibaret kalır.

İlk kısımdaki Fazıl Ahmet Aykaç ve Halit Ziya Uşaklıgil'in mektubu, hazırlanma yöntemini daha net ortaya koymaktadır. Halit Ziya Uşaklıgil'in Yazar'a cevabı, araştırmacılar için dikkat çekicidir: "Aziz şair, tahmin edebileceğiniz sebeple hayata ve hassatan edebiyata bir ilişğim kalmamıştır. Beni mazur görünüz ve ölmüş bir adam için ne yapılırsa onu yapınız... Sevgiler. Yeşilköy, 8.1.1938" (Yazar 14). Modern Türk romanının ilk önemli temsilcilerinden kabul edilen Halit Ziya'nın 1938'deki bu ruh hâli edebiyat tarihimizi de ilgilendirecek derecede önemlidir. Fazıl Ahmet Aykaç ise iş yoğunluğundan mektuba kapsamlı bir cevap veremeyeceğini, Mehmet Behçet Yazar'ın kaynaklardan hareketle yazmasını ister (Yazar 15). İki isim de kitapta yer almamıştır.

Bu dönemde iki önemli antolojiden bahsetmek gerekir. Fuat Köprülü tarafından hazırlanan *Türk Saz Şairleri* (1940) ve *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi* (1934). *Türk Saz Şairleri*'nde XVI-XIX yüzyıl aralığında yaşamış şairlerin tanıtımı ve şiirlerinden seçmeler vardır. *Divan Edebiyatı Antolojisi*'nde, şiir seçmelerinin dışında önemli şairler için açıklamalı özel bölümler ayrılmış, diğer şairler ise ait oldukları dönem içerisinde topluca değerlendirmeye alınmıştır. Köprülü her iki kitabının giriş kısmında, bugün bile çok önemli kaynak niteliği taşıyan geniş değerlendirmeler yapmıştır. Yukarıda belirttiğimiz kaynak eserlere aşağıdaki önemli çalışmaları da eklememiz gerekir: M. Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919) ve *Türk Edebiyatı Tarihi*, İsmail Habip Sevük'ün *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi* (1924) ve *Edebi Yeniliğimiz*, I-II (1931-1932), Pertev Naili Boratav – H. Vedat Fıratlı'nın *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi* (1943), Vasfi Mahir Kocatürk'ün *Saz Şairleri Antolojisi* (1963), Ensar Aslan'ın *Doğu Anadolu Saz Şairleri* (178) vb. Bu kaynak eserlerde ele alınan şahsiyetlerin edebiyat tarihi içerisindeki yerleri, çoğu zaman hayat hikâyeleri ve edebî kişilikleri ile verilmektedir. Hatıra çerçevesi içerisinde yayımlanan, şair/yazarların belirli yönlerini ortaya koyan çalışmalar da biyografi yazımına kısmen kaynaklık etmiştir: Yusuf Ziya Ortaç'ın *Bir Varmış, Bir Yokmuş: Portreler* (1960), Oktay Akbal'ın *Şair Dostlarım* (1964), Baki Süha Ediboğlu'nun *Bizim Kuşak*

ve *Ötekiler* (1968), Mehmet Çınarlı'nın *Sanatçı Dostlarım* (1979) Halil Soyer'in *Anılarla Şairler Albümü* (1982), vb.

Şair/Yazar Sözlükleri

Kaynak eserler, Cumhuriyet Dönemi'nde geçmiş yılların kültür birikimini eleştirel tarzda ortaya çıkaran çalışmalardır. Araştırma, antolojiler, ders kitabı veya hatıra türünde yayımlanmışlardır. Bu eserler, bir kısmı II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan biyografi çalışmalarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Cumhuriyet öncesindeki zengin dil ve edebiyat varlığına da işaret eder.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan şair/yazar sözlüklerinin büyük ölçüde tezkirecilik geleneğinden izler taşıdığı görülmektedir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cumhuriyet Dönemi'nde yayınlanan en kapsamlı biyografi sözlüklerinin ilkidir. Mehmet Çavuşoğlu'nun, kitabın üçüncü baskısına yaptığı sunuş yazısındaki değerlendirmesi çalışmanın değerini ortaya koymaktadır: “Ali Şir Nevayî'nin *Mecalisü'n-nefaiyi'si* ile başlayan şuara tezkireciliği geleneğinin *Son Asır Türk Şairleri* ile son örneğini vermiştir” (İnal X).

İbnülemin, şairlerin değerlendirmesini yaparken belgelerden yararlanır. Ayrıca, şahsi ilişkilerini kullanarak biyografik bilgileri elde eder. Biyografilerin yazımında kendine özgü bir üslup oluşturur. İbnülemin'in çoğunlukla çağdaşı olan isimler “Ata Bey”, “Baki Efendi”, “Halid Fahri Bey”, “Haşim Bey”, “Hamid Bey” şeklinde yer alır. Şairlerin önce aile kökenleri, doğumu ve hayatı hakkında bilgilendirme yapıldıktan sonra edebi değerlendirmeye geçilir. *Son Asır Türk Şairleri* için *Fatin Tezkiresi*'ne yapılmış büyük bir zeyl sayılır diyen Akün; İbnülemin'in adı geçen eserden çok yararlandığını hatta örnek bulunmayan şairler için de onun metinlerine gittiğini belirtir (260). Çalışma 1930–1942 arasında tamamlanır. İbnülemin Emin Mahmut Kemal İnal'ın çalışmasında Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar gelen şairler de bulunur.

Bu yıllarda Sadettin Nüzhet Ergun'un *Türk Şairleri* ve İbrahim Alaettin Gövsâ'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* çok önemli biyografi sözlüğü çalışmalarıdır. *Türk Şairleri* 1936'dan itibaren birer formalık fasiküller halinde çıkar. 1945 yılına kadar Abadî'den Fâizi'ye kadar 98 fasikül yayımlanır. Çalışma, Ergun'un 1946'daki ölümü üzerine yarım kalır. İbrahim Alaettin Gövsâ'nın *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, 4 cilt halinde 1933-1936 arasında

hazırlanmış daha sonra 1946'da *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* hâline getirilmiştir. 1.500 maddenin yer aldığı ansiklopedinin kapağındaki “edebiyatta, sanatta, ilimde, harpta, politikada ve her sahada şöhret kazanmış olan Türklerin hayatları eserleri” ibaresi çalışmanın mahiyeti ve kapsamını ifade etmektedir. Sadece edebiyata hasredilmiş bir çalışma değildir. Anılan biyografi sözlüğü çalışmaları, tezkirecilik geleneğini yansıtmakla beraber ansiklopedi mahiyetindedirler. Daha sonra hazırlanacak şair/yazar sözlüklerine kaynaklık etmişlerdir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında şair/yazar biyografilerine duyulan ihtiyacın temelinde okullardaki edebiyat öğretimi vardır. Çünkü derste şiiri/hikâyesi okutulan şair/yazarın hayatının bilinmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu bağlamda Murad Uraz, *Orta Okuma Kitaplarında Yazıları Bulunan Şair ve Edeplerin Hayatı* (1939) adıyla bir biyografi sözlüğü yayımlar. Tabii olarak divan edebiyatı ve âşık edebiyatı temsilcilerinin yoğunlukta olduğu ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kaleme alınmış bu çalışmada, bugün için ilgi çeken bölümler bulunmaktadır. 1939'da henüz kitabı yayımlanmamış, dergilerde birkaç şiiri çıkmış şair Orhan Veli değerlendirmesi dikkat çekicidir:

1914 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Bu genç şairimizin mecmualarda intişar eden şiirlerinde insan ve tabiatı içli bir eda ile anlatış var. İlerde şahsiyetinin alacağı çehre bugünden kati olarak kestirilmese de, herhangi tarzda olursa olsun edebiyatımız için kıymetli bir varlık olacağından şüphe edilemez. (4)

Aynı kitabın 1953'teki 10. baskısında Orhan Veli hakkındaki tanımlamalar, tümüyle değiştirilmiştir:

1914'te doğdu. Yeni bir sanat anlayışı ve görüşü içinde yazdığı şiirlerinde; zekasının ve şairliğinin kudret ve inceliği görülmektedir. Orhan Veli'nin şiirimizin millileşmesinde de büyük hizmetleri olmuştur. 1950 yılında İstanbul'da öldü. (48)

Bu notların ardından Orhan Veli'nin eserleri sıralanmaktadır. Yaklaşık 14 yıllık bir sürede Orhan Veli'nin biyografisindeki bu değişiklik, biyografi çalışmalarındaki güncellemelerin ne kadar önemli olduğunu da ortaya koymaktadır.

Murat Uraz, 1941 yılında *Resimli Kadın Şair ve Muharrirlerimiz* adlı bir biyografi kitabı daha çıkarır. Tefeyyüz Kitabevi tarafından yayımlanan 190

sayfalık bu kitapta kadın şair/yazarların hayat hikâyeleri ve eserlerinden seçmeler bulunmaktadır. Bunlara ek olarak yine Murad Uraz, *XIII. Asırdan Sonra Avrupa Şair ve Edipleri* adıyla bir kitap hazırlar. Burada da dünya edebiyatından seçilmiş şair/yazarların hayat hikâyesi ve değerlendirmesi bulunmaktadır. Önsöz mahiyetindeki yazıda, “daha ziyade lise derecesinde bilgisi bulunanlar göz önüne alınarak; cihan edebiyatı sahasında tanınmış yahut eserlerinden Türkçeye tercüme edilmiş Avrupa edip ve şairleri hakkında toplu malumat vermek maksadile” (2) ibaresi bulunmaktadır. Gerek kadın şair/yazarların gerekse Batılı isimlerin topluca yer aldığı Uraz’ın çalışmasının orta öğretim öğrencileri ve edebiyatseverler düşünülerek hazırlandığı söylenebilir. Bu tarz çalışmalar sonraki yıllarda, artan ticarî talepler çevresinde, hem kadın şair/yazarlar hem de Batı edebiyatı isimleri çerçevesinde sürekli yenilenmiştir.

Murat Uraz’ın bu yayınlarından sonra Cumhuriyet Dönemi’nin en önemli biyografi çalışması 1960 yılında ortaya çıkar: Behçet Necatigil – *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. Necatigil, ilk baskının ön sözünde kitabı için, “öğrencilerin eserlerini okuduğu şair ve yazarları tanıması amacına hizmet için hazırlanmıştır” (5) der. Ön sözde şair/yazarlar üzerine yaptığı değerlendirmelerin elden geldiğince tarafsızlıkla kaleme alındığı, çalışmanın eksiklikler barındırdığı, geliştirilmeye ihtiyaç duyulduğu belirtilir. Kitabın yazarının ne düşündüğü, kitabı hazırlarken neleri eksik yapıp, nelerin tartışmalara neden olacağı yönündeki düşünceleri de özeleştiri niteliğinde ortaya koyar ve çalışmasını hangi temel çerçevesinde hazırladığını dile getirir:

O, 1940’tan bu yana liselede okutulmuş, okutulan edebiyat ders kitaplarındaki parçaların yazarlarını, bu parçalarda isimleri doğrudan doğruya veya dolayısıyla geçen sanatçıları temel maddeler olarak işledi; geçmişin, günümüzün belli başlı edebiyat türlerinde tanınmış, yaygın başka adlarını da bunların yanına kattı. (5)

Bu çalışma, edebiyat ve Türkçe ders kitaplarındaki şair/yazarların, Türk edebiyatının geçmişteki zirve isimlerinin, 1960 yılındaki güncel şair/yazarlarla harmanlanmasıyla hazırlanır. 260 şair/yazarın hayatı ve edebi değerlendirmelerinden oluşur.

Behçet Necatigil, ele aldığı şair/yazarların eserlerini de okuyarak onlar hakkında hükümlerde bulunur. Hatta kitabın sonraki basımlarında, edebi faaliyetlerini devam ettirmediği için çıkardığı isimlerin bulunduğunu belirtir:

Tarafsız, nesnel olunmaya çalışıldı deriz ya, duygusallığımızı tam önleyemeyiz. Ama işte bu sözlükte, böyle bir kezliğine, birkaç kezliğine maddeler bulabilir, sonraki basımlarda onları göremeyebilirsiniz. Gününde parlayıp da arkasını getirmeyişlere, edebiyata ihanetlere göz yummak, bilmeyiz, doğru mudur? Fakat gene de bu çıkarmaların-almaların ölçülerini tam olarak saptamak imkânsız. (5)

Behçet Necatigil'in sağlığındaki son baskıda yazdığı ön söz güncel biyografi çalışmalarının zorluğunu gözler önüne serer niteliktedir:

Basım sırasında daha yeni dizilmiş, henüz basılmış bir madde, diyelim bir ölümlü, ya da yeni bir yayınla hemen oracıkta noksan-yarım kalmaya hükümlü. Kitaba başvuracaklar, bunun için, basım süresini, çıkış tarihini göz önünde bulundurmamak zorundalar. (2)

Süregelen yayınlar, yeni çıkmış yazarlar her biyografi sözlüğü çalışmasını "eski" durumuna düşürür. Bu bakımdan, biyografi sözlükleri, Necatigil'in de değindiği gibi, sürekli yenilenmeye ihtiyaç duyarlar. Necatigil'in yaptığı güncellemeler yeni kitap yayınlayanlar veya ilk defa eser verenler ile sınırlı değildir. Divan şairi Fuzuli maddesinde de güncellemeler yapılır; Fuzuli üzerine yapılan bilimsel çalışmalar maddeye eklenir.

Necatigil son ön sözünde, kitabın etkisini ve yüklendiği görevi de dile getirir:

... on yedi yıldır bu sözlüğün büyük bir ihtiyacı karşıladığını gördük. Başlangıçta ancak öğretmen ve öğrencilere edebiyat derslerinde bir kılavuz olur diye düşünmüştük. Ama bu çizginin de ötesinde. Örnek ve kaynak olduğumuz besbelli, benzeri sözlüklerin türemesini sağlaması, birçok maddelerinin ansiklopedilere olduğu gibi aktarılışı, hatta bizde olmayan maddelerin başka sözlüklerde de bulunamayışı; bize olumlu, yararlı bir iş yapmış olmanın kıvancını tattırdı; teşekkür ederiz. (4)

Bu sözler, kitabın taklitlerinin çıktığını, hatta emekle hazırlanmış içeriğinin kopyalandığı iddiasını barındırmaktadır. Behçet Necatigil, Cumhuriyet

Dönemi'nde, kendine özgü üslûbu ve özverisiyle bir biyografi yazma geleneği oluşturmuştur. Necatigil'in eserinde biyografiler, çok kısa hayat hikâyesi, edebi kişilik hakkında yapılan birkaç cümlelik –bazen tek cümle– yorum ve eser listesinden meydana gelmektedir. Eserin sonunda yer alan edebiyat armağan ve ödülleri, ölüm-doğum günleri çizelgesi, dergiler indeksi, şair ve yazarlar indeksi, eserler indeksi; çalışmayı kullanışlı ve öğrenciler–araştırmacılar açısından yararlı bir hale getirir.

Her baskıda yeni şair/yazar ekleme-çıkarmalarıyla 260 ile başlayan sayı, kendi sağlığında 930'a kadar çıkar. Behçet Necatigil'in ölümünden sonra, bir müddet Hilmi Yavuz ve Ali Tanyeri tarafından güncelleştirmeler ve ilaveler yapılmaya devam eder. 1983'teki Necatigil'siz ilk baskıya 21 yeni isim eklenir.

Behçet Necatigil'in hazırladığı isimler sözlüğünün çok rağbet görmesi benzeri eserlerin peş peşe yayımlanmasına sebep olur. Türker Acaroğlu'nun, 1963'te *Ortaokul ve Lise Türkçe-Edebiyat Kitaplarında Geçen Şair ve Yazarlar (Hayatları-Eserleri)*, adlı çalışması, genişletilerek 1967'den itibaren *Ozanlar ve Yazarlar* hâline getirilir. Seyit Kemal Karaalioğlu, *Edebiyatımızda Şair ve Yazarlar* (İnkılap Aka, 1968) sözlüğünü çıkarır. Bu sözlük 1984'e kadar geliştirilerek baskı yapar. Şükran Kurdakul, 1971'de *Ataç Kitabevi'nden Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*'nün ilk baskısını, 1973'te *Bilgi'den* ikinci baskısını çıkarır. İçindekiler ve indeksi olmayan bu sözlükte divan edebiyatından ve günümüzden şair ve yazarlar alınmıştır. Sözlüğün sonunda “Sanat ve Edebiyat Dergileri Dizini” yer almaktadır. Şemsettin Kutlu, hazırladığı biyografi sözlüğünü tamamen lise müfredatıyla paralel hâle getirir. *Metin Örnekleriyle Türkçe – Edebiyat Kitaplarındaki Şair ve Yazarlar* (Murat Ders Yayınları, 1981) adlı çalışmada, şair/yazarların hayat hikâyelerinin yanında, edebi kişilikleri ve eser örnekleri de bulunmaktadır. Ahmet Köklügiller, *Edebiyatımızda Şairler ve Yazarlar – Hayatları / Sanatları / Eserleri* (Kaya Yayınları, 1989), belirgin şahsiyetleri kapsamakta ve edebiyat derslerine yardımcı kitap olmak amacıyla hizmet etmektedir. Oktay Yivli, *Şairler ve Yazarlar* (Dörtel Yayıncılık, Ankara, 2002) adlı çalışmasında divan ve halk şairlerinin yanında Batı edebiyatından isimlere de yer verilir. Yaklaşık 250 maddelik çalışmanın yardımcı ders kitabı çerçevesinde hazırlanması ilk bakışta dikkati çekmektedir. Hikmet Altınkaynak'ın hazırladığı *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü – Türk Edebiyatında Kim Kimdir?* (Doğan Kitap, 2007)

çalışmasında ise yaklaşık 1.500 isim vardır. Geçmişten 2007'ye Türk edebiyatından seçilmiş şahsiyetlerin kısaca hayat hikâyeleri ve edebi kişiliklerine dair yargılar bulunmaktadır.

Sayısı çoğaltılabilecek biyografi sözlüklerinin hemen hepsinde divan ve âşık edebiyatının önemli temsilcilerine de yer verilir. Ancak yoğunluk Tanzimat sonrası gelişen edebiyata aittir. Hazırlanan bu küçük çaplı biyografi sözlüklerinin içerisinde Behçet Necatigil'in çalışması hem nitelik hem de bir gelenek oluşturması bakımından oldukça önemlidir.

Ansiklopediler

Divan ve âşık edebiyatında bilimsel araştırmalar, geçmişe dair yeni biyografilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, bilinen biyografilerin de zenginleşmesini sağlamıştır. Cumhuriyet Dönemi'ndeki şair/yazarların eser üretimleri ve yeni şair/yazarların artışı Türk edebiyatı biyografilerinin ansiklopedilere taşınmasına neden olmuştur. Bu büyümenin temelinde, kültürel değerleri ortaya çıkarma gayretinin yanında, bir millet olma bilincinin varlığı da söz konusudur.

2000'li yılların başından itibaren de küçük sözlük mahiyetindeki kitaptan ansiklopedi boyutuna geçilir. Bu bağlamda üç önemli çalışmadan bahsetmek gerekir. İlki, İhsan Işık'ın, *Yazarlar Sözlüğü* (Risale Yayınları, 1990) adıyla çıkardığı kitabın genişletilerek *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi* (tek cilt ve 3 cilt olarak, Elvan Yayınları, 2001) hâline getirdiği eseridir. Aynı çalışma, *Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi* adıyla 2007 yılında 11 ciltlik 11.200 yazar hakkında bilgi veren 4.840 sayfalık bir boyuta dönüşür. İhsan Işık, yaklaşık 20 yıllık bir süreçte, güncellemeler ve yeni isimlerle, biyografi sözlüğünü sürekli geliştirmiştir. Ansiklopedide, şair ve yazarlar dışında; bilim insanları, tarih, felsefe, sosyoloji, din, müzik, resim, siyaset, ekonomi alanlarında eser verenler ve kitapları yayımlanmış akademisyenler yer almaktadır.

2000'li yılların başındaki bir diğer önemli çalışma Yapı Kredi Yayınları arasında çıkan *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçıları Ansiklopedisi*'dir. İlk baskısını 2001 yılında, resimli olarak yapan ansiklopedi, 2003'te 127 yeni isim ve güncellemelerle, resimsiz olarak basılır. 2010 yılındaki baskının güncellemelerini de "Sunuş" yazısında belirtildiği üzere Metin Celal yapar. Türk biyografi yazma geleneğinde ilk defa bir çalışma yaklaşık 40 kişilik bir ekip

tarafından yapılır. Burada Behçet Necatigil'in eseri gibi bir üslup birliğinden söz etmek mümkün değildir. Çalışmada Tanzimat Dönemi'nden öncesine hatta Tanzimat edebiyatını hazırlayan Leskofçalı Galip, İzzet Molla vb. gibi isimlere, divan edebiyatı ve âşık edebiyatı temsilcilerine yer verilmez. Şiir, roman, hikâye, deneme gibi edebi eser yazarların yanında, edebi eseri olmayan ancak edebiyat bilimine dair çalışmaları bulunan akademisyenlerin (Yeni Türk Edebiyatı bilim dalı) bir kısmı da ansiklopedide yer bulur. Tanzimat sonrasında Türk cumhuriyetlerindeki şair/yazarlar ile âşık edebiyatına dair isimler de bu çalışmaya alınmamıştır.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının bir proje olarak hazırladığı *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi 2002-2007* arasında 8 cilt halinde yayımlanır. O güne değin bu alanda yapılmış çalışmaların en kapsamlısı olan bu ansiklopedi, diğerlerinden farklı olarak, divan edebiyatı temsilcilerine, Türk cumhuriyetlerindeki şair/yazarlara, âşık edebiyatındaki isimlere de yer vermektedir. Divan edebiyatı ve âşık edebiyatındaki biyografi sayısı, eski biyografi sözlüklerine oranla oldukça fazladır. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Azerbaycan'dan başlayıp, Kazakistan ve Türkmenistan'a kadar giden Türk dünyasının şair ve yazarları için hâlâ en önemli kaynak niteliğini taşımaktadır. Çünkü Türk dünyasına ait şair/yazarların kapsam içerisine alınmasında Türkiye Türkçesine aktarılma durumu gözetilmemiş, hemen hemen bütün edebi şahsiyetlerin biyografilerine yer verilmiştir. Bu ansiklopedideki şair/yazarlar içerisinde ilk defa âşık edebiyatının da çok geniş çaplı dökümü vardır. Ayrıca yazar adı altında, edebi eseri olmayan düşünce insanları, edebiyatla veya tarih bilimiyle iç içe olan bütün akademisyenler de hayat hikâyeleri ve eserleriyle ansiklopedide bulunmaktadır. 8 ciltlik ansiklopedide yazar olarak geniş bir akademik kadronun varlığı dikkat çekmektedir.

Ağ Ortamında Yayın: Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi

Biyografi sözlüklerinin ansiklopedi boyutu da artan edebiyat üretimi, yeni şair/yazarlar, geçmişin kültür birikimi odaklı araştırmalar, şair/yazarların hayatlarındaki gelişmeler dolayısıyla baskı tarihinin hemen sonrasında yetersiz kalır. Bu bakımdan biyografi sözlüğü çalışmaları yayın gününden sonra güncelleştirmelere, eklemelere, yargı değişimlerine ihtiyaç duyar. Cumhuriyet Dönemi'nde lise-ortaokul öğrencilerine yardımcı olmak maksadıyla hazırlanan küçük boyutlu kitaplardan ansiklopedilere dönüşen biyografi çalışmaları sürekli yenilenme ihtiyacı duyar. Bu çerçevede biyografi yazımının;

elektronik sistemde eksiklikleri giderilebilen, güncellemeleri yapılabilen; ölüm, yeni yazar, yeni eser gibi ilaveleri eklenebilen bir yapıya büründürülmesi gerekir. Bir bakıma biyografi sözlüğü yapımında da internet eksensli veri tabanına dayalı bir yazılımın geliştirilmesi zorunlu hâle gelir.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi bu ihtiyaçtan ortaya çıkar. Ahmet Yesevi Üniversitesi himayesinde hazırlanan Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi (TEİS) iki aşamadan oluşmaktadır. İlk kısım Türk edebiyatının başlangıcından ölüm tarihi 1920 olan şair/yazarlara kadarki kadroyu kapsamaktadır. İlk aşamada çalışma, iki koldan yürütülür: Divan Edebiyatı, Âşık-Tekke Edebiyatı. Yeni Türk Edebiyatı da ölüm tarihi 1920'ye kadar olan şair/yazarlarla sınırlı kalır. Projenin ikinci aşamasında bu maddeler yeniden ele alınarak eşleştirme yapılır. Bazı maddelerin iki yazarlı olarak sistemde bulunma nedeni bu eşleştirmeden kaynaklanmaktadır.

Projenin ilk aşaması 2015 yılında tamamlanır. Divan Edebiyatı kısmı, tezkirelerin, şair mecmualarının taranması ve yapılan araştırmalardan elde edilen verilerle hazırlanır. Âşık-Tekke Edebiyatı verileri de şair-nâmeler, şair mecmuaları ve araştırmalar çevresinde derlenir. Biyografisi verilen edebi şahsiyetin eserlerinden seçmeler de hemen hayat hikâyesi ile edebi kişiliğinin arkasından sunulur. İlk aşamada başlangıçtan XX. yüzyıla gelen Türk edebiyatı temsilcileri ve kaleme alınan eserlerin bir bütün halinde dökümü ile karşılaşılr.

Veri tabanında yayımlanan bu projenin ilgi görmesi, Türk edebiyatının günümüze kadar gelen tarafını da proje kapsamı içerisine almayı zorunlu kılar. İkinci aşamada ise ilk aşamanın kalan kısmından günümüze kadar uzanan çizgisi, 1985 doğumlular dâhil olmak üzere sistemin içerisine girer. Türk dünyası edebiyatı da projenin kapsamına alındı. İki projenin birleştirilmesiyle ortaya çıkan madde sayısı 14.000 civarındadır.

Projenin yapılmasında öncelikle, şair/yazar adlarından oluşan madde başlıkları tespit edilmiştir. Peşinden, şair/yazarlar, Türk edebiyatındaki yeri ve değeri bakımından derecelendirilmiştir. Beş ayrı kategoriye ayrılan bu tasnifte, şair/yazarların 200 kelime ile 1.600 üstü kelime arasında sözlükte yer almaları tasarlanmıştır. Projede, hayatı ve edebi kişiliği bölümündeki kelime sayısı 200, 400, 800, 1.200, 1.600 üstü olarak yapılan gruplamaya yeteri

kadar özen gösterildiği gözlenmektedir. Tanıtım yazısı kaleme alan Saadet Çetin bu konuyu ve işleyişi şöyle açıklamaktadır:

Modern biyografi yöntemleri kullanılarak hazırlanacak maddelerin kapsamı ise şair/yazar/eleştirmenlerin edebi başarıları kıstas alınarak belirlenecektir. Proje ekibinin çalışma sistemi literatür taramalarıyla tespit edilen şair ve yazarların biyografilerinin akademisyenler ve araştırmacılar tarafından yazılmasının ardından editör gruplarının kontrolünden geçirilerek yayınlanması şeklindedir. Genellikle şair/yazar/eleştirmen üzerine kitap yazmış, tez yapmış kişilerce projenin yazım kurallarına uygun şekilde yazılan maddeler, ilgili editör tarafından sistem üzerinden incelenmektedir. İnceleme aşamasında düzeltmeler yapan editörler, yetersiz bulunan maddeleri gerekli notlarla birlikte tekrar yazılmak üzere yazara geri gönderebilmektedir. Editör tarafından yapılan köklü değişikliklerde ise yazarın onayı alınmaktadır. (217)

Projede, ilk iki gruptaki şair/yazarların, doktora veya yüksek lisans tezi hazırlanmış akademisyenler veya konunun uzmanları tarafından kaleme alınması (Karacaoğlan – Saim Sakaoğlu, Dadaoğlu – İsmail Görkem, Çıldırılı Şenlik – Ensar Aslan, Nedim – Muhsin Macit, Ahmed Paşa – Turgut Karabey, Sabahattin Ali – Ramazan Korkmaz, Behçet Necatigil – Nurullah Çetin, Attila İlhan – Yakup Çelik gibi) dikkat çekmektedir.

Yazılan biyografilerde öncelikle doğum yeri ve tarihine dair bilgi verilmektedir. Peşinden, kaynaklardan gelen bilgiler ışığında, aile çevresi ve öğrenim durumu açıklanmaktadır. Yaptığı işlerden sonra, yaşıyorsa an içerisinde ne iş yaptığı ve nerede olduğu bilgisi vardır. Peşinden vefat kaydı düşülmekte, varsa aldığı ödüller sıralanmaktadır. Vefat ve doğum konularında yeterli veri elde edilemediğinde tahmin (?) ile verilmektedir. Maddenin ikinci bölümü, şair/yazarın eserleri bağlamında edebi kişiliğidir. Burada da edebiyat ilgisinin başlamasından eserlerinin içeriğine kadar, ismin edebiyatımızdaki önemine göre, detaylı bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Projenin önemli ayaklarından birisi anahtar kelimelerdir. Projeyi takip edenler, anahtar kelimeleri arama motoru ile aktif kullandıklarında birçok veriyi bir anda elde edebilmektedir. Anahtar kelimelerden birisi mahlas veya takma addır. Bu bölümde şair/yazarın şiirinde kullandığı mahlas ile

yazarların yazılarında (bazen hikâye ve romanlarında) kullandığı takma adlar verilmektedir. Divan şairlerinin, âşıkların veya günümüzün ünlü şair/yazarlarının hangi mahlas/takma adları kullandığına dair döküme buradan ulaşılabilir.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde bir diğer anahtar kelime doğum yeridir. Bu bölüm, şehir çalışması yapanlar için oldukça önemlidir. Örneğin İstanbul, Edirne, Maraş, Trabzon, vd. şehirler üzerine çalışanlar arama motorundan o şehrin kaç şair ve yazar yetiştirdiğine ulaşabilmektedir. Âşıkların veya tekke şairlerinin hangi bölgelerde yoğunlaştığını, divan şairlerini daha çok hangi illerin çıkardığını görmek de mümkün olabilmektedir. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü veri tabanından hareketle şehir kültürüne yönelik, aşağıda sıralanan çalışmaları ve benzerlerini hazırlamak nispeten kolaylaşmaktadır: Rıdvan Canım, *Başlangıcından Günümüze Edirne Şairleri* (1995), Arif Kaplanoğlu, *Bursalı Şair Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi* (1998), Hasan Kavruk–Metin Özer, *Geçmişten Günümüze Malatya Şairleri* (2006), Salih Okumuş, *Cumhuriyet Dönemi Ordulu Şairler Antolojisi* (2010), Ramazan Avcı, *Karacaoğlan'dan Günümüze Kahramanmaraşlı Şairler* (2015) vb. gibi. Şair/yazarların doğum yerlerine, saha anahtar kelimesiyle bakıldığında ise bir edebiyat coğrafyasının oluşumu ve dağılımı da gözlemlenebilir.

Behçet Necatigil'in *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* kitabındaki “Ölüm–Doğum Günleri Çizelgesi” bu projede bulunmamaktadır. Ancak yine anahtar kelimelerdeki doğum–ölüm tarihleri, arama motorunda tarandığında o gün, o ay veya o yıl doğan–ölen bütün şair/yazarların dökümü elde edilebilmektedir. Projenin bu özelliği, törenlerin ve anmaların gerçekleştirilmesi bakımından oldukça önemli bir temel başvuru niteliği taşımaktadır.

1970 sonrasında doğan şair/yazarlar hakkındaki biyografik bilgilerin kaynakçası internet üzerinden elde edilmektedir. Bu, çoğunlukla şair/yazarın kendi web sayfası veya yayınevini sitesidir. Ayrıca internetin kaynak olarak kullanılması, popüler olmayan, genellikle 1910-1930 doğumlu, birkaç kitabı yayımlanmış, uzun yıllardır kitabı çıkmayan âşıkların, şair/yazarların gazetelerdeki ölüm vb. haberleri çevresindedir. Bu durum, kütüphane ve kaynak eserler yerine web odaklı bir yapıya doğru hızla gidildiğini de göstermektedir.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi'nde, Türk edebiyatının zamanla değişen popüler eğilimini de yakalamak mümkündür. Divan ve âşık edebiyatındaki dağılımlar ve yoğunlaşmalar görülebileceği gibi Yeni Türk Edebiyatı alanındaki tür farklılıkları da gözlemlenebilir. Her dönemin popüler edebiyat türleri, yayınların çok fazla olduğu dönemlere bakılarak tespit edilebilir. Örnek olarak 1990'ların sonu ile 2000'li yıllarda çocuk edebiyatı ve polisiye türünün baskınlığını bu çalışmadan hareketle tespit etmek mümkündür. Polisiye edebiyat yazarlarının eserlerini yayımladıkları tarihe bakıldığında Cumhuriyet öncesi 1911-1915; Cumhuriyet başlangıcında 1925-1945; 2000 sonrası dönemlerindeki polisiye roman yazma yoğunluğu dikkat çeker. Örneklerde parantez dışındaki tarih polisiye roman yayını aralığıdır: Ebülbehzat (d.1880), 1911-1915; Ebüsüreyya Sami (d.?), 1910-1915; Cemil Cahit Cem (d. 1909), 1930-1945, Hikmet Münir Ebcioğlu (d. 1907), 1930-1945, Ziya Ebüzziya (d.1911), 1940-1945, Ahmet Hidayet Reel (d. 1891), 1930-1945; Zeynep Özdal (d. 1985), 2015-2016, Yaprak Öz (d. 1973), 2013-2019, Abdülbaki Koşar (d. 1969), 2002-2004, Arkin Gelişin (d. 1976), 2014-2017, Nuray Atacık (d. 1967), 2017-2019 gibi. Anılan yıllar dışında polisiye roman yayını neredeyse bulunmamaktadır.

Türk yazarlarının popüler eğilimini çocuk edebiyatı sahasında da görmek mümkündür. Gülten Dayıoğlu, Kemalettin Tuğcu, Ahmet Efe, Fatih Erdoğan, Yücel Feyzioğlu, Şükrü Enis Regü, Mustafa Ruhi Şirin gibi birkaç yazar dışında 1990'a kadar çocuk edebiyatı yazarı ve bu edebiyata dair ürün yok gibidir. Ancak 1990'ların ortalarından itibaren çok sayıda yazar ve edebiyat ürünü ortaya çıkar. Çocuk edebiyatı alanında yazarların eserlerini yayımlama tarihine bakılınca doğum tarihiyle ilk eser arasında, diğer türlere oranla, farklılık olduğu; yazarların dede, anne veya büyükanne olarak duygularını, tecrübelerini paylaştığı yaşta eser kaleme aldıkları görülür. Bu durum çocuk edebiyatı ürünü veren yazarların bir kısmının hayat tecrübelerini ve çocuk yetiştirmek üzerine düşüncelerini olgun bir dönemde verip toplumsal sorumluluk ve bilinç yüklediklerini de göstermektedir.

Yeni Türk Edebiyatı sahasında türlerin dağılımı noktasında da özellikle 2000'li yıllardan itibaren, şiir ve romana kıyasla, hikâye türünde çok fazla eserin yayımlandığı görülmektedir. 1970-1985 doğumlu yazarlarda hikâye türünün çok tercih edildiği de gözlenmektedir.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi, hazırlanma detayları bakımından daha önce yayımlanmış biyografi sözlüklerinden oldukça farklıdır. Yazılım programının sağladığı kolaylıklar ve güncellenme, projenin sürdürülebilirliğini ortaya koymaktadır. Güncellemeler, divan edebiyatı ve ilk dönem âşık-tekke edebiyatı kısmında sınırlı seviyede olacaktır. 1860-1985 kısmında ise yeni çıkan eserler ve vefat haberleri projeyi sürekli canlı kılacak, güncellemelerle biyografiler “eskimiş olmak” özelliğine geçmeyecektir.

Sonuç

Eski edebiyatımızda biyografilere tezkireler içerisinde rastlanır. Âşık edebiyatında, tezkirelerdeki kadar güçlü bir anlatım sergilemese de şair-nâmeler biyografilerin kısmen yer aldığı şiirlerdir. Divan edebiyatı şairlerinin hayatını ve eserlerini toplayan tezkireler, Tanzimat’tan itibaren Batı edebiyatındaki biyografi yazma tarzı ile birleşerek devam eder. Bu durum, şair/yazarı tarafsızlık içerisinde ve kaynaklar ışığında değerlendirme tarzını getirir.

Şair/yazarların Cumhuriyet Dönemi’nde bir sözlük çevresinde ele alınmalarında önce ticari kaygı ve öğrencilere bir el kitabı sunmak gayesi bulunmaktaydı. 1960-1970’li yıllarda bu tür el kitabı sözlüklerin sayıca arttığı gözlenmektedir. Bu çalışmaların artışıyla Türk edebiyatı üzerine yapılan araştırmaların fazlalığı ve çok sayıda edebi metin yayımlanması da rol oynamaktadır. Cumhuriyet Dönemi’nde Murat Uraz ile başlayan biyografi sözlükleri Behçet Necatigil’de çok daha objektif ve kendi içinde tutarlı bir boyuta taşınmıştır. 2000’li yılların başına kadar biricikliğini koruyan Behçet Necatigil çalışmasının yerini ansiklopedi tarzında geniş kapsamlı, ciltlerle ifade edilebilecek kitaplar almıştır.

Divan ve âşık edebiyatındaki araştırmalarla ortaya çıkan şairlerin, yeni edebiyatta da eser üreten şair/yazarların artışı nedeniyle, 2000’lerden itibaren biyografi sözlüklerinin yerini daha fazla envanter barındıran ansiklopediler alır. Bu değişimi veya büyümeyi sadece yeni ortaya çıkan şair/yazarlar veya yapılan araştırmalardan elde edilen veriler şeklinde tanımlamak doğru olmaz. Cumhuriyet’in başlangıcında yeni oluşmuş küçük bir devletten, 2000’li yıllarda kültür araştırmalarını destekleyen kültür politikalarının ortaya çıkışı olarak değerlendirmek gerekir.

Tek yazarlı biyografi sözlüklerinde bir üslup birliğinden söz etmek mümkündür. Ancak komisyon veya çok yazarlı projeler kapsamında hazırlanan biyografi sözlüklerinde üslup birliği söz konusu değildir.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS), yaklaşık 1.500 yazarın kaleminden 14.000 üzeri madde hâlinde, internet eksenli bir veri tabanı olarak hazırlanmıştır. Günümüz teknolojisinin imkânlarından yararlanarak hazırlanan bu sözlükte arama motorunun özellikleri sayesinde, Türk edebiyatının, kültür tarihinin her döneme özgü panoraması elde edilebilmektedir. Araştırmacılar, arama motorunu iyi kullandıkları takdirde Türk edebiyatının geçmişten gelen kültür birikiminin ayrıntılarına, bir döküm hâlinde ulaşabilmektedir.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi'nin, boyut ve kapsamı farklılıklarından ziyade, şimdiye kadar hazırlanmış biyografi sözlüklerinden en önemli farkı sürekli yenilenebilir olmasıdır. Basılı kaynaklarda bir bilgi yanlışının düzeltilmek için bir sonraki baskıyı beklemesi, bilgisayar odaklı veri tabanlarında karşılaşılan bir problem olmamaktadır. Hemen düzeltme imkânının bulunması hatta günümüz şair/yazarlarında bizzat onların uyarılarıyla düzeltilmesine imkân verilmesi problemi ortadan kaldırmaktadır. Yargı ve değerlendirme dışındaki bölümlerde, hayatıyla ilgili noktalarda, yaşayan şair/yazarların ilgili bilgiyi kendilerinin vermeleri çoğu zaman tercih edilir bir durumdur. Ancak biyografiyi, konu edilen şair/yazarın kaleme alması nesnelleğe zarar vereceği gerekçesiyle tercih edilmemektedir.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü; Divan Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı ve Yeni Türk Edebiyatı alanında, periyodik olarak yapılacak güncellemelerle, uzun müddet öğrencilerin, edebiyatseverlerin, bilim insanlarının ve araştırmacıların biyografilere ulaşma ihtiyacını karşılayacaktır. Ancak her beş yıl içerisinde yeni yazarların sisteme ilave edilmesi gerekmektedir. 1990 doğumlular, 1995 doğumlular gibi. Sistemde bulunan ve yaşayan isimler, yayınları veya hayatındaki gelişmelerle mutlaka güncelleme kapsamında tutulmalıdır. Ayrıca, kitabı yayımlanmadığı için sisteme alınmamış 1985 öncesi doğumlular da eser yayınına gerçekleştirdiklerinde sisteme dâhil edilmelidir.

Türk edebiyatındaki biyografi yazma geleneğinin, tezkirelerle başlayıp veri tabanına ulaşan çizgisi; edebiyat üretimindeki süreklilik, zengin kültürel ve tarihsel doku, gelişmiş bir dil bilincinin var oluşunu da ortaya koymaktadır. Bu kültür birikiminin topluma, barındırdığı zenginliğe uygun olarak sunul-

ması da önemlidir. Biyografi türünün tezkireden başlayıp günümüze ulaşan gelişimi incelendiğinde, bir toplumun geçirdiği kültür ve medeniyet evreleri de kendini sezdirmektedir.

Kaynaklar

- Akar, Gül Ayşe. *Tanzimattan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013.
- Akün, Ömer Faruk. “Fatin Efendi.” *İslâm Ansiklopedisi*, 12. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, ss. 256-260.
- Çelebioğlu, Sinem. *Türk Edebiyatında Modern Biyografinin Doğuşu*. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, 2007.
- Çetin, Saadet. “Kökü Mazide Bir Âti: Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü II (20. Yüzyıldan Günümüze 1860-1985) Projesi.” *bilig*, no. 86, 2018, ss. 215-218.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 1.cilt. Dergâh Yayınları, 1988.
- İpekten, Haluk ve diğerleri. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- İpekten, Haluk ve diğerleri. *Şair Tezkireleri*. Grafiker Yayınları, 2002.
- İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.
- Kaya, Doğan. *Şairnâmeler*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Necatigil, Behçet. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. Varlık Yayınları, 1960.
- Necatigil Behçet. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. Varlık Yayınları, 1978.
- Oğuz, M. Öcal. “Aşık Şiirinin Sözlü Aktarımı ve Şairnâmelerin Biyografik Değeri.” *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyum Bildirileri*, ed. Filiz Kılıç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2011, 523-532.
- Okay, Orhan. *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*. Dergâh Yayınları, 2011.
- Uraz, Murad. *Orta Okuma Kitaplarında Yazıları Bulunan Şair ve Ediplerin Hayatı*, İnkılâp Kitabevi, 1939.
- Uraz, Murad. *XIII. Asırdan Sonra Avrupa Şair ve Edipleri*. İnkılâp Kitabevi, 1940.
- Uraz, Murad. *Orta Okuma Kitaplarında Yazıları Bulunan Şair ve Ediplerin Hayatı*. 10. Basım. İnkılâp Kitabevi, 1953.
- Yazar, Mehmet Behçet. *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı*. Kanaat Kitabevi, 1938.

The Tradition of Writing Biography and Biographical Lexicons Written After Republic Period*

Yakup Çelik**

Abstract

Biography which initially centered around “tezkire”, gains an identity that presents judgments-based sources in the Tanzimat period with the influence of biographies developed in the West. Writing biography in Turkish literature never loses its identity coming from the tradition of “tezkire”. Outstanding examples of standard biographies as well as lexicographic ones are written till Republic period. In folk literature, biographical folk-poetry (şair-nâme) is the precursor of the genre, but its function is limited with giving few characteristics of poets in few verses. In the early Republican period, glossaries of authors and poets which were written in line with the requirements of literature courses in secondary schools have been comprehensively used afterwards. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* (The Glossary of Authors and Poets in Our Literature) which is written by Behçet Necatigil between the years of 1960-1978 becomes an important role model. In the beginning of 2000’s with the studies handled by institutions or sometimes commissions, biographical lexicons are expanded to encyclopedic scale. Today common usage of internet opens a road for transferring biographical lexicons to digital data bases. In this study, the improvement of the writing biography tradition starting with “tezkire”s and reaching to databases has been examined around the change of biographical lexicons after the Republican period.

Keywords

Turkish Literature, biography, tezkire, folk-poetry (şair-nâme), glossary of authors and poets.

* Date of Arrival: 27 February 2021 – Date of Acceptance: 16 April 2021

You can refer to this article as follows:

Çelik, Yakup. “Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri.” *bilig*, no. 102, 2022, pp. 01-25.

** Prof. Dr., Yıldız Technical University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature – Istanbul/Turkey
ORCID: 0000-0001-9252-8221
ycelik1234@gmail.com

Традиция написания биографий и биографические словари республиканского периода*

Якуп Челик**

Аннотация

Жанр биографии, первоначально развивавшийся в форме «тезкире», приобрел свое развитие в период Танзимата, под влиянием западных источников. Написание биографии в турецкой литературе никогда не теряет своей идентичности и опирается на традиции «тезкире». Выдающиеся образцы стандартных биографий, а также лексикографических словарей написаны до республиканского периода.

В народной литературе биографии народных поэтов (şair-nâme) являются предшественниками жанра, но их функция сводилась к тому, чтобы дать краткую характеристику творчества ашугов на примере нескольких строк. В раннереспубликанский период лексиконы, представляющие собой сборники поэтов и авторов, создавались в соответствии с требованиями образования в общеобразовательных школах, впоследствии они получили стремительное развитие.

«Глоссарий имен нашей литературы» (Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü), написанный Бехчетом Неджатигом в период с 1960 по 1978 год, взял на себя важную задачу быть образцом. В начале 2000-х годов исследованиями институтов, а иногда и комиссий биографические лексиконы расширяются до энциклопедических масштабов. Сегодня широкое использование Интернета открывает дорогу для переноса биографических лексиконов в цифровые базы данных. В данном исследовании развитие традиции написания биографий, начиная с «тезкире» и заканчивая базами данных, было рассмотрено в связи с изменением биографических лексиконов после периода республики.

Ключевые слова

Турецкая литература, биография, тезкире, народная поэзия (шаир-наме), глоссарий авторов и поэтов.

* Поступило в редакцию: 27 февраля 2021 г. – Принято в номер: 16 апреля 2021 г.

Ссылка на статью:

Çelik, Yakup. “Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri.” *bilig*, no. 102, 2022, pp. 01-25.

** Проф., д-р, Технический университет Йылдыз, факультет наук и искусств, кафедра турецкого языка и литературы – Стамбул / Турция

ORCID: 0000-0001-9252-8221

yucelik1234@gmail.com

Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul*

Erol Özvar**

Sadullah Yıldırım***

Abstract

In this paper, relying on information from almost 4,500 waqf deeds (*vakfiye*) available in Istanbul sharia court registers for the period 1550-1900, we study long-term changes in the creation of new cash waqfs including the periods of expansion, stagnation and crises. We also examine the participation of different groups—namely, officials (*askeri*), civilians (*reaya*), and women—as cash-waqf founders. We find that women were significant contributors to the waqf sector and that, contrary to a common assumption in the literature, officials' participation as benefactors was proportional to that of other groups. Furthermore, we show that the relative shares of social groups as benefactors in the waqf sector fluctuated significantly over time. Thus, researchers should be cautious about making generalizations based on a single, set ratio of involvement as if it applies to all times and places.

Keywords

Cash waqf, Ottoman Empire, Istanbul, waqf deed, benefactors.

---

* Date of Arrival: 24 September 2021 – Date of Acceptance: 26 April 2022

You can refer to this article as follows:

Özvar, Erol, and Sadullah Yıldırım. "Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul." *bilig*, no. 102, 2022, pp. 27-51.

** Prof. Dr., The Council of Higher Education – Ankara/Turkey

ORCID: 0000-0003-2339-3698

erolozvar@gmail.com

*** Asst. Prof. Dr., Marmara University, Department of Economics – Istanbul/Turkey

ORCID: 0000-0001-8742-0478

sadullah.yildirim@marmara.edu.tr

Introduction

Cash waqfs (monetary foundations) were one of the most important constituents of Ottoman social and economic life. These institutions channeled private charitable giving into the provision of public services including education, infrastructure, and social welfare. Though prohibitions on usury limited their popularity in other parts of the Islamic world, cash waqfs flourished in the Ottoman realm, particularly in Anatolia and the Balkans, where they introduced extraordinary dynamism into social and economic life by enabling a wide segment of Ottoman society, including those with modest material means, to participate in the waqf sector as benefactors (Genç 14). However, the literature is still meager on characterizing this dynamism from a long-term perspective with a data driven approach.

In this paper, relying a large data set compiled from waqf deeds, we aim to gauge and evaluate trends and changes in the establishment of new cash waqfs over the long term in the context of Istanbul. Specifically, we ask three questions: How did the number of new cash waqfs being founded change over time? How did the participation of different groups—namely, officials (*askeri*), civilians (*reaya*), and women—as cash-waqf founders fluctuate over time? Were there any systematic differences between the social groups in their founding of cash waqfs? We answer these questions using information from almost 4,500 waqf deeds (*vakfiye*) available in Istanbul sharia court registers for the period 1550-1900.

The empirical analysis reveals several trends in waqf formation. First, we observe a period of expansion by the last quarter of the 17th century, followed by a sharp decline and a period of stagnation by the mid-18th century. Subsequently, a period of revival and a long-term increase in waqf formation took place by the last quarter of the 19th century, which was followed by a sharp decline over the next twenty-five years. Adopting a social stratification model based on gender and tax status, we also illustrate the extent to which different social groups joined in the waqf sector as founders. We find that women were significant contributors to the waqf sector and that, contrary to a common assumption in the literature, officials' participation as benefactors was proportional to that of other groups. We also find that the relative shares of social groups as benefactors in the waqf sector varied significantly over time, suggesting that researchers should avoid

generalizations based on a single, set ratio of involvement as if it applies to all times and places.

There is a strand of literature on the microeconomic aspects of cash waqfs, such as legal matters regarding the legitimacy of cash waqfs, financial instruments used for moneylending, and managerial problems (Çizakça 15-26, Öztürk 63-89, Özcan 10-65, Kurt 17-106). Although our study does not deal directly with these issues, it contributes to this literature by providing a macro context in which crises, stagnations, and expansions of the waqf sector are documented from a very long-term perspective, which may potentially help the researchers dealing with these issues to evaluate and better understand their findings.

Our results are also related to the literature that has been concerned with the identity of waqf founders (Baer 10, Gerber 37, Yediyıldız 151). The common view in the literature is that officials overwhelmingly dominated the waqf sector as benefactors, with women and civilians contributing in only a limited fashion (Yediyıldız 151). Our findings do not support this view, and show that the relative position of different social groups as waqf benefactors varied greatly over time, and that women and civilians contributed as much or more to the creation of new cash waqfs as officials, indicating that researchers should avoid generalizations based on a single ratio calculated based on a sample from a limited period, and take a long run view instead.

Our study is also related to the work of Mandaville (291), who illustrates the number of cash waqfs in Istanbul for the 15th and early 16th centuries using data from waqf surveys conducted in the year 1546. Different from this study, we use waqf deeds and focus on a different period, namely, the years between 1550 and 1900.

Data

For an empirical analysis, we use information from waqf deeds (*vakfiye*) available in the *Waqf Catalog of the Istanbul Sharia Court Registers (İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu)*, published by Center for Islamic Studies (ISAM) (Bilgin et al.). The waqf deed was a waqf's founding document, required by law to be registered in and approved by the court. These deeds contain rich information on a number of subjects, including waqf

founders, managers, and beneficiaries, as well as assets donated to the waqf. The *Waqf Catalog* compiles registers from 26 local sharia courts in Istanbul and tabulates the information contained in the waqf deeds like the name and title of the founder, the date of the waqf's establishment, the list of its beneficiaries, and the types of assets donated. Note that in our data source we do not observe the stock of waqfs at any given time but the flow—that is, the number of new waqfs established in a particular date.

Having a representative sample is crucial for the accuracy and general validity of an empirical analysis. We do not expect any selection problem harming the representativeness of the data at least at the registration phase of waqfs because of the rule that every waqf deed had to be approved by a judge and registered in a court. That is, all of the waqfs created during the period we examine should have been registered in our sources. But given the historical nature of the data, there is a question about whether the court records that have survived are representative. For example, if older documents are less likely to have survived than recent ones, this will lead us to the conclusion that the number of waqfs established in the early period was lower, even if it was not the case. And indeed, when we look at our data, we observe fewer waqf deeds for early dates. Thus, we chose the year 1550 as the starting point for our empirical analysis, because it is only from that point onward that the data appears complete. Because waqf deeds were not organized according to gender or social status, the distribution of the deeds belonging to male and female founders and different social groups appears random in the registers. Thus, we do not expect the potentially spotty nature of the surviving records to affect our analysis of the involvement of different social groups in the creation of new waqfs.

The Motivation Behind Waqf Formation

Discussing the motivations that led people in Ottoman society to establish waqfs may help us better understand the changing patterns in waqf creation over time. Three main motivations are pointed out in the literature. First, establishing a waqf was a pious act. Religion motivated people to engage in charitable giving, which became institutionalized under the waqf system. Religious motivation is also easily discernible from the dense religious references made in waqf deeds. Baer (25-26) states that such motivation was especially pronounced among women. Second, people might have

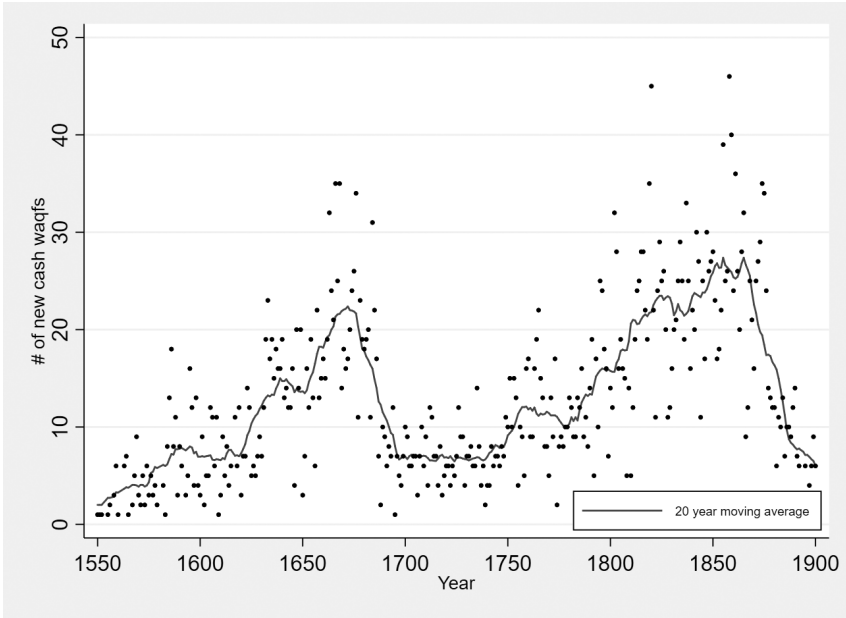

wanted to shift their wealth into the waqf sector by establishing waqfs because assets within waqf jurisdiction were immune from third-party intervention including the state. It has been suggested that this motivation was particularly pronounced among officials, as their wealth might have been at greater risk of expropriation by the ruler. This explanation has been used to account for why the waqf sector was apparently dominated by officials (Kuran 854). The third principal motivation noted in the literature was a desire for political legitimacy and social prestige (Peri 172-174, Orbay 144). Such motivation may have been particularly significant among the ruling elite.

Long-Term Changes in the Number of New Cash Waqfs Established in Istanbul

In this section, we will focus on the temporal change in the creation of new cash waqfs. We illustrate how the number of newly established cash waqfs evolved and provide a tentative explanation for the reasons behind the temporal changes in waqf formation by highlighting major events that took place at the same time in Istanbul.

Figure 1 shows the annual change in the number of newly established cash waqfs in Istanbul from 1550 to 1900, and the solid line in the figure represents 20-year moving averages (MAs). A cursory look at the figure reveals four broad patterns in waqf formation. From 1550 to the third quarter of the 17th century, there was an upward trend in the total number of newly founded waqfs. In the subsequent years, we observe a decline and stagnation by the middle of the 18th century. Then, from the middle of the 18th century, the number of newly founded waqfs started to take off again, and this trend continued for more than a hundred years until the third quarter of the 19th century, which was followed by a sharp decline in the late 19th century.

Figure 1. *Cash Waqfs over Time in Istanbul*

What were the reasons behind these changes? Though a comprehensive analysis of each would exceed the scope of this paper, these fluctuations largely coincided with major events taking place in the empire, which points to a likely association between waqf formation and such factors as wars, political instability, urbanization, migration, pandemics, natural disasters, and political struggles. More detailed studies on particular peaks and troughs will no doubt shed greater light on the nature of this association in the future.

The first upward trend coincided with a turbulent era. There was intense population growth in Ottoman land in the second half of the 16th century (Akdağ). This demographic growth and ensuing migration from Anatolia to Istanbul led to a sharp increase in security problems, difficulties accommodating an influx of migrants, and a rising cost of living in the city. The concomitant boom in the establishment of cash waqfs was likely tied to efforts to address these issues through the provision of public services and relief for the poor.

The turbulence that marked the late 16th century only deepened in the 17th, a period that European and Ottoman historians define as a “century of crisis” (Parker 2-25). Natural, economic, military, and political crises rocked societies from the westernmost point of Europe to the far east of Asia. Climatic anomalies spurred a “little ice age” that deeply affected early modern societies (Parker 2-25, 185-210). Economic and financial factors played a role as well, and political and military conflicts deeply shook traditional societies. In response, early modern societies sought to develop institutional resilience to survive these major adverse shocks, and it was likely their institutional flexibility that allowed the Ottomans to meet the challenges of political instability, prolonged wars, demographic upheavals, and natural disasters the century brought with it. The large increase in the number of new cash foundations created in Istanbul during the century of crisis, seen in Figure 1, suggests that the residents of Istanbul responded to the crises they faced by establishing more cash waqfs.

Istanbul, as the capital city of the empire, must have been affected by political uncertainty prevalent during this period. The degree of political uncertainty can be measured by the turnover rates of high officials. Between 1644 and 1656, the empire witnessed the change of eighteen *sadrâzam*, twelve *Şeyhülislam*, twenty-three *başdefterdar* and eighteen *kapudanpaşa* (Mantran 239). Such unstable political environment may have increasingly motivated the residents of Istanbul to move their wealth into waqf sector.

Catastrophic events like fires may have had an impact on waqf creation as well in this period. The city suffered immensely from fires because of the fact that wood, which holds fire easily, was widely used construction material for residential houses in Istanbul. Mantran (250) mentions twenty-three great fires that happened in Istanbul between 1613 and 1780, fourteen of which took place in the 17th century. In order to recover and restore the city and social life ruined by the fire, the residents of Istanbul may have taken responsibility and increasingly participated into waqf sector as benefactors.

This boom in the creation of new waqfs was also likely tied to the rising tax burden driven by the period’s military conflicts. Such conflicts, which grew in duration and frequency from the end of the 16th century, imposed an increased the tax burden on Ottoman subjects. Although it remains unclear exactly how much the tax burden Ottoman taxpayers faced changed

over time, the information we have shows that extraordinary taxes (*avarız*) became commonplace during this century and the tax burden became heavier. We know that in various cities, there were waqf founders who formed cash or real-estate waqfs so that they and their children could avoid the *avarız* tax liability (Ergenç). Besides other motives, we observe that the desire to avoid this tax burden played a role in the increase in the number of cash waqfs. Furthermore, establishing a cash waqf for *avarız* not only provided an advantage for its founder but also benefited the residents of the neighborhood where it was founded, because some portion of the revenues from the waqf was allocated to pay the *avarız* taxes of the residents.

The sharp decline observed in Figure 1 at the late 17th century coincides with the prolonged absence of sultans from Istanbul. Ottoman sultans especially Ahmed II (1691-95) and Mustafa II (1695-1703) spent most of their time in Edirne leaving Istanbul at the hands of officials. The lack of sultanic supervision led officials to ignore the city affairs, which gave rise to disrepair and disorder in Istanbul (Özcan 52, 225). It is likely that the lack of attention to Istanbul from officials may have manifested itself in establishing fewer waqfs. Supporting this contention, the number of new waqfs founded by officials, rather than civilians, underwent the biggest fall during this period (see Figure 4).

In Figure 1 we observe that the number of newly established waqfs, after a sharp decline in the last quarter of the 17th century, remained stagnant through the middle of the 18th century. When we look at the general characteristics of this period, we see political stability, the absence of prolonged wars, and a return to economic expansion (Tabakoğlu 183). Interestingly, the introduction of newly established cash waqf remained at low levels in this environment of peace and economic progress, perhaps because of a concomitant lessening of demand for the services for the poor and needy the waqfs provided. Similarly, the political and economic stability that dominated the period may have made people feel that there would be no external interference with their wealth, thus easing the desire of people to shift their assets into the waqf sector.

Following this stagnation period, there was a revival and expansion in new waqf creation by the third quarter of the 19th century. The 20-year MAs indicates that the average number of new waqfs established per year rose

from almost 10 to 30 in the course of this period. This period was, like the era of growth that occurred in the 16th and 17th centuries, an age marked by political instability, long-lasting wars with military defeats, and reform efforts to stop worsening political conditions. In this period, territorial losses against Russia resulted in intense migration to Istanbul that again undermined order and security in the city. In addition, in the face of ongoing military failures, Sultan Selim III (1789-1807) attempted to start a reformation in the military. As a result, he was dethroned, and Istanbul was dragged into turmoil. Political struggles during the reign of his successor, Sultan Mustafa IV (1807-1808), further shook the city and spurred outbreaks of bloodshed. Though Sultan Mahmud (1808-1839)'s accession to the throne restored order in Istanbul, his reign inaugurated the far-reaching Tanzimat (1839) reforms intended to reorganize the empire into a modern and centralized state (Boyar and Fleet 3-4). It seems that those living in Istanbul responded to these adverse events and challenges by boosting the number of waqfs they established, again perhaps in an effort to meet the needs of the people in a turbulent era and to avoid the potential risks political instability posed to private property, much as occurred in the 17th century.

But the close correlation witnessed thus far between socio-political instability and the creation of new cash waqfs then tapers off after the second half of the 19th century. Despite the wars, political instability, and migration to Istanbul that marked the period, there was a great decline in new cash waqf formation, unlike the previous period. This is most likely due to the establishment of a new institution called the *Şehremaneti* as an extension of the centralization movements that started with the Tanzimat. This office, which ran municipal affairs in Istanbul, was established by the decision of the *Meclis-i Ali-i Tanzimat* on 13 June 1855, beginning with the 6th Municipal Office, which oversaw the municipal affairs in Galata and Beyoğlu. Upon the success of this institution, municipal services were expanded to other regions of Istanbul with the Dersaadet Administrative Municipality Regulation on 6 October 1868 (Erdoğan 10-12). The services provided by the *Şehremaneti* and the municipalities overlapped with those traditionally provided by waqfs, and it seems that the increasing role of the former over time may have reduced the need for services provided by the latter.

Social Groups and Waqf Formation

In this section, we shift the focus to the social groups and their role in the founding of new cash waqfs. To examine the differences among social groups as waqf founders we first need to formulate a model of social stratification of Ottoman society that reflects the socio-economic reality. Second, we need to be able to assign the waqf founders in our data to the appropriate strata of the model according to their socio-economic status.

The fundamental divide that defined Ottoman society was the one between officials (*askeri*) and civilians (*reaya*). Officials were exempted from paying taxes and provided security, law and order for the public, and civilians paid taxes to the state and were free to engage in economic activity. Officials also differed among themselves based on the training they received and the type of services they provided. The members of the *ilmiye* class were engaged in educational and legal affairs, the members of the *seyfiye* were engaged in military and administrative affairs, and the members of the *kalemiye* were engaged in bureaucratic affairs. In general, officials occupied higher socio-economic status in Ottoman society, enjoyed much better material conditions than civilians, and had easy access to state resources and the ability to mobilize them.

Because gender, too, plays a significant role in determining one's socio-economic status in society, whether modern or traditional, we also differentiate social groups in the Ottoman Empire based on gender. This distinction is applicable in the waqf formation context, for we observe a significant number of female waqf founders in our data set.

How can we assign waqf founders into these social groups? Unfortunately, waqf deeds do not contain explicit information regarding the social status of waqf founders. However, they provide information on founders' names and titles. Adopting the common method in the literature, we also use these names and titles to determine which social groups the founders belonged to (Coşgel and Ergene 115-119).

Given the model of social stratification defined above and the limitations of our data set, we use the following procedure to sort out waqf founders. We use distinctly female names and take advantage of certain phrases in the full names of benefactors indicating gender, such as "bint" (daughter of) and "zevcesi"

(his wife), to differentiate women from men. We differentiate between officials and civilians based on the titles benefactors hold. We assign the founders into the learned class (*ilmiye*) if they or their fathers held such titles as *çelebi*, *dede*, *derviş*, *efendi*, *şeyh*, *hace*, *hoca*, *kadı*, *molla*, *şeyh*, *şeyhülislam*, and *sufi*, and into the administrative-bureaucratic class if they or their fathers were *ağa*, *beşe*, *çavuş*, *defterdar*, *halife*, *kaptan*, *kethüda*, *matbah emini*, *nazır*, *odabaşı*, *paşa*, *reis*, *subaşı*, *topçubaşı*, *zaim*, *ruznameci*, and *kazasker*. Among male founders, those who have no title indicative of being an official are treated as civilians. Consequently, according to this stratification model, officials (whether part of the learned or the administrative-bureaucratic class), women, and civilians constitute mutually exclusive social units making up Ottoman society in the context of waqf founders.

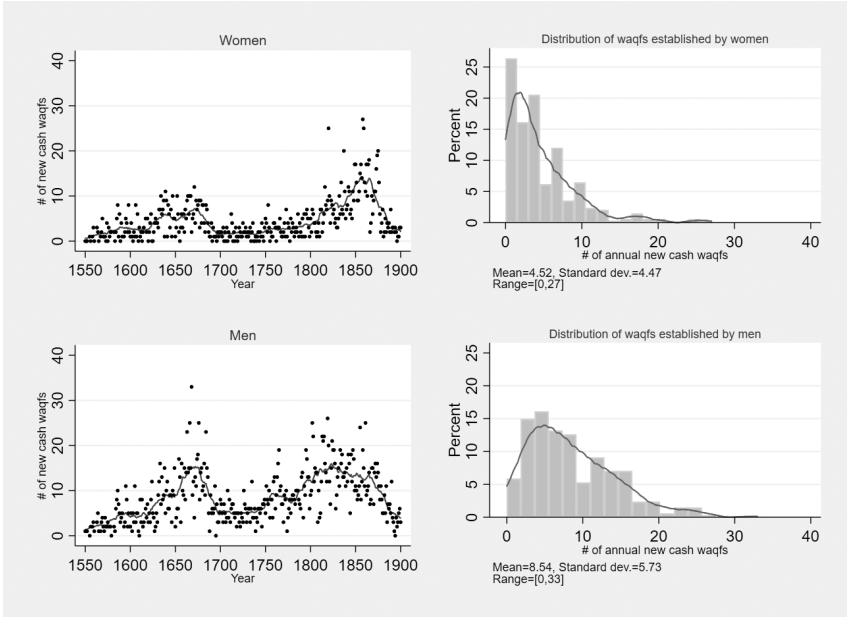
Gender of Founders

Were there systematic differences between males and females in their role as founders of new cash waqfs? And if so, how did these differences change or evolve over time? On the one hand, it is natural to expect that men might have been more active as waqf founders because they were on average wealthier than women in the Ottoman world, as was the case in all early modern societies. On the other hand, if women were indeed more religious than men, as has been suggested in the literature (Baer 25-26), then this might have led them to establish more waqfs than men did. So, we might well expect to see a trend favoring the one side or the other, or the two opposite tendencies might well cancel each other out. Namely, the degree of women's involvement as waqf founders compared to men is ambiguous.

Several studies have explored women's participation as waqf founders. For example, using data from the waqf registers of 1546, Baer (10) shows that 36.8 percent of waqfs in Istanbul were established by women. But women's share as waqf founders differed in various parts and times of the empire. For example, 26-41.1 percent of waqfs were established by women in Cairo in the 17th and 18th centuries (Crecelius 179). Similarly, 20 percent of waqfs in Edirne in the early 16th century were established by women (Gerber 37). Note that these numbers are based on data from both cash and non-cash waqfs.

Figure 2 shows the new cash waqfs founded by men and women. On the left column of the figure, the number of newly established waqfs is plotted

against time with 20-year MAs, indicated by a solid line; while on the right column, the distribution of the number of annual cash waqfs founded is presented.

Figure 2. *New Cash Waqfs Established by Women and Men*

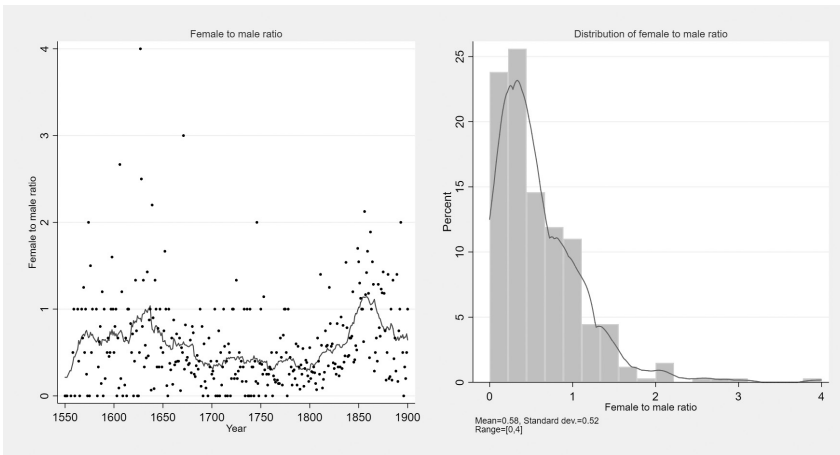
The general trends described previously in Figure 1 for the total number of cash waqfs apply to the waqfs established by women and men as well. During the first period of expansion by the last quarter of the 17th century, the number of waqfs established by men increased at a higher rate than that of women. The number of cash waqfs established by both gender groups remained low during the period of stagnation in the 18th century, which seems to have lasted longer for women than for men. In the second period of expansion, waqf formation reached its peak in the middle of the 19th century for men and in the last quarter of the 19th century for women. We also observe a steeper increase for women in waqf formation during this period. In the late 19th century, we see a rapid decline in new waqf creation by both groups.

The distribution of waqfs founded by men and women is given in the right column of Figure 2. While women founded an average of 4.47 cash waqfs per year, men founded 8.46. The maximum values are 27 and 33 for women

and men, respectively. Also, the standard deviation of the distribution for men is greater than that of women, indicating a greater variation in waqf formation by men over the years.

Although the waqf-founding behavior of women and men followed similar trends over time, the two were far from parallel. To see better the relative position of women against men, we calculate the female to male ratio, which is defined as the number of waqfs founded by women divided by the number established by men in a given year.

Figure 3. *The Female-to-Male Ratio*

Figure 3 shows the plot of the female-to-male ratio by year, and the 20-year MAs, represented by a solid line. The 20-year MAs shows that the ratio remained at levels lower than 1 most of the time, indicating the number of female founders was less than that of men. The degree to which women took part in the waqf sector varied significantly over time. For example, the ratio rises around to 1 circa 1640 and 1850, indicating that women founded waqfs as often as men did during these periods. Furthermore, women were adversely affected more than men during the period of stagnation in the 18th century. The female-to-male ratio during this period fluctuates around and below 0.5, indicating that women established waqf significantly less often than men.

The distribution of the annual female-to-male ratio is given in the right column of Figure 3. Although the ratio is clustered between 0 and 1,

there are cases where it is significantly higher than 1. The average of this distribution is 0.56, with a minimum value of 0 and a maximum value of 4.

Our findings in this section are in agreement with the literature in the sense that they show that women participated significantly in the waqf sector as founders. However, as indicated by the female-to-male ratio, the relative position of women varied considerably over time and from period to period. Hence, one needs to be cautious about generalizing based on a single ratio, as often done in the literature.

Class of Founders: Officials and Civilians

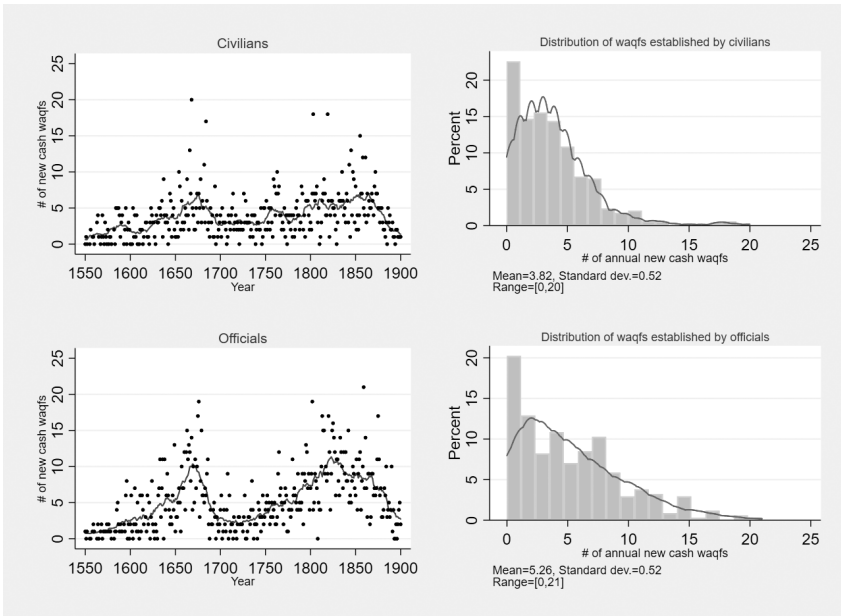
Now, we examine the differences between officials and civilians in the creation of new cash waqfs. Here, we expected a disproportional representation of officials as waqf founders for two reasons. First, considering the likely positive relationship between income and waqf formation, officials, who were on average wealthier than their civilian peers, would have been better positioned to establish more waqfs. Second, officials' assets would have been more open to the intervention of the central authority than civilians', because the state tended to regard it as legitimate to confiscate officials' assets in times of crisis, since officials' wealth was generated out of state resources granted to them by the sultan. This situation might well have incentivized officials to transfer their assets into the waqf sector, which was immune from external interventions.

The participation of officials and civilians in the waqf sector has been the subject of many studies. One of the most well-known of these is that of Yediyıldız (151), who argues that in the 18th century, 80–90 percent of waqfs were founded by officials. This finding has led many researchers to conclude that officials overwhelmingly dominated the waqf sector not just in that century but generally, largely because they sought to shelter their assets from state confiscation. In this section, we will examine if this conclusion holds up against our data and whether it applies over the long term as well.

Figure 4 illustrates the number of cash waqfs founded by civilians and officials. The trends in the figure are similar to those in Figure 1. We observe a period of expansion in the number of waqfs founded by both groups by the last quarter 17th century, a change particularly noticeable for officials.

After a sharp decline in waqf creation in the following years—a decline again especially pronounced for officials, dropping, roughly speaking, from an average of 10 to 4 per year—waqf formation entered a period of stagnation for both groups by the mid-18th century. The subsequent period of revival in waqf creation extended to the first quarter of the 19th century for officials and the last quarter of the 19th century for civilians. Following this period of expansion, we observe years with a rapid decline in waqf creation by both groups. The figure also indicates that the number of waqfs founded by officials experienced higher volatility over the years compared to civilians. These observations suggest that officials’ responsiveness to potential factors affecting waqf creation such as wars, political instability and migration might have been different than that of civilians.

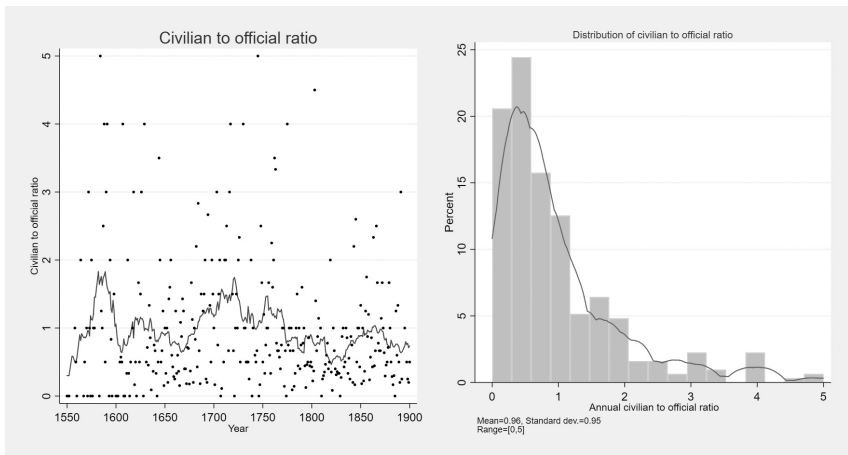
The distribution of new cash waqfs founded annually by officials and civilians is given on the right column of Figure 4. While civilians founded an average of 3.82 cash waqfs per year, officials founded 5.26. The number of waqfs clustered in the range of 0-5 for civilians and 0-10 for officials.

Figure 4. *New Cash Waqfs Established by Civilians and Officials*

To illustrate the differences between officials and civilians more clearly, we employ a civilian-to-official ratio, which is defined as the number of cash waqfs founded by civilians divided by the number of cash waqfs founded by officials. Figure 5 plots this ratio against time in the left column and shows the distribution of the annual value of the ratio in the right column. Looking at the 20-year MAs reveals that the civilian-to-official ratio fluctuates considerably over time. During the 16th century, the ratio was mostly above a value of 1, meaning that there were more civilian waqf founders than official. The sharp increase in waqf formation by officials during the 17th century drives this ratio below 1. However, in the period of stagnation, the ratio remained above 1. Towards the 19th century, it again dropped below 1 as a result of a sharp increase in waqf creation by officials, as illustrated in Figure 4.

The left panel of Figure 5 shows the distribution of the annual civilian-to-official ratio. The ratio fluctuates between 0 and 5, indicating that there were years in which civilians introduced no waqfs and years in which they founded five times as many waqfs as officials did. The average of the distribution is 0.96. In other words, when all years are taken into account, civilians established on average almost as many waqfs as officials.

Figure 5. *The Civilian-to-Official Ratio*

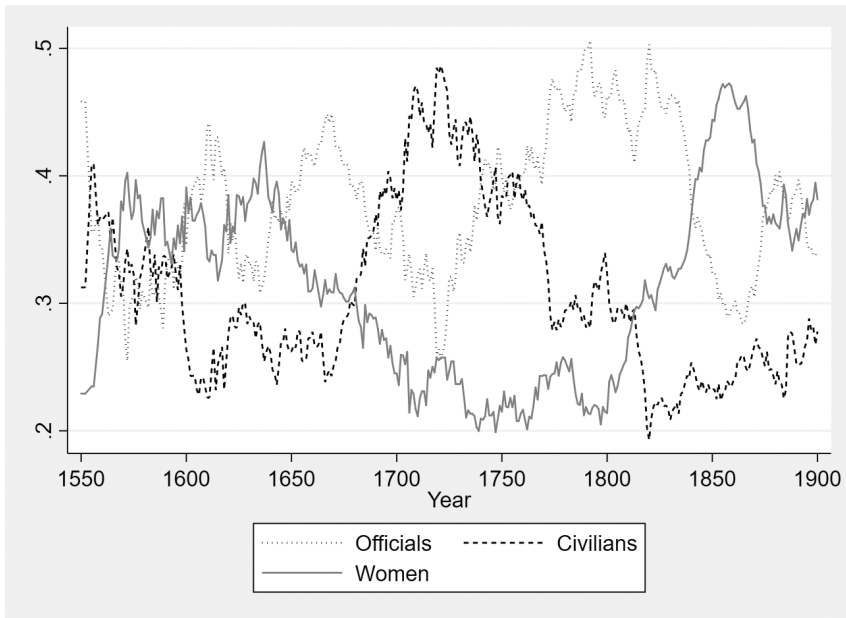
These results run counter to the common view in the literature that officials dominated the waqf sector as founders. If the definition of civilians is expanded to include women, the significance of officials weakens further. How can we

explain this finding? We nominate the ease of establishing cash waqf as a likely explanation for the difference. In other words, cash waqfs enabled individuals even with modest material means to participate in the waqf sector as founders, thus easing the likely income constraint in waqf creation.

Another important point revealed by these graphs is that the civilian-to-official ratio varies greatly over the years and from period to period, casting doubt on generalizations applicable to all periods based on a single set ratio, as is often done in the literature.

The Weights of Social Groups in the Waqf Sector

So far, we have illustrated both the absolute and the relative position of social groups (men vs. women, and officials vs. civilians) in waqf creation. In this section, adopting the customary approach in the literature, we focus on the fractional representation of social groups as founders in the waqf sector. Different from the previous sections, we also discuss the participation of sub-groups of officials—namely, the learned (*ilmkiye*) and administrative-bureaucratic class.

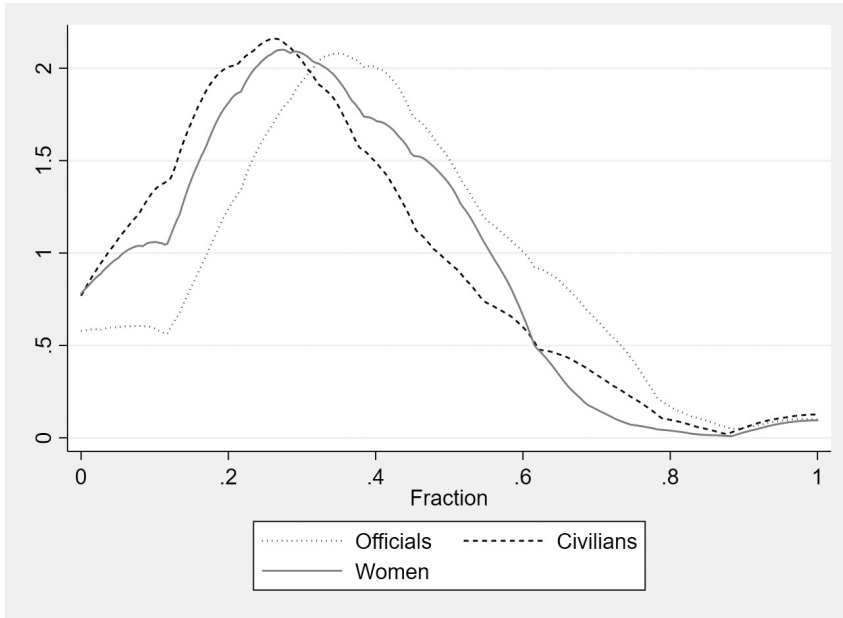
Figure 6. *The fraction of Officials, Civilians, and Women as Waqf Founders over Time*

Figure 6 shows the 20-year MAs of the fraction of new cash waqf established by officials, civilians, and women for the period 1550-1900. It is obvious from the figure that these shares varied greatly over time. When we look at the social groups separately, we observe that the fraction of female waqf founders fluctuated within the 30-40 percent range through the mid-17th century. It then declined to a low of 20 percent in the mid-18th century and remained low, in the 20-30 percent range, until the early 19th century. After that, it rebounded to reach an all-time high by mid-century, when it accounted for more than 40 percent of all new cash waqfs established during the period, a rise that came mostly at the expense of officials.

On the other hand, the fraction of civilian waqf founders was lower than 30 percent for most of the 17th century. It then rose to values higher than 40 percent in the first half of the 18th century. As can be seen in previous figures, this change was due not to a real increase in waqf formation by civilians but rather to an overall fall in the number of waqfs established by women and officials during this period. Over the following fifty years, the share again fell below 30 percent, as it had in the 17th century.

The fraction of officials fluctuated mostly between 30 and 40 percent through the mid-18th century. However, it rose as high as 40-50 percent from the 1750s to the 1840s, after which it declined in favor of women. We further break down the fraction of officials into administrator-bureaucrats and learned (*ilmiye*) groups, which is presented in Appendix Figure 1. It seems that the share of administrator-bureaucrats is higher than that of the learned groups. Interestingly, the fraction of administrator-bureaucrats tended to move in a direction that was opposite to that of the learned (*ilmiye*) group.

Evaluating Figure 6 in conjunction with the general trends of waqf creation observed in Figure 1 reveals that during the time of expansion in waqf creation the fractions of women and officials rose, while during the period of stagnation the share of civilians increased. Moreover, the fluctuations in new waqf creation seem to be due to the behavior of women and officials given the higher volatility of waqf formation by these groups as observed in the previous section.

Figure 7. *The Distribution of the Annual Fraction of Officials, Civilians, and Women*

Figure 7 shows the distribution of the annual proportion of women, civilians, and officials. The mean of the distribution is 38 percent for officials, 30.8 percent for civilians, and 31.2 percent for women; the standard deviation is 20.72 for officials, 20.78 for civilians, and 19.2 for women. Although the figure illustrates that the mean value of the distribution for officials is larger than that for the other groups, it is far from high enough to suggest that they were the predominant group in waqf formation in the context of Istanbul cash waqfs.

These findings emerged from the analysis of data from Istanbul cash waqfs suggest that a conclusion based on a timeless, universal ratio regarding the participation of social groups as founders in the waqf sector can be seriously misleading. There is a great variation in the engagement of social groups in waqf formation over time.

Conclusion

In this paper, we have examined temporal change in the number of newly founded cash waqfs in Istanbul and the differences between social groups—women, officials, and civilians—in waqf creation. For the empirical analysis, we use information from almost 4,500 waqf deeds covering the period 1550-1900.

In the empirical analysis, we identify the periods of expansion, stagnation, and decline that took place in waqf creation over the long term. Our analysis shows that although these periods were experienced similarly by all social groups, there was considerable variation in the intensity of their responses to the potential factors affecting waqf creation. Moreover, the results show that, in contrast to what is often assumed, female benefactors were a significant part of the waqf sector and officials were not as dominant a force as some have argued, though both findings might not hold beyond the specific case of cash waqfs we have examined here. Our analysis also reveals that the degree of involvement of different social groups as founders in the waqf sector varied significantly over time. Thus, researchers should avoid generalizations based on a single ratio of involvement as if it applies to all times and places.

Unveiling the forces behind the temporal changes we have identified in the waqf sector requires more detailed studies. Although we have speculated, within the limited scope of this paper, on the association between waqf creation and factors such as war, political instability, migration, and economic expansion, future studies can examine in detail the extent to which such factors played role in waqf creation in a systematic way with a data-driven approach.

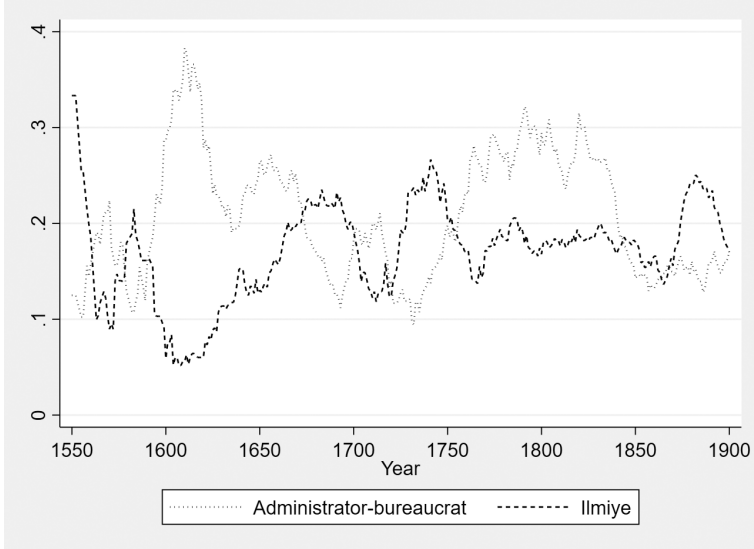
References

- Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. Bilgi Yayınevi, 1975.
- Aydın, Bilgin, et al. *İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*. İSAM Yayınları, 2015.
- Baer, Gabriel. "Women and Waqf: An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546." *Asian and African Studies: Journal of the Israel Oriental Society*, vol. 17, no. 1-3, 1983, pp. 9-27.
- Boyar, Ebru, and Kate Fleet. *A Social History of Ottoman Istanbul*. Cambridge University Press, 2010.

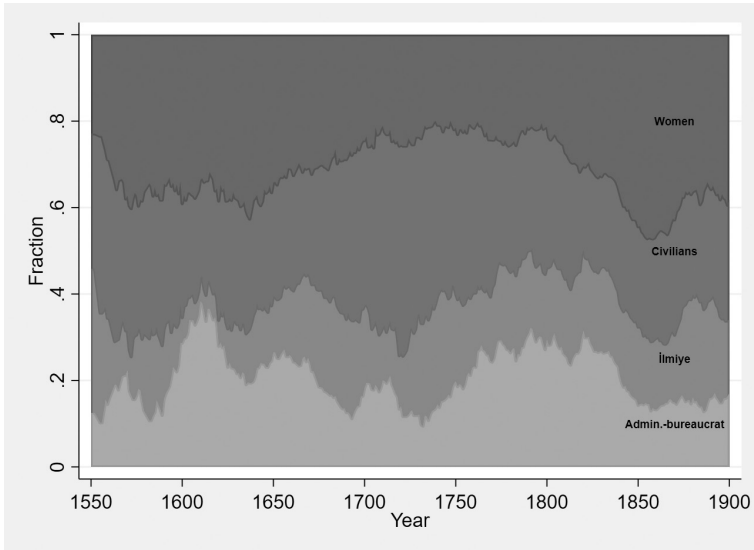

- Coşgel, Metin, and Boğaç Ergene. *The Economics of Ottoman Justice*. Cambridge University Press, 2016.
- Crecelius, Daniel. "Incidences of Waqf Cases in Three Cairo Courts: 1640-1802." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, no. 2, 1986, pp. 176-89.
- Çizakça, Murat. *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Yayınları, 1993.
- Erdoğan, Öner. *İstanbul Şehremâneti (Belediyesi)'nin Kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi*. TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Yayın no. 2008/386.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine bir Araştırma*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Genç, Mehmet. "Klasik Osmanlı Sosyal-iktisadi Sistemi ve Vakıflar." Unpublished paper, 2020.
- Parker, Geoffrey. *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*. Yale University Press, 2013.
- Gerber, Haim. "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne." *Asian and African Studies: Journal of the Israel Oriental Society*, vol. 17, no. 1-3, 1983, pp. 29-45.
- Kuran, Timur. "The Provision of Public Goods under Islamic Law: Origins, Impact, and Limitations of the Waqf System." *Law and Society Review*, no. 4, 2001, p. 841-98.
- Kurt, İsmail. *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*. Ensar Neşriyat, 1996.
- Mandaville, Jon E. "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire." *International Journal of Middle East Studies*, no. 3, 1979, p. 289-308.
- Mantran, Robert. *İstanbul Tarihi*. İletişim Yayınları, 2001.
- Özcan, Abdülkadir (ed.), *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Orbay, Kayhan. "Imperial Waqfs within the Ottoman Waqf System." *Endowment Studies* 1, no. 2, 2017, p. 135-53.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları: Kanunı Dönemi Üsküdar Örneği*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Peri, Oded. "Waqf and Ottoman Welfare Policy." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, no. 2, 1992, p. 167-86.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. Dergâh Yayınları, 2000.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800." *Osmanlı Araştırmaları*, no. 3, 1982, pp. 143-64.

Appendix

Appendix Figure 1. *Fraction of Administrator-Bureaucrats and Ilmiye Members as Waqf Founders*

Appendix Figure 2. *Fraction of All Social Groups as Waqf Founders*

In Appendix Figure 2 we present the fraction of social groups as benefactors in the form of an area graph to get an alternative view to those presented in Figure 6 and Appendix Table 1. After calculating the proportion of each group as waqf founder in a given year, we take the 20-year MAs for each series to get a smooth graph to better show the long-term changes over time. Overlaid areas in the figure represent the share of administrator-bureaucrats, learned groups (*ilmiye*), civilians, and women from the bottom to top, respectively. The vertical distance in a given area indicates the share of that group and an increase or decrease in the area over time means an increase or decrease in the share of that social group.

İstanbul'da Para Vakıflarının Kuruluşunda Yaşanan Uzun Vadeli Değişimler*

Erol Özvar**

Sadullah Yıldırım***

Öz

Bu çalışmada, İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu'nda bulunan yaklaşık 4.500 vakfiye kullanılarak 1550 ila 1900 arası dönemde İstanbul'da yeni kurulan vakıf sayısının zaman içinde nasıl değiştiği analiz edilmiştir. Ayrıca Osmanlı sosyal tabakalaşmasını teşkil eden askeri, reaya ve kadınlar gibi farklı kesimlerin vakıf kurma davranışları bakımından aralarında bir farkın olup olmadığı ortaya konulmuştur. Makalenin bulguları askerilerin vakıf sektörüne hakim olduğu yönündeki yaygın görüşün aksine, reaya ve kadınların askeriler kadar vakıf sektöründe kurucu olarak yer aldıklarını göstermektedir. Kadınlar ve reayanın bu derece vakıf sektöründe aktif görünmesi para vakfı kurmanın küçük maddi imkanlarla dahi mümkün olmasının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Analizimiz ayrıca, farklı toplum kesimlerinin vakıf sektörüne kurucu olarak katılma oranının yıldan yıla önemli ölçüde değiştiğini göstermekte ve bu sebeple tek bir evrensel orana dayalı kapsamlı genellemeler yapmanın yanıltıcı olabileceğine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Para vakfı, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, vakfiye, vâkıf.

* Geliş Tarihi: 24 Eylül 2021 – Kabul Tarihi: 26 Nisan 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Özvar, Erol, ve Sadullah Yıldırım. "Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 27-51.

** Prof. Dr., Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0003-2339-3698

erolozvar@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü – İstanbul/Türkiye

ORCID: 0000-0001-8742-0478

sadullah.yildirim@marmara.edu.tr

Долгосрочные изменения в создании новых денежных вакуффов в Стамбуле*

Эрол Озвар**

Садуллах Йылдырым***

Аннотация

В данной работе, опирающейся на информацию из почти 4500 вакуфных актов (вакфийе), имеющихся в реестрах шариатских судов Стамбула за период 1550–1900 гг., авторы рассматривают долгосрочные изменения в создании новых денежных вакуффов, прослеживая периоды развития, застоя и кризисов. Также в работе исследуется участие различных групп — а именно, чиновников, гражданских лиц и женщин — в качестве учредителей денежного вакуфа. Выявлено, что женщины вносили значительный вклад в сектор вакуффов и что, вопреки распространенному в литературе предположению, участие чиновников в качестве благотворителей было пропорционально участию других групп. Кроме того, мы показываем, что относительные доли социальных групп как благотворителей в секторе вакуфа значительно изменялись с течением времени. Таким образом, исследователи должны избегать обобщений о некоем едином установленном соотношении вовлеченности, как не имеющем оснований к применению ко всякому времени и месту.

Ключевые слова

Денежные вакуфы, Османская империя, Стамбул, вакфийе, благотворители.

* Поступило в редакцию: 24 сентября 2021 г. – Принято в номер: 26 апреля 2022 г.

Ссылка на статью:

Özvar, Erol, and Sadullah Yıldırım. “Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul.” *bilig*, no. 102, 2022, pp. 27-51.

** Проф., д-р, Совет по высшему образованию Анкара / Турция

ORCID: 0000-0003-2339-3698

erolozvar@gmail.com

*** Д-р, Университет Мармара, кафедра экономики – Стамбул / Турция

ORCID: 0000-0001-8742-0478

sadullah.yildirim@marmara.edu.tr

Kültürel Kavramsallaştırma Örneği: Eski Uygur Sivil Metinlerindeki *Örü Kodı Bol-* *Bol-* Yapısı Üzerine*

Kenan Azılı**

Öz

Eski Uygur sivil metinleri, diğer Eski Türkçe metinlerin aksine dinî içerikli tercüme yoluyla oluşturulmamış, hayatın içinde, halkın sosyal aktivitelerini gösterecek biçimde yazılmıştır. Bu anlamda metinler çok farklı düzeyde kültür kodlarını taşımaktadır. Bu metinlerde yer alan *örü kodı bol-* ifadesi, bugüne kadar yapılan çalışmalarda çeşitli anlamlandırma teklifleri yapılsa da tam anlamıyla çözüme kavuşmamıştır. İfadenin dil bilimsel açıdan mukayeseli incelenmesinin yanında kültürel kavramsallaştırma yönünden dil ve kültür ilişkisi içinde yeniden ele alınması gerekmektedir. Çalışmada, söz konusu ifadenin dil bilimsel değerlendirilmesi için öncelikle ifadeyi oluşturan *örü kodı* yapısı incelenecektir. Daha sonra formun yardımcı fiil ile oluşturulmuş son şekli, metinlerde tanıklanarak sentaktik dizilimin pragmatik sıralaması göz önünde bulundurularak diğer formlarla denkliliği kurulacaktır. Bu evrede kurulan denklikler kültür dil biliminin kültürel kavramsallaştırma dalına göre değerlendirilecek ve kültürel kodları analiz edilecektir. Çalışmanın en önemli amacı, bazı dil formlarının sadece dil bilimsel izah ile çözülemeyeceği, dil kültür ilişkisi ile kültür dil bilim gibi farklı disiplinlerin yardımı ile çözmek gerektiğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler

Eski Uygur sivil metinleri, örü kodu bol-, ölüm, kültür dil bilim, kültürel kavramsallaştırma.

* Geliş Tarihi: 04 Şubat 2021 – Kabul Tarihi: 04 Mayıs 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Azılı, Kenan. "Kültürel Kavramsallaştırma Örneği: Eski Uygur Sivil Metinlerindeki Örü Kodu Bol- Yapısı Üzerine." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 53-72.

** Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi Rektörlük – Bayburt/Türkiye

ORCID: 0000-0002-9055-3842

kenanazili@hotmail.com

Giriş

20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren çeşitli ülkelerin heyetleri ile gerçekleştirilen Doğu Türkistan araştırma gezileri sonucunda Turfan Uygurlarından kalma birçok yazma ele geçirilmiştir. Bu yazmalar çeşitli boyutlarda ve konularda yazılmış metinlerdir. Söz konusu yazmaların Uygurlardan kalma dinî içerikli Budist ve Maniheizt çevreye ait olanları dışındakiler ise “din dışı metinler” veya “sivil metinler” olarak adlandırılmaktadır. Radloff’un 1928 yılındaki *Uigurische Sprachdenkmäler* adındaki ilk çalışmasından bugüne kadar, bu metinler üzerine birçok yayın yapılmıştır.

Yazmaların en dikkat çekici özellikleri, dönemin sosyal ve iktisadî hayatını yansıtan borç senetleri, tapu kayıtları, evlatlık verme belgeleri, vakıf belgeleri ve çeşitli şahsi mektuplardan oluşmalarıdır. Bu metinlerde görülen dillik özellikler, çoğu zaman diğer Eski Türkçe metinlerden farklı olarak genel halk dilini yansıtan karakterdedir. Öte yandan muhtevaları bakımından dinî içerikli tercüme metinlere kıyasla daha çok halkı ve ait olduğu kültürü yansıtan metinlerdir. Bu metinlerde görülen dillik özelliklerin, dikkatle incelendiğinde, kültürel kodları taşıyan özel formlar oldukları görülmektedir. Bu çerçevede, metinler üzerinde görülen problemler ve bu problemlerin çözümü için dil-kültür ilişkisi göz önünde bulundurulmalı, dolayısıyla kültür dil bilimin metotlarından yararlanılmalıdır.

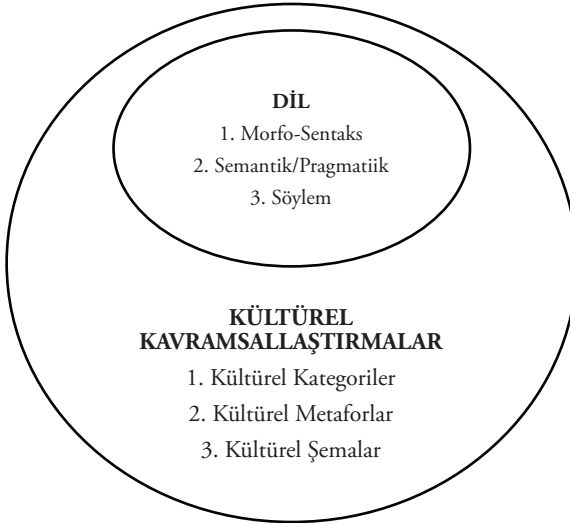
Kültür dil bilimin (*cultural linguistics* veya bazen *ethnolinguistics*) temel hedefi, dil kullanımının altında yatan sosyal ve kültürel davranış, etkileşim, iletişim ve dünya görüşünü anlama çabasıdır. Bu alana göre dil kullanıcıları, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, sahip oldukları sosyal ve kültürel birikimleri kullandıkları dil birimlerinde gizlenmiştir. Özellikle dil-kültür etkileşimine odaklanan kültür dil bilim, disiplinler arası bir alan olarak ilk kez 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Kültür dil bilimin temelleri ise, bu tarihten çok daha önce W. Humboldt’un çalışmalarında atılmıştır. Humboldt, millî ruhun ve dünya bakışının dilde yansıdığını vurgulamıştır (Kozan 11). Fikir basittir, ancak dilin davranışı yansıtma yolları genellikle karmaşık olabilir. Ayrıca, dil ve toplum arasındaki ilişki, geniş tabanlı uluslararası ilişkilerden dar tanımlanmış kişilerarası ilişkilere kadar çok çeşitli karşılaşmaları etkiler. Bu anlamda elde edilecek veriler bazen evrensel bazen de tipolojik düzeyde değişkendir. Anadilin bireylerin dünyaya bakış açılarını ve dünya görüşlerini etkilediği görüşünden (Vardar 164) yola çıkılarak dillerin tipolojik düzeyde

“biricik” oluşlarına karşın dillerin yarattığı bazı kavram alanlarının benzerliği gibi evrensel boyutlarda ortaklıkları da görülebilir.¹

Kültür dil bilim, diyakronik ve çoğu zaman senkronik karşılaştırma ve incelemelerle dillerdeki kültürel göstergeleri tespit etmeye çalışır. Çünkü son iki yüzyılda ortaya çıkan “dil ve kültürün bilgi biriktirme, koruma ve aktarma şifrelerine sahip olan gösterge sistemleri” ve “dil, kültürel bilginin koruma ve aktarma dizgesi” yaklaşımları (Kozan 13), kültür ve dil etkileşimi çalışmalarının önemini ve gerekliliğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla tarihsel çizgide gelişen ve değişen kültürel belleğin taşınması dil ile sağlanmakta, bu kültürel belleğe ait kodların tespiti mecburen dil araştırmalarıyla mümkün olmaktadır.

Sharifian’a (3-5) göre, kültür dil bilimin analitik çerçevesi, dil ve “kültürel kavramsallaştırma”lar arasındaki ilişkiyi analiz etmek için araçlar sağlar. Kültürel kavramsallaştırmalar; “kültürel şema”, “kültürel kategori” ve “kültürel metafor”ları içermektedir. Kültürel şemalar, inançları, normları; kültürel kategoriler, renkler, yemekler, duygular gibi kategorileri; kültürel metaforlar ise halk hekimliği, dünya görüşü gibi kavramsallaştırmaları içermektedir. Kültür dil bilimin analitik çalışma prensibini şu şekilde gösterir:

Şekil 1. *Kültür dil bilimin Analitik Çalışma Prensibi*

Bu şemadan hareketle, kültürel kavramsallaştırmalar, dil boyutunda üç farklı formda ele alınabilmektedir: Morfo-sentaktik, semantik ve söylem düzeyleri. Yani dil kullanıcıları ait oldukları kültürlerin kodlarını bu üç dilsel düzey ile işaretlemekte ve taşımaktadır. Sonuç olarak, herhangi bir dil üzerine yapılacak dil-kültür incelemesinde bütün kültürel kavramsallaştırmanın izlerini bu dilsel düzeylerde bulmak mümkündür.

Bu çalışmada, Eski Türkçe çevresinde din dışı metinler açısından farklı toplumsal çevre ve kültür dairesine ait Uygur sivil metinlerindeki örü kodu *bol-* ve buna bağlı formlar ele alınacaktır. Doğal olarak bu incelemede, kültürel kavramsallaştırma çerçevesinde söz konusu form semantik düzeyde incelenecek ve sonuçlar kültürel bellek ile ilişkilendirilmeye çalışılacaktır.

Eski Türkçede örü ve kodı Formları

Eski Türkçe metinlerinde görüldüğü gibi, zarf-fiil morfepleri, çeşitli formların zarf kategorisi dışında kullanılan birimler haline gelebilmesi için, gramerleşme aşamalarının bir adımını oluşturmaktadır.² Bu morfeplerle ortaya çıkmış formlardan ikisi ise çalışmada ele alınacak örü kodu ifadesini oluşturan kelimelerdir. İlki “yukarı” kavram alanına sahip *ör-ü* (*ö-r-ü ?) (Clauson 197) ve ikinci birimi “aşağı” kavram alanına sahip *ko-d-r*³ (Clauson 596), yönsel kavram alanlarına sahip morfolojik çekimlerle oluşmuştur. Bu iki form, Maniheizt-Budist çevreye ait Uygur metinlerinden ilk İslami dönem Türkçe metinlerine kadar yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Formların temel düzeyde kavramsal alanlarının anlaşılabilmesi için sinonim yapılarına bakmak yeterli olacaktır:

Örü kelimesinin sahip olduğu kavramsal alan şu sinonimdeki kullanımıyla tespit edilebilir: **Toten. 144**'te *Ol yime yüreknin bagı tügünü şeşlip yürek uçı örü yokaru yüülüg bolmaktın linhua agızı açılmış tip atanur* “O yine yüreğinin düğümü çözülüp yürek ucu **yukarı** döndüğü için lotus çiçeğinin ağzı açılmış gibi söylenir.”. Benzer bir şekilde *kodı* kelimesinin sinonimi olarak *asra* kullanılır: **BT II 198**'de *Ol kodıki asraki yavız yollarda tüşdeçiler ootlug balıkdaki temirliğ toorda turup* “O **aşağıdaki** kötü yollara düşenler ateşli şehirdeki demirli ağda durup”. İki zıt formun temel kavram alanları içinde bazı paralel kullanımları da görülmektedir: **KB 130**'da *kayısı örürek kayısı kodı/kayısı yarukrak kayu eksüdi* “Bazısı daha yüksek bazısı alçak, bazısı daha parlak bazısı daha azdır.”, **KB 3725**'te *kodısı yağız yir yaşıl suv bilel*

örüsü süzük yıl öze ot ula “Altı kara toprak ile mavi sudur, üstü süzölmüş yıl ile ateştir”.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, temel söz varlığı içerisinde sayılan yön adlarından iki temel yönü karşılamak üzere örü ve kodu adları kullanılmıştır. Bu formların *asra-yokaru* ve üstün-altın gibi adlara göre sıklık düzeyleri daha düşük olmasına rağmen, kullanımlarının yaygın olduğu görölmektedir. Bunun temel sebeplerinden birisinin etimolojik gelişimleri olduğunu söylemek mümkündür. *ör-* (*ö-?*) ve *ko-* fiilleri kendi kavram alanları içerisinde sırasıyla ↑ ve ↓ yön kavramlarına sahiptir.

Bir Oksimoron Örneği Olarak örü kodu

Oksimoron, karşıt veya çelişkili kelimelerin, terimlerin, ifadelerin veya fikirlerin paradoksal yollarla retorik bir etki yaratmak için birleştirildiği edebî bir söylem şeklidir (Morner ve Rausch 158). Bu ifadeler genellikle *tezat*, *ikirciklem* ve *paradoksal imaj* gibi adlandırmalarla anılmaktadır. Oksimoronu diğer paradokslardan ve çelişkilerden ayıran şey, bunların retorik etki için kasıtlı olarak kullanılmasıdır ve bu zıtlık veya zıt ifadelerin kombinasyonu bazı kavramların yeni bir ifadesini sağlamak için ortaya çıkar (Small 2008: 2). Bu yönüyle antonimlerden ayrılan oksimoron, zıtlıkları ifade eden bütün birimlerin semantik alanlarından sıyrılarak yeni bir kavram alanına kavuşması olarak görülebilir. Doğal olarak oksimoronlar, sentaktik düzeyde bir metaforik gelişme olarak kabul edilebilirler. Ancak kullanımda ortaya çıkan kasıt genellikle retorik oluşudur. Flayih (39), bu konuyu ele aldığı yazısında oksimoronun; genellikle zıt veya uyumsuz olduğu düşünülen iki kelimeyi veya fikri birleştiren, kasıtlı olarak kullanılmış, kısa ve bağımsız, vurgu ve çeşitli retorik işlevler üretmek için kullanılan ifadeler olarak kabul eder.

Hendiadyoinler bakımından oldukça zengin olan Eski Uygurca metinlerde, oksimoronların yeniden değerlendirilmeye muhtaç, dikkat çekici örnekleri vardır. Genellikle bugüne kadar, zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler olarak kabul edilmiş bazı yapılar, oksimoron stratejisi ile oluşturulmuş kavram alanlarına sahiptir. Bu çerçevede literatürde zıt anlamlı kelimelerden oluşan ifadelerin bağlam analizi ile tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir.⁴ Eski Uygurcada bu türden sıkça karşılaşılan ifadelerden biri de örü kodu ve bununla ilişkili diğer yapılarıdır.

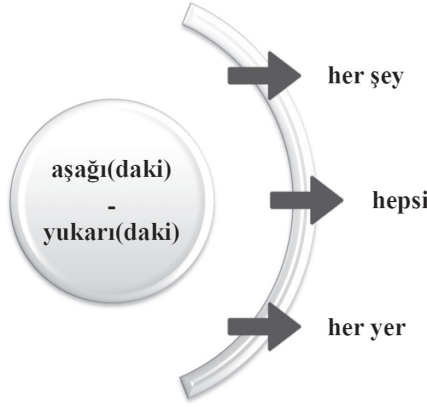
Eski Uygurcadaki ikilemelerin ele alındığı çalışmalar içinde Şen (2002) ve Sevim (2019) tarafından yukarıdaki kavram alanları çerçevesinde ele alınan örü kodu yapısı madde başlarında “yukarı-aşağı”, “yukarı ve aşağı” şeklinde anlamlandırılmış ve örnekler de bu yönde değerlendirilmiştir. Örneklerin yer aldığı birçok metinde naşirler, yapıları benzer şekilde anlamlandırmıştır. Ancak tespit edilen örneklerin yer aldığı bağlamda bu yapının, “aşağı” ve “yukarı” kavram alanlarındaki zıtlığın bir arada kullanılmasıyla yeni bir kavram alanı, dolayısıyla özel bir oksimoron örneği oluşturduğu anlaşılmaktadır:

ETS 142'deki *örü kodı adırt sakınç öçürüp kiterip* “bütün (her yerdeki) farklı düşünceyi ortadan kaldırıp” ifadesinde yer alan *adırt sakınç* ifadesini niteleyen örü kodu, belgisiz niteleyici fonksiyonuyla yeni bir kavram alanı oluşturmaktadır. **HT X 775**'te *edremlerinin örüsün kodısın ayıtu* “faziletlerinin her şeyini söyleyerek” örneğinde ise oksimoron yapısı belgisiz zamir hüviyetinde ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde **BT XXXVII 4881**'de *sansar içinte yoksuz örü kodı yügürdün* “Samsara içinde boşuna her yere koştu.”. Şu örneklerin kavram alanları da bu doğrultuda değerlendirilebilir:

BT XX 90'da *örüsü kodısı bultukmaz nom meşün turup tepremeksiz kamşamaksız erür* “Hiçbir şeyi bulunmayan öğretisi ebediyyen durup hareketsizdir.”,

BTV 113'de *örü kodı yerlerig keze oy kötki yerlerig tüze* “her yeri dolaşıp vadi (ve) tümsek yerleri düzelterek”.

Bütün bu örneklerden hareketle “aşağı” ve “yukarı” gibi yer/yön mekan-sallığını işaretleyen birimlerin genelleyici/kapsayıcı belgisizliğe dönüştüğü anlaşılmaktadır. Yapının kapsamında sınırların uç noktalarını işaretleyen iki zıt ifade, oksimoron yapısıyla daha üst bir kavram alanına kavuşmaktadır:

Şekil 2. “Örü Kodu” Formunun Kavramsal Gelişimi

Bu yapının kullanıldığı örneklerde bazı paralelliklere de tesadüf edilmektedir: **TT I 18**'de *üstünki altınki tapladı örüki kodıki sevinti* “Herkes onayladı (ve) hepsi sevindi”. Bu şekilde üstünki-örüki ve *altınki-kodıki* denklikleriyle üst kavramın benzer temel kavram alanlarıyla oluştuğu ve paralellik gösterebildiği anlaşılmaktadır.

Uygur sivil metinlerinde tespit edilen **Em 01**'de öz bodı örü tagka kodı kumka barsar dört yolu boş bolzun ve **WP02**'de *bu künte mınça burhan kullınıy ... örü tagka kodı kumka barsar öz köñülünçe buyan berip yorizun* örneklerinde yer alan **örü tagka kodı kumka barsar** ifadesi, temel anlamıyla “yukarıda dağa, aşağıda çöle gitse” olarak anlaşılabilirken, örü kodı yapısının kazandığı genelleyici/kapsayıcı belgisizlik kavram alanına bağlı olarak “nereye giderse gitsin” veya “herhangi bir yere giderse” şeklinde anlaşılabilir. Öyle görülüyor ki, örü kodı yapısı, mekânsal yön ifadelerinin bir arada kullanılmasıyla daha farklı ve üst bir kavram alanını karşılayan bir yapıya evrilerken kavramsal bir dönüşüm sergilemiştir. Bu özelliği çerçevesinde oksimoron karakteri gösterdiği düşünülebilir.

Yardımcı Fiille Oluşan *örü kodı bol*-Yapısı

Özellikle Eski Uygurca çevresine ait metinlerde sıklıkla kullanılan örü kodı oksimoron tipi yanında Uygurca sivil metinlerde tespit edilen *bol*-yardımcı fiiliyle oluşturulmuş yapılar dikkat çekicidir. Ancak bu yapıların yukarıdaki oksimoron tipleri gibi değerlendirmek ve anlamlandırmak mümkün

görünmemektedir. Bu yüzden yeni yaklaşımlarla farklı şekillerde ele alınma zorunluluğu doğmuştur.

Bu form yalnızca üç örnekte şu şekilde görülmektedir:

(a) ... *kuanpu birginçe men abiç örü kodı bolsar men ...* (Yamada 86).

(b) ... *örü kodı bolsar men oğlum tardu kün arslan ikegü köni birzün III* (Yamada 89).

(c) ... *birginçe örü kodı bolsar men inim biler köni birsün* (Sadıkov 87).

Yukarıdaki örneklerin yer aldığı *Lo02*, *Lo05* ve *SI Kr IV/329* numarasyıla kaydedilmiş bu belgeler borç senedi hüviyetindedir. Verecekli ve alacaklı arasındaki sözleşmeye bağlı olarak ortaya konulan koşullar gösterilmiştir. Bu koşullara bağlı olarak mal veren kişinin alacağı maddî karşılık için kalıplaşmış bir cümle kaydedilmiştir. Eksik olmalarına rağmen bu üç belgede hemen hemen aynı kalıp cümlenin kullanılmış olması, bu formun ticari bir deyiş olduğunu gösterebilir. Aşağıdaki (d) - (h) örneklerinde de aynı kalıbın kullanılması bu düşünceyi destekleyebilir.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ifadenin ilk kısmı olan örü kodı bol-yapısı için çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır. Caferoğlu (10), Uygurlarda hukuk düzenini ele aldığı yazısında bu konuya şöyle değinir:

Vesikalarda ödeme meselesine temas eden diğer mühim bir hüküm daha tasrih edilmiştir. Bu da borçlunun borcunu ödeme zamanından evvel ölmesi meselesidir. Vesikalarda bu keyfiyet birginçe bar yoq bolsar, iştin tıştın bolsar men, örü qodı bolsar men, iştin tıştın bar yoq bolsar gibi muhtelif şekillerde tasrih edilmiştir... Lisan noktasından asıl manaları anlaşılmiyan bu cümleler tahtında kastedilen mana, şüphesiz, yukarıda bahsettiğimiz birmâtin kaçürsârle izah edilen fikirden farklıdır. Sonuncu kayitte hukukî sarahat tamdır. Yani borçlu herhangi bir sebeple ödeme zamanını tahire uğrattırsa, örfî kanun hükmü mucibince mükellef bulunduğu borcu cezası ile beraber ödemiye mecburdur. Halbuki borçlu iştin taştın bolsar yahut örü qodı bolsar (UŞp. s.,120, N- 67), ödeme mükellefiyeti, vesikalarca adları teşrih edilen üçüncü bir şahsa intikal etmektedir. Bu kabil vesikalarda esas borcun varislerine intikali mesuliyeti keyfiyettir.

Bu açıklamayla beraber ilk kısımda mükellefin borcu ödemeyeceği şartından hareket etmektedir. Arat (*Hukuk Vesikaları*, 21), bu senetlerde, ödeme sırasında borçlunun bulunmaması halinde söz konusu ifadenin kullanıldığını söylerken, Yamada ise ilk kısımdaki ifadenin doğrudan *fliehen* “kaçmak” anlamına geldiğini düşünür (271). Raschmann da (219) benzer bir şekilde, borçlunun bir borcun iadesi sırasında yokluğunu, başka bir talebin ödemesini ve kefil için yükümlülüğe girmesini ifade ettiğini ileri sürer. Sadıkov (88), ifadeyi metaforik katmanda “yoksulluğa düş-” olarak kabul ederken Zieme ve Tuğuşeva’nın fikirlerini de şu şekilde ele alır:

... cümledeki berginçä örü qudı bolsar men kısmını TUGUŞEVA “Eğer borcu ödenmesine kadar yukarı ya da aşağıda, kuzeyde ya da güneyde olsam” diye çevirmiştir (2013: 41). Tercümede ‘kuzeyde ya da güneyde’ derken ZIEME’nin fikirlerine dayanılmıştır. Çünkü ZIEME örü qudı ile kutupları (güney ve kuzey) kastetmiştir, yani metindeki örü qudı bolsar men cümlesini “ister kuzeyde olayım, ister güneyde” diye tercüme etmiştir. ZIEME, örü tagqa, qudı quumqa bar- cümlesinin anlamını delil olarak göstererek, şöyle bir sonuca varmıştır: örü tagqa’yı ‘güneye’ diye anlamış ve ona bağlı halde örü’yü ‘güney’, onun zıt anlamı qudı’yı da ‘kuzey’ olarak düşünmüştür. Bununla birlikte, örü qudı bol- ifadesinde de ‘güney’ ve ‘kuzey’ anlamı yoktur. Belgelerde geçen örü qudı bol- ifadesi, bize göre iki anlam taşır. İlk, ‘yoksullaşmayı’ anlatır: örü’nün asıl anlamı ‘yukarı’ demektir, mecaz anlamda zenginliğe karşı kullanılır. qudı’nın asıl anlamı ‘aşağı’ demek olup mecaz (yan) anlamda yoksulluğa karşı kullanılır. Belgelerde Berginçä örü qudı bolsar men şeklinde bulunmaktadır. Bu cümle “(Borcu ödeyene dek yoksulluğa düşsem bile, onu ödemeye kefilim” anlamını taşımaktadır. Yukarıda adı geçen belgede biraz değişik anlam kazandığını görebilmekteyiz. Orada örü qudı bol- ibaresi ticaret karşılığında kullanılarak zenginlik ve yoksulluğu anlatır: örü bol- ‘yukarı olmak, yükselmek’, yani ‘iyi yetinmek, zenginleşmek’; qudı bol- ‘aşağıya inmek’, yani ‘yoksullaşmak’ demektir; örü qudı bol- ‘yukarı aşağı olmak’, yani ‘yoksulluğa düşmek, hiçbir şeysiz kalmak’ anlamındadır.

Örü kodı bol- ifadesi yeniden ele alınmadan önce, bu ifadeyle ilgili olabilecek başka formlara değinmek gerekecektir. Sivil metinler içerisinde, benzer sözleşmelerin yer aldığı belgelerde, yukarıda verilen sentaktik dizilimin

pragmatik sıralamasına paralel bazı ifadelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu ifadelerden bazıları şunlardır:

(d) ... *birginçe yok bar bolsar men kişim tözün köni birzün* (Yamada 90).

(e) ... *birginçe yok bar bolsar men oglum kaysuñ köni birzün* (Yamada 101).

(f) ... *birginçe bar yok bolsar men inim suryaşiri evtekiler bile köni birsünler* (Yamada 96).

(g) ... *birginçe bar yok bolsar men oglum temür buka evtekiler bile köni birsünler* (Yamada 97).

(h) ... *birginçe içtin taştın bolsar men inim ... köni birzün* (Yamada 92).

(a) - (h) örneklerinin tamamında görülen pragmatik sıralama bazı araştırmacıları ifadelerin paralellğine dikkat etmelerine sebep olmuş ve bu doğrultuda izahlar da yapmışlardır. Arat örü kodu, *bar yok* ve *içtin taştın* ifadelerinin aynı anlama geldiğini düşünürken (*Hukuk Vesikaları*, 21), Raschmann, *bar yok* veya *yok bar* yapılarının örü koduya alternatif olduğunu öne sürmüştür (219). Ayrıca *örü kodı bol-* yapısını anlamlandırmaya çalışırken Mori, *yok bar bol-* yapısıyla gördüğü paralellikten dolayı “bir yerde bulunmamak” olarak düşünmüştür (134).

Uyğur metinlerindeki bu formların tamamında, alacaklı ve verecekli arasındaki borcun tahsili için yakınlar a ait isimler zikredilerek onların bu borcu ödeyeceği ifade edilir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi ilk kısımdaki şart ifadesi bulanıklığını sürdürmektedir. Kontekstten hareket ederek bu borcun ödenmediği hallerde söz konusu yakınlarından tahsil edilebileceği çıkarımında bulunmak zor olmasa bile borcun ödenememe şartının ne olduğunu anlamak için bu ifadelerin dizilimini formülize etmek yararlı olabilir:

....*birginçe*

<i>bar yok</i>
<i>örü kodı</i>
<i>içtin taştın</i>

bolsar men (akraba kişi/ler)*köni birsün(ler)*.

.... *verdiğimde* .... *şart ifadesi*.... / (*kişiler*) .... (*söz konusu borcu*) *ödesin(ler)*.

Bu sentaktik formüle göre, pragmatik dizilimde “şart ifadesi” dışındaki bütün öğeler eşdeğer/benzerdir. Bu yüzden sentaktik formüle göre *bar yok/yok bar*, örü kodu ve *içtin taştın* ifadeleri eşdeğer formlar olarak kabul edilebilirse, *bar-örü-içtin* ve *yok-kodu-taştın* denk üçlüleri de kavramsal olarak eşdeğer sayılabilir. Böylelikle söz konusu cümle “verdiğimde **var-yok/yukarı-aşağı/içerde-dışarda** olsam şu kişiler borcumu tam olarak versin” şeklinde aktarılabilir. Fakat bu aktarım beraberinde anlamsız ve karşılığı olmayan bir kavramsallığı doğurmaktadır. Buradaki bulanıklığın giderilmesi için bu üçlülerin yönselliği bir anahtar olabilir.

Lakoff ve Johnson’a (14) göre, bir kavramı diğerine göre yapılandırmayan, bunun yerine birbirine göre bütün bir kavramlar sistemini düzenleyen bir tür metaforik kavram sistemi vardır. Bu kavramsal sisteme *konumsal metaforlar* adını verir. Çünkü bunların çoğu yukarı-aşağı, içeri-dışarı, ön-arka, merkezi-çevresel gibi yönsel kavramlarla ilgilidir. Hüzün aşağıda, mutluluk ise yukarı ile ilişkilidir. Bu tür metaforik yönelimler keyfi değildir. Fiziksel ve kültürel deneyimlerde bir temeli vardır. Lakoff’un öne sürdüğü bu konumsal metafor çeşitlerinden biri, tam olarak yukarıdaki meseleyi aydınlatacak bir durumdur (15):

HEALTH AND LIFE ARE UP; SICKNESS AND DEATH ARE DOWN: He’s at the peak of health. Lazarus rose from the dead. He’s in top shape. As to his health, he’s way up there. He fell ill. He’s sinking fast. He came down with the flu. His health is declining. He dropped dead. Physical basis: Serious illness forces us to lie down physically. When you’re dead, you are physically down.

Lakoff, dilin ölüm ve hayatı kavramlarını, yönsel kavramlara bağlı olarak metaforik bir düzleme taşıdığını düşünür. Bu metaforik sistem içerisinde hayat -dolaylı olarak sağlık- her zaman yukarıda ve ölüm - dolaylı olarak hastalık- her zaman aşağıdadır. Hastalanma veya ölme durumlarında bir yatış ve çöküş eylemi barındırır ki bu durumun fiziksel bir temeli de budur. Lakoff’un konumsal metafor sistemi, yukarıda verilen örü kodu yani “yukarı” ve “aşağı” formlarının da “hayat”ı ve “ölüm”ü işaretleyen bir metafor olduğunu düşündürür. Bu kavramsal yönlülük dikey yönde gelişirken; üçlülerden *içtin taştın* “içeri” ve “dışarı”, yönselliği ise yatay yönde bir yönselliği işaretlemektedir. Böylece *içtin* “hayat”ı, *taştın* ise “ölüm”ü gösteren metaforik bir zemine yerleştirilebilir. Yani başka bir deyişle dünyanın (hayatın)

içinde olmak yaşamayı, dışında olmak ise ölmeyi işaretliyor olabilir. Her iki yapının, dikey ve yatay ekseninde yönselliği gösteren ve hayat-ölüm metaforlarını işaretleyen kavram alanlarına sahip olduğu düşünülebilir. Üçlülerin sonuncusu olan *bar yok* ifadesinin ise temel anlamıyla ölüm ve hayatı karşıladığını anlamak güç değildir.

Öte yandan, Eski Türk Yazıtları'nda tespit edilen *uç-*, *uça bar-*, *öl-* ve *kergek bol-* gibi ölümü işaretleyen⁵ fiiller mevcuttur. Bunlardan ilk ikisi temel anlamından kopmayan “uçmak” anlamlı ve yukarı yönlü kavramsal alana sahiptir. Bu kodlamanın kültürel bir alt yapısı olduğu bir gerçektir. Kişilerin ölümlerinde ruhlarının uçtuğuna dair inanç, kısmen eski bir inanç olmakla birlikte, İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra da Türkler arasında varlığını sürdürmüştür (Yüksekkaya 13). Öl- fiili, bugünkü modern yazı dillerine kadar gelebilmiş yaygın bir fiildir. Tıpkı örüde olduğu gibi etimolojik yapısında barındırdığı ö- fiilinin “yükselmek” anlamında yukarı yönlü bir kavramsal alana sahiptir. Aynı şekilde fiilin Moğolcadaki görünümü olan *uli-*, hem “yükselmek” hem de “ölmek” anlamına gelmektedir. Bu yüzden öl- fiili temel kavram alanında yükselmeyi barındırır (Ercilasun 2010). Bugüne kadar çeşitli anlamlandırma teklifleri yapılan *kergek bol-* ifadesi için Tekin *kergek-*ten yola çıkarak “gerekli olanın olması”, “ölmek”⁶ ve “yok olmak” anlamlarını (98) verirken Tuna ise *kergek* ismini “bir kuş adı” olarak değerlendirip ifadeyi “kuş olup uçmak” şeklinde yorumlamıştır. Bu şekliyle diğer ölüm kavram alanına ait fiiller gibi yukarı yönlü bir metafor olarak değerlendirilir (141-147). Bütün bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Türk kozmogonisinde ölmenin yukarı yönlü bir hareketi gösteren metafor olduğu anlaşılmaktadır. Eğer bu haliyle yukarı ölümü işaretleyen bir kavram ise aşağı da hayatı temsil edecektir. Doğal olarak örü ve kodu da paradoksal bir biçimde “ölüm” ve “hayatı” işaretleyebilir. Fakat bu düşünce sistemi Lakoff'un konumsal metafor sistemine uymamaktadır. Ancak her iki kültürel kavramsallaştırma ürünü de hayat-ölüm paradoksunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Var-yok/yukarı-aşağı/içerde-dışarda denkliklerinin fiziksel olarak görünümle-ri, kavramsal açıdan sınırlılıklarını belirlemek için daha farklı bir yol olabilir. Bunun için varlık boyutunda kavramsal karşılıklar temsil edilebilir:

Şekil 3. Varlık Boyutunda Kavramsal Karşılıklar

Bu şemadan hareketle “canlılar dünyası”nda olanlar, yeryüzünün “yukarı”-sında, dünyanın “içeri”sinde “var” olmakta; dünyada “yok” olan, “dışarı”da ve yeryüzünün “aşağı”sında yani ölüm halindedir. Bu açıdan hayat ve ölümün varlık ve yokluk kavramlarıyla temsil edilmesi bir yana, yönsel olarak da $\uparrow$ - $\downarrow$ ve $\rightarrow$ - $\leftarrow$ gibi konumsal kodlamaları da mevcuttur. Bu durum, Türk kozmogonik bilincinin kültürel kodlamalarını yansıtmaktadır.

Yönsel sınırlılıklarıyla belgisiz zamir görevini kazanan örü kodu oksimoron tipinin, *bol-* yardımcı eylemiyle beraber “ölmek” kavram alanına geçiş yaptığı anlaşılmaktadır. Burada var veya yok olmak gibi ontolojik kavramların fiziksel dünyadaki analitik çizgi üzerinde yukarı-aşağı/içerde-dışarda gibi yönsel kavramlarla eşleştirilerek her şey/hiçbir şey belirsizliğinden kavramsal genişleme ile var-yok düzlemindeki ölüm-hayat alanına geçiş sağlanmıştır. Mori'nin bu ifade için yaptığı anlamlandırma teklifi (134) bu sebebe dayanıyor olmalıdır. Bu şekilde kültürel metaforlaştırmanın bir örneği olabilecek formun kavramsal gelişimi şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 4. “Örü Kodu” Formunun Kavramsal Gelişimi

Sonuç olarak bu durum, kültür dil bilimin temel prensiplerinden biri olan kültürel metafor ile açıklanabilir. Çünkü kültürel belleğin izleri metaforik geçişlerle dilin semantik alanında kodlanmıştır. Diğer taraftan ölmek kavram alanı için neden bu şekilde bir formun kullanıldığı da ayrıca sorgulanması gereken bir durumdur.

Örü kodı bol- Bir Örtmece Midir?

Örtmece (*euphemism*), Yunanca *εὐφημισμός* “euphemismus” kelimesinden gelmekte ve “bir şey hakkında güzel söz söyleme, iyi, uğurlu söz söyleme” anlamı taşımaktadır (Aksan 98). Ancak burada kastedilen güzel söz, kavramsal olarak olumsuz değer taşıyan ifadeleri güzel söz ile karşılamadır. Bu açıdan örtmece, uygunsuz, sert, patavatsız ifadelerin daha müphem, yumuşak ve dolambaçlı olanlarıyla değiştirilmesi olayıdır (Howard 101). Demirci, örtmeceleri şu şekilde tanımlar (Demirci 22):

Yani örtmece, anlam değişmediği halde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır. Buna bir tür üslup demek yanlış olmasa gerektir. Örtmece türlerinin çoğunda kelimeler üzerinde yapılan yapısal veya sessel değişiklikler algı merkezini daha yumuşak ifadelerle uyararak muhtemel tahribatı azaltılıp ifade edilecek durumun, kavramın, nesnenin veya olayın kabulünü kolaylaştırmaktadır.

Dünya literatüründe çok geniş bir yer tutan örtmece çalışmaları, Türkiye’de de birçok açıdan ele alınmıştır. Bunlar içerisinde en dikkat çekeni Özyıldırım (1996)’ın çalışmasıdır. Bu çalışmada, daha önce örtmece türleri üzerine yapılan tasniflerden hareketle yeni bir tasnif denemesi yapılmış ve Türkçe örnekler üzerinde uygulanmıştır. Bu tasnifte yer alan bir bölüm ise “üzüntüye sebep olan kavramlar” için kullanılan örtmecelerdir. Ölüm kavramı da bu başlıkta değerlendirilmiştir. En yaygın örtmece konusu olan ölüm ifadeleri, genellikle korku, endişe ve üzüntü sebebiyle daha olumlu ifadelerle semantik düzeyde değişim yaşamaktadır. Bu çerçevede yukarıda ele alınan örü kodı bol- ifadesi için benzer bir strateji düşünülebilir. “Ölmek” kavram alanı için daha yumuşak ve müphem -belki de dolaylı- bir ifade kullanılmıştır. Benzer şekilde, Eski Türkçede toplumsal statüleri yüksek kişiler için kullanılan *uç-*, *uça bar-* ve *kergek bol-* fiilleri de örtmece formları olarak kabul edilmiştir (Arık 12).

Bununla birlikte, Türkçedeki örtmece yapılarının oluşumlarını incelediği yazısında Çabuk, ölüm kavramı için başvurulan yöntemin genellikle somutlaştırma olduğunu ve “taşınmak, yolculuğa çıkmak, başka bir boyuta geçmek” şeklinde somutlaştırılmasının sıkça başvurulan biçimler olduğunu belirtir. Ayrıca ele alınan formda olduğu gibi çeşitli hendiadyoinlerden oluşan örtmece örneklerini gösterir (146-147). Bu veriler ışığında örü kodı bol- ifadesi somutlaştırma yoluyla oluşturulmuş ve antonim/oksimoron tipli bir örtmece olarak kabul edilebilir.

Diğer taraftan, daha önce de değinildiği gibi, **örü kodı/bar yok/içtin taştın bol-** formlarının kullanıldığı metinler tamamen senet hükmündeki ticari sözleşmelerdir. Dolayısıyla bu formlar, örtmece olarak kullanılan bir jargon olarak da değerlendirilebilir. Fakat Eski Uygur sivil metinlerinin belirli zümrelere ait Budist ve Maniheizt dini içerikli metinlerden ziyade, genellikle halkın sosyal hayatta kullandığı metinler oldukları göz önünde bulundurulursa, bu metinlerdeki her türlü formun halkın anlayabileceği ve günlük yaşantıda kullanabileceği türden dilsel envanterler olduğu anlaşılabilir. Bu açıdan herhangi bir dilden çeviri yoluyla ödünçlenmiş form olmaları mümkün değildir. Doğal olarak, Eski Türk kültür hafızasından aktarılan kültürel metaforlar olarak değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Sonuç

Eski Uygur sivil metinlerinde tespit edilen **örü kodı bol-** formu, daha önce “yukarı aşağı olmak”, “kaçmak”, “ortada olmamak”, “yok olmak”, “yoksullaşmak” ve “kuzeyde güneyde olmak” gibi farklı şekillerde anlamlandırılabilir ve temel olarak kültürel metafor düzleminde yeniden ele alınmıştır. Bu yolla, formun müstakil olarak diğer metinlerde sıklıkla görülen örü kodı hendiadyoininin bir oksimoron olduğu görülmüştür. Türk kültüründe ölüm ve hayat kavramlarının benzer şekilde ifade edilmesi ve konumsal metafor sisteminin çerçevesinde, daha sonra bu formun yardımcı fiille beraber kalıp ifadelerdeki şeklinin hem sentaks düzeyindeki pragmatik dizilimiyle hem de kavramsal alanlarıyla “ölmek” anlamını işaret ettiği anlaşılabilir. Üstelik aynı pragmatik dizilimde görülebilecek **bar yok/yok bar bol-** ve **içtin taştın bol-** formlarının da benzer kavramsal alanlarda olduğu tespit edilmiştir. Böylece Raschmann’ın (219), **örü kodı**ya alternatif olarak kabul ettiği bu formlar arasında denklik kurulabilmiştir.

Bu bakış açısıyla birlikte, böyle bir formun neden kullanılmış olduğu konusu ise örtmece formlarıyla anlaşılabilmiştir. Ölüm gibi olumsuz bir yapı için somutlaştırma yoluyla bir örtmece oluşturulmuştur. Sonuç olarak ele alınan formun yer aldığı kalıp ifadeler şu şekilde aktarılabilir:

..... verdiğimde, ölürsem, (söz konusu borcumu) akrabalarım tam olarak ödesin.

Kısaltmalar

BT: Berliner Turfantexte

KB: Kutadgu Bilig

ETŞ: Eski Türk Şiiri

Toten.: Ein uigurisches Totenbuch

HT: Hsüan Tsang Biyografisi

TT: Türkische Turfan-texte

Açıklamalar

- 1 Mesela; temel anlamıyla ele alınabilecek “ağır” kavramı, birçok dilde “zor, çetin” kavram alanına sahip bir kelimeyle karşılanmaktadır. Böyle bir durum, aynı zamanda dillerdeki bazı yapıların evrensel özellikler gösterebileceğini kanıtlayabilir. Dolayısıyla kültür dil bilim, aynı zamanda kültürlerarası iletişim ve kültürlerarası pragmatikten de faydalanmaktadır (Sharifian 1).
- 2 Ağca, bu şekilde birçok formun oluştuğuna dikkat çekmiştir, daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ağca, 2007.
- 3 Bu kelimenin okunuşunu *kudı* şeklinde kabul edenler de vardır. Etimolojik izah dışında “QWDY” şeklindeki yazılışı itibariyle hangisinin kabul edileceğini tespit etmek güçtür.
- 4 Son yıllarda bu konu hakkında çıkan bazı çalışmalar hayli dikkat çekicidir. Fakat oksimoronların sadece yapısal özelliklerine göre değerlendirilmesi, çıkarımların hatalı sonuçlanmasına neden olabilmektedir. Mesela son dönemde yapılan çalışmalarda ele alınan *anyıg edgü ol* ifadesindeki *anyıg-edgü* oksimoron değil, aksine *anyıg* ifadesi gramerleşme sonucu miktar niteleyicisine dönüşmüş bir gramer şeklidir. Doğal olarak *anyıg* ifadesi *edgünün* zıttı değil niteleyicisidir. Bu açıdan bir oksimoron özelliği göstermez.
- 5 Bu fillerin yazıtlarda yer alan çeşitli toplumsal statü sahiplerine göre değişkenlik kazandığını belirtmek gerekir. Yani farklı toplumsal statü sahiplerine göre farklı filler kullanılmıştır.
- 6 Thomsen ve Clauson gibi birçok kişi bu anlam üzerinde hem fikirdir.

Kaynaklar

- Ağca, Ferruh. “Eski Türkçede -A/-I/-(y)U Ünlü Zarf Fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine.” *H.Ü. Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, no. 13, 2006, ss. 3-37.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. TDK Yayınları, 1998.
- Arat, Reşit Rahmeti. “Eski Türk Hukuk Vesikaları.” *JSFOu*, no. 65, 1964, ss. 11-77 (= *Türk Kültürü Araştırmaları*. I-1. ss. 5-53, 1964.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Eski Türk Şiiri*. TTK Yayınları, 1991.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig*. Kabalcı Yayınları, 2008.
- Arık, Durmuş. “Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme ile İlgili Uygulamalar: Doğum ve Ölüm Örneği.” *Dini Araştırmalar*, no. 13, 2010, ss. 1-20.
- Bang Willi ve Annemarie von GABAIN. *Türkische Turfan-Texte I: Bruchstücke eines Wahrsagebuches*. Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften, 1929.
- Barat, Kahar. *The Uygur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim XUANZANG Ninth and Tenth Chapters*. Indiana University Research Institute for Inner Asia Studies Bloomington, 2000.
- Caferoğlu, Ahmet. “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları”. *Türkiyat Mecmuası*, no. 4, 1934, ss. 1-44.
- Clauson, Sir Gerhard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press, 1972.
- Çabuk, Arzu Çiftioğlu. “Türkçedeki Örtmece Sözcüklerin Oluşum Yolları.” *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 4/5, 2015, ss. 136-160.
- Demirci, Kerim. “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine.” *Milli Folklor*, no. 77, 2008, ss. 21-34.
- Ercilasun, Ahmet Bican. “Ölüm.” 08 Haziran 2020, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/olum-11898yy.htm>.
- Flayih, Reja'a M. “A Linguistic Study of Oxymoron.” *Journal of Kerbala University*, no. 7/3, 2009, pp. 30-40.
- Howard, Philip. *The State of the Language*. Oxford University Press, 1985.
- Kara, George, and Peter Zieme. *Ein uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang, British Museum Or. 8212 (109)*. Akadémi Kiadó, 1978.
- Kozan, Olena. *Kültürdil bilim, Temel Kavramlar ve Sorunlar*. Gazi Kitabevi, 1980.
- Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago UP, 1980.
- Mori, Masao. *A Study On Uygur Documents Of Loans For Consumption*. The Toyo Bunko, 1961.

- Morner, Kathleen, and Ralph Rausch. *From Absurd to Zeitgeist: The Compact Guide to Literary Terms*. NTC Publishing Group, 1997.
- Özyıldırım, Işıl. “Türkçe’de Örtmece Sözcükler Üzerine bir Araştırma.” *Dil Dergisi*, Aralık, 1996, ss. 15-21.
- Raschmann, Simone-Christiane. “Zweihundert kuanpu für ein Kalb. Der Nachlass R. R. Arat in Istanbul.” *Opuscula György Hazai Dicata Beiträge zum Deutsch-Ungarischen Workshop aus Anlass des 80. Geburtstages von György Hazai*. Klaus Schwarz Verlag, 2015, ss. 210-223.
- Röhrborn, Klaus. *Eine uigurische Totenmesse. Berliner Turfantexte II. Berliner Turfantexte V*. Akademie Verlag, 1971.
- Sadıkov, Kasımcı. “Eski Türk Sivil Belgelerinde Resmî ve Edebî Üslubun Senkretizmi Meselesi.” *JOTS*, no. 3/1, 2019, ss. 83-90.
- Sağol Yüksekaya, Gülден. “Türklerde Ölümün Algılanışı ‘Ölmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle.” *Uçmağa Varmak Kitabı*, ed. Emine G. Naskali, ve Gülден S. Yüksekaya. Kitabevi Yayınları, 2009, ss. 3-40.
- Sevim, Simge. *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig ve Daşakarmapathâvadânamâlâda İkilimler*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019.
- Sharifian Farzad. *Advances in Cultural Linguistics*. Springer, 2017.
- Şen, Serkan. *Eski Uyğur Türkçesinde İkilimler*. Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2006.
- Tekin, Talat. *Orhun Türkçesi Grameri*. Simurg Yayınları, 2003.
- Tuna, Osman Nedim. “Köktürk Yazıtlarında ‘Ölüm’ Kavramı ile İlgili Kelimeler ve ‘kergek bol-‘ Deyiminin İzahı.” *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960, ss. 131-148.
- Vardar, Berke. *Açıklamalı Dil bilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual, 2002.
- Wilkens, Jens. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakarmapathâvadânamâlâ. Berliner Turfantexte XXXVII*. Brepols, 2000.
- Yamada, Nobuo. *Sammlung Uigurischer Kontrakte* [Haz. Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu]. C. 2. Osaka University Press, 1993.
- Zieme, Peter. *Manichäisch-türkische Texte, Übersetzung, Anmerkungen. Berliner Turfantexte V*. Akademie Verlag, 1975.
- Zieme, Peter. *Vimalakirtinirdesasutra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschrift-fragmenten von Berlin und Kyoto Mit einem Appendix von Jorinde Ebert. Ein Vimalakirti-Bildfragment aus Turfan. Berliner Turfantexte XX*. Brepols, 2000.

A Sample of Cultural Conceptualisation: On the Form of *örü kodı bol-* in the Old Uigur Civil Texts *

Kenan Azılı**

Abstract

Old Uyghur civil texts, unlike other Old Turkish texts, were not created through religious translation, but were written in a way to show the social activities of the people involved in active life. In this sense, the texts have cultural codes at very different levels. The statement of *örü kodı bol-* in these texts has not been fully resolved, although various interpretation proposals have been made in studies conducted so far. In addition to the linguistically comparative and diachronic examination of the statement, reconsidering it in terms of cultural conceptualization within the relationship between language and culture has become necessary.

In the study, firstly the form of *örü kodı* that constitutes the statement will be examined for the linguistic evaluation of the statement in question. Then, the final form of the form formed with the auxiliary verb will be witnessed in the texts and the pragmatic order of the syntactic sequence will be taken into consideration and its equivalence with the other forms will be established. At this stage, the established equivalences will be evaluated according to the cultural conceptualization of cultural linguistics, and their cultural codes will be analyzed. The most important aim of the study is to show that some linguistic forms cannot be solved only by linguistic explanation, but with the help of different disciplines such as cultural linguistics with a language-culture relationship.

Keywords

Old Uyghur civil texts, *örü kodı bol-*, death, cultural linguistics, cultural conceptualization.

* Date of Arrival: 04 February 2021 – Date of Acceptance: 04 May 2021

You can refer to this article as follows:

Azılı, Kenan. "Kültürel Kavramsallaştırma Örneği: Eski Uyğur Sivil Metinlerindeki Örü Kodı Bol- Yapısı Üzerine." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 53-72.

** Assoc. Dr., Bayburt University Rectorate – Bayburt/Turkey

ORCID: 0000-0002-9055-3842

kenanazili@hotmail.com

Образец культурной концептуализации: о форме *örü kodı bol-* в древнеуйгурских гражданских текстах*

Кенан Азылы**

Аннотация

Староуйгурские гражданские тексты, в отличие от других древнетюркских текстов, не были созданы посредством религиозного перевода, а были написаны таким образом, чтобы показать социальную деятельность людей, вовлеченных в активную жизнь. В этом смысле тексты имеют культурные коды на самых разных уровнях. Утверждение *örü kodı bol-* в этих текстах не было полностью расшифровано, хотя в исследованиях, проведенных до настоящего времени, были сделаны различные предложения по его интерпретации. В дополнение к сравнительно-диахроническому рассмотрению высказывания с лингвистической точки зрения возникла необходимость пересмотреть его с точки зрения культурной концептуализации в рамках отношений между языком и культурой. В данном исследовании, во-первых, форма *örü kodı*, составляющая высказывание, будет рассмотрена для лингвистической оценки рассматриваемого высказывания. Тогда конечная версия формы, образованной вспомогательным глаголом, будет засвидетельствована в текстах, и будет принят во внимание прагматический порядок синтаксической последовательности, и будет установлена ее эквивалентность с другими формами. На этом этапе установленные эквивалентности будут оцениваться в соответствии с культурологической концептуализацией лингвокультурологии и анализироваться их культурные коды. Важнейшая цель исследования — показать, что некоторые языковые формы не могут быть решены только с помощью лингвистического объяснения, но с помощью различных дисциплин, таких как культурная лингвистика, в контексте языка и культуры.

Ключевые слова

Древнеуйгурские гражданские тексты, *örü kodı bol-*, смерть, культурная лингвистика, культурная концептуализация.

* Поступило в редакцию: 04 февраля 2021 г. – Принято в номер: 04 мая 2021 г.

Ссылка на статью:

Azılı, Kenan. “Kültürel Kavramsallaştırma Örneği: Eski Uygur Sivil Metinlerindeki Örü Kodı Bol- Yapısı Üzerine.” *bilig*, no. 102, 2022, ss. 53-72.

** Доц., д-р, ректорат Байбуртского университета – Байбурт / Турция

ORCID: 0000-0002-9055-3842

kenanazili@hotmail.com

Bir Mikro Tarih Anlatısı Olarak Ahtem Seitablayev Sineması'nda Kırım Tatar Toplumunun Temsili*

Selin Süar Oral**

Öz

1990'lardan itibaren kimlik kavramının birçok disipline etki etmesi sonucu gündelik olayların ve sıradan insanların hikayelerinin anlatıldığı; makro anlatıda ötekileştirilen, edilgen kılınan veya yok sayılan yerel kültürlerin ve farklı kimliklerin temsillerinin dolaşıma sokulduğu bir süreç başlamıştır. Bir iletişim biçimi ve popüler medya ürünü olarak sinema, kitlesel ve tecimsel boyutu nedeniyle makro tarih anlatısı üzerinden ilerleyerek hâkim ideolojilerin etkileriyle yapılandırılmış, ancak bağımsız sinemanın yükselişe geçmesiyle birlikte yeni temsil olanakları ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, sinema alanının alternatif bir söylem oluşturarak mikro tarih anlatısı kuran Ahtem Seitablayev'in yönetmenliğini üstlendiği *Kaytarma* (Khaytarma/ Хайтарма) ve *Başkasının Duası* (Chuzhaya Molitva/ Чужа Молитва) filmleri üzerinden Kırım-Tatar toplumunun popüler medyadaki temsiline odaklanmakta ve toplumun baskın kültürel yapısını eleştirel bir söylemle analiz etmeye çalışmaktadır. Amaçlı örnekleme olarak seçilen filmler, yönetmenin İkinci Dünya Savaşı esnasında Kırım Tatar halkının üstlendiği roller açısından resmi tarih alanında bilinmeyen öykülere ışık tutması sayesinde egemen söylemin dışında kalan mikro tarih anlatısına zemin oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kültürel iletişim, Mikro tarih, Kırım Tatar, sinema, kimlik, temsil.

* Geliş Tarihi: 05 Mart 2021 – Kabul Tarihi: 30 Haziran 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Süar Oral, Selin. "Bir Mikro Tarih Anlatısı Olarak Ahtem Seitablayev Sineması'nda Kırım Tatar Toplumunun Temsili." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 73-96.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Dijital Oyun Tasarımı Bölümü – İstanbul / Türkiye

ORCID: 0000-0001-7928-8948

selinsuar@aydin.edu.tr

Giriş

Modernizm eleştirisinden köken alan post-modernizmin 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yükselişe geçmesiyle birlikte gündelik olayların, sıradan insanların hikayelerinin anlatıldığı ve yerel kültürlerin dolaşıma sokulduğu bir süreç başlamış ve olayları kendilerine has neden-sonuç ilişkileri içinde ele alan bir yöntem gelişmiştir. Bu anlamda, toplumların ve bireylerin hafızasında yer alan ve onların geçmişini, yaşayışlarını, geleneklerini, ritüellerini yapılandıran biçimleri odağına oturtan mikro tarih anlatısı, Thomas Carlyle (83)'ye göre egemen ideoloji tarafından yapılandırılan insan odaklı bir yaklaşımla hatırlama ve kimlik inşası süreçlerinde ve makro tarihten farklı bir tarih anlatısı ekseninde şekillendirilmektedir. Carlo Ginzburg (*Tahta Gözler, Peynir ve Kurtlar, Our Words and, Theirs*)'un tarihçilerin gittikçe isimsiz kahramanlarla ilgilendiklerini belirttiği mikro tarih, bu anlamda tâbi sınıfların kültürüyle egemen sınıfların kültürü arasındaki ilişkiyi dikkate alarak kimlik, kavram ve kurgulara odaklanmaktadır.

Sinema, kitlesel ve tecimsel boyutu nedeniyle makro tarih anlatısı üzerinden ilerleyerek yalnızca hikâye kurgusu açısından değil; filmin yapım ve dağıtım olanakları etrafında da hâkim iktidarlar ve sermaye sahipleri tarafından, bir endüstri haline geldiği 20. yüzyıl başlarından beri önemli bir propaganda aracı olarak görülmüştür. Böylelikle sinemanın sermaye ile olan ilişkisi, geleneksel tarih anlatısında yer alan olay örgülerinin, karakterlerin ve imgelelerin portresinin sunulmasına yol açarken, toplumu oluşturan farklı grupların sesinin dışarıda bırakılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla günümüzde, sıradan insanların gündelik tarihi olan mikro tarih anlatıları sinemaya eklenmiştir (Meier 102). Bu anlatıların içine toplulukların sadece gündelik hayatlarının değil, şenliklerinin, beslenmelerinin, giysilerinin, yaşadıkları yerlerin, çocukluklarının, aşklarının, işlerinin, gündelik hayatlarının, bayramlarının, ölümlerinin, hastalıklarının, kokuların, bedenle ilişkisinin, her türlü yaşam tekniklerinin, ailenin, yaş gruplarının, kadınların, nesiller ve cinsiyetler arasındaki ilişkilerin tarihi ile birlikte, ilgili kültür ve çağla bütünleşen, izin verilen, uyandırılan, durağanlaştırılan, baskılanan, dolayısıyla farklı biçimlenen heyecanların ve gereksinimlerin tarihi de girmektedir.

Anavatanları Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım yarımadası olan Kırım-Tatarları, 1783'te Kırım Hanlığının Çarlık Rusya'sı tarafından ilhak edilmesiyle birlikte zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. 1921'de Bolşeviklerin özerk bir

Kırım Cumhuriyeti ilan etmesiyle birlikte görece özgürleşen halk, 1930'lar da Sovyet politikasına aykırı davrandıkları ve milliyetçi hareketlere öncülük ettikleri gerekçesiyle öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir (Şahin 333-334). İkinci Dünya Savaşı'nda ise Kırım Tatarlarının Almanlarla iş birliği yaptığı iddiaları sonucu Mayıs 1944'te büyük bir sürgün gerçekleştirilmiş ve 1956 yılına kadar topraklarına geri dönebilme hakkı tanınmamıştır (Özcan 171). Sürgünden dönen Kırım Tatarlar Ukrayna yönetimince de yerli halk olarak tanınmamış ve kötü fiziki şartlar altında yaşamlarını idame ettirmişlerdir. 2014'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ile sorunlar daha da büyümüş; Kırım Tatarları, bir yandan bu yapıya uyum sağlamaya, diğer yandan geleneklerini, dini ve kültürel değerlerini muhafaza etmeye çalışmışlardır.

Çalışmanın Yöntemi

Büyük anlatıların ve iktidar söylemlerinin küreselleşme ile önem kaybetmesi sonucu dezavantajlı grupların kimlik temsilleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Bireyi, toplumu yansıtan sıradan biri olarak inceleyen mikro tarih çalışmaları, bireyin kendi yaşadığı komün içinde öyle olmadığı kanısını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çalışma, sinema alan yazınında alternatif bir söylem oluşturarak mikro tarih anlatısı kuran Ahtem Seitablayev'in yönetmenliğini üstlendiği 2013 yapımı *Kaytarma* (Khaytarma/Geri Dönüş) ve 2017 yapımı *Başkasının Duası* (Chuzhaya Molitva) filmleri üzerinden Kırım Tatar toplumunun popüler medyadaki temsiline odaklanmaktadır. Amaçlı örnekleme üzerinden seçilen filmler, Kırım Tatarlarının aile bağlarını, gelenek ve ritüellerini, kültürel yapısını, gündelik hayatını, kadın-erkek ilişkilerini içerik analizi yöntemiyle incelemekte ve makro tarih dışında bırakılan Kırım Tatarlarının kimliklerini oluşturan baskın kültürel formları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. "İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve analizlere ulaşmaktır" (Yıldırım ve Şimşek 227). Buna göre genel bir kuramsal yapıdan elde edilen kavramlar belirli bir tema altında sınıflandırılmakta ve toplanan veriler kuramsal çerçeveye bağlı kalınarak yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek 238). Birbiri içinde anlamlı bir bütün oluşturan veriler, araştırmanın kavramsal çerçevesi dikkate alınarak ana kavramlar etrafında bir veya birkaç kelime ile yapılandırılmıştır (Strauss ve Corbin 69).

Tarihi Yeniden Yazmak: Mikro Tarih

Mikro tarih, 1970'lerin başında doğan ve toplumun küçük birimlerine odaklanarak resmi tarihte yapılan genellemelere bir tepki olarak gelişen bir kavramdır (Edward ve Ruggiero, Bell, Jesse). Sözcük olarak tarihçi George R. Stewart'ın 1959'da yayınladığı ve Amerikan İç Savaşı sırasında Temmuz 1863 tarihinde gerçekleşen Gettysburg Savaşı'nın son günü hakkında bir öyküyü anlatan *Pickett's Charge: A Microhistory of the Final Attack on Gettysburg, July 3, 1863* kitabının yılına kadar uzanır (Nichols). Bununla birlikte Annales ekolünden gelen Fransız tarihçi Fernand Braudel'in ortaya koyduğu çoğul zaman kavramı, mikro tarihin erken kullanımlarından birini oluşturmuştur (Tomich). Son olarak, Luis González'in 1968 tarihli çalışması *Pueblo en vilo: Microhistoria de San José de Gracia*'nın başlığında bulunan mikro tarih ile yazar, kavramın yerel tarihle aynı anlamı taşıdığını düşünmüştür (Miranda).

Zoltán Boldizsár Simon (239), mikro tarih üzerine çalışan Sigurður Gylfi Magnússon ve István M. Szijártó'nun *Mikro Tarih Nedir?* (2013) başlıklı eserlerinden hareketle yazarların mikro tarih ile ilgili üç temel ayak üzerinde fikir birliğine vardıklarını belirtir; bunlar, mikro tarihin (a) küçük bir birimi yoğun bir şekilde araştırması, (b) ancak büyük tarihi soruları yanıtlama meselesi ile ilgilenmeye devam etmesi (c) ve failliği vurgulamasıdır. Buna göre Magnússon ve Szijártó, farklı ülkelerde, farklı versiyonlarla temellenen mikro tarihi, gündelik hayatın tarihi ve makro yaklaşımların tarihsel aktörlerce karşılanan memnuniyetsizliği üzerinden okuyarak tarihsel antropoloji ve mikro tarihin birbirleriyle önemli ölçüde birleştiğini vurgular. Sonuç olarak ortaya tarihsel ilgi düzeylerini birbirine bağlamak için büyük tarihsel soruları yanıtlama vaadi ile makro ve mikro bağlantıların gerekliliği çıkar.

Mikro tarihi hukuk mevzuatı üzerinden ele alan Valentia Vadi (82), makro tarihte insanların olmadığını ve resmi tarihin olaylara yalnızca devletlerarası ilişkiler bazında, büyük ölçekte yaklaştığını belirterek, uluslararası hukukun bu makro kavramsallaştırma içinde bireyi kaybettiğini veya bireye ilgisiz hale geldiğini söylemektedir.

Jan de Vries (23) ise mikro tarihin tamamının kültürler tarihi olduğunu belirtmektedir. Mikro tarihi, büyük anlatı tarihinin reddedilmesi olarak niyeleyen yazar (Vries 28), küresel tarihte parlatılan kapitalistlerin ve siyasi

rejimlerin ıslıtısının özür politikaları ile alındığını ve mikro tarihin sıradan insanlar olan gerçek kahramanlara haklarını teslim ettiğini belirtir.

Makro ve mikro tarihe yönelik yapılan okumaların her birinde karşılaşılan iktidar kavramı, kuramsal bir metodoloji oturtmak için en önemli uğrak noktalarından birini teşkil etmektedir. Tarihsel bir yorumlama üzerinden iktidar kavramı, kontrastlar üzerine kurulmaktadır. Buna göre ezen-ezilen ilişkilerinin yer aldığı, yöneten-yönetilen ikilikleri üzerinden okunan iktidar, Michel Foucault'nun söyleminde yerini farklı bir bakış açısına bırakmaktadır. Foucault (124) iktidarı, örgütlenmiş ve koordine biçimde oluşan ilişkiler yumağı etrafında ele alarak belli bir yapı içinde çalışan, yapılanmanın alttan yukarıya doğru işlediği, makro-mikro ilişki bütününe göre ele almaktan yanadır. Dolayısıyla düşünür, iktidara bütüncül bir perspektiften bakarak onu insan deneyimlerinin bir parçası olarak görmektedir (Tagg'den akt. Coşkun 35). Sonuç olarak hangi idare biçimi olursa olsun iktidar, yönetimi elinde bulundurabilme ve hükmetme arzusu içindedir. Bunun için de toplum yaşamını tüm yönleriyle kuşatarak bireyleri yönetme işlevini üstlenmektedir. Foucault (248-249)'ya göre yalnızca bireyler değil, gruplar ve onlara ait olan kültürler de 'kendilerine izin verildiği kadar' görünür olmakta ve/veya var olmaktadır. Bu nedenle mikro tarih çalışmalarında Foucault'nun teorisi iktidar ile ilgili olan kısmın mihenk taşını oluşturmaktadır. Eğer düşünürün belirttiği gibi iktidar her türlü yere sızmışsa, bilgi ve söylemi de üreterek bireylerin eylemlerine yön kazandırma yetisine sahiptir.

Özetle makro tarih, iktidarın araçları ile egemenin bakış açısından sunulan tarihi anlatırken, mikro tarih bu egemen bakışın içerisinde ötelenen, görmezden gelinen, çerçevenin dışında bırakılan her şeyi temsil eder. Dolayısıyla mikro tarih anlatısı ile bilinen olaylar açıklanırken, tarihçinin yapacağı seçim kritik ânı oluşturur ve bu seçimler genellikle alt tarihsel aktörler ve alt gruplardan oluşan güçsüzleştirilenler, ötekileştirilenler, dışlananlar, yabancılar ve onları çevrelerinden meydana gelir (Ginzburg; Port; Faroqi). Bu nedenle mikro tarih, aynı zamanda popüler olanın, kitlelere dağıtılanın dışında durarak ona karşı mücadele eder ve tepeden indirmeci bir yaklaşım terk edilerek toplumu oluşturan farklı grupların da söz sahibi olması gerektiği savunulur (Süar Oral 48).

Sinemada Bağımsızlık ve Mikro Tarih Anlatısı

Sinemanın yaygınlaşmaya başladığı 1895 yılından az zaman sonra kitleleri manipüle etme özelliği keşfedilmiş, 1. ve 2. Dünya Savaşlarında içinden çıktığı ülkelerde propaganda aracı olarak etkin kullanımı sağlanmıştır. Öyle ki Amerika, 1914 yılından itibaren sinema sektörünü elinde tutmayı sağlayacak uluslararası bir yayılma kampanyası başlatmış (Orta 162) ve II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Hollywood filmlerinin, Marshall Yardımının bir kısmının karşılığı olarak yardım kapsamındaki ülkelere gümrük kısıtlaması olmadan girebilmesi sonucu bu ülkelerdeki ulusal sinema yok olma noktasına gelmiştir (Fritsche).

Hollywood stüdyoları, daha geniş kitlelere seslenebilmek ve dolayısıyla daha çok kar sağlamak amacıyla geleneksel anlatı kalıpları içerisinde yapılanan, belirli bir olay örgüsü ile birbirinden net çizgilerle ayrılan iyi ve kötü karakterler ve ikonografi gibi öğelerle bezenen popüler tür filmlerine ağırlık vermişlerdir. Nilgün Abisel (36-37), popüler filmlerin teknik yapısı sayesinde egemen geleneksel değerlerin ve kurumların meşrulaştırılmasına yardımcı olduğunu ve belirli bir ideolojiyi filme zerk ettiğini belirtmektedir.

Özellikle 1960'lar süresince olan gelişmeler yalnızca Avrupa'da değil, Amerika'da Hollywood'un gücünü yitirmesine neden olmuş ve sinema endüstrisinde yaşanan değişimler, bağımsız sinemacıların yolunu açarak sinemacılar eleştirel bir perspektif kazandırmıştır (Yılmaz 94, Tzioumakis). Sinemada bağımsızlık kavramı zaman içerisinde yalnızca film üretimi açısından değil, film içeriklerinde de kendini göstermiş ve hâkim tarih anlatısı ile egemen ideoloji yapısından bağımsızlaşan, konu açısından toplumsal sorunların, yerel kültürlerin ve beyazperdede yer almayan, olumsuz biçimde yer alan ya da baskın olmayan biçimde konuşlanan öykülerin ve karakterlerin ortaya çıktığı şekillerde görünmeye başlamıştır.

Anlatı, en geniş tanımıyla, hikâyelerin nasıl oluşturulduğuyla ve anlatıldığıyla ilgilidir. Buna göre anlatı içerisinde zaman, uzam, karakterler, eylemler, olaylar, çatışma, neden-sonuç ilişkisi, anlatıcının konumu ve seyircinin konumu gibi kriterler bulunmaktadır (Yaren 167). Filmi oluşturan yönetmenin durduğu nokta ve bakış açısı, anlatının en kritik noktasını oluşturmaktadır. Bu durumda Carlo Ginzburg (16)'un tarihin hem yazılı oldukları için hem de açık bir biçimde egemen kültüre bağımlı kişiler tarafından ya-

zıldıkları için dolaylı olduğunu belirtmesi gibi, ana akım sinema da kitlelere egemenin bakış açısı ile hitap etmektedir. Bağımsız sinema, sözlü kültür çalışmaları üzerinden, hikâyesini sıradan insanın üzerine kurarak anlatının tüm kriterlerini görünmeyen hafızası üzerinden kurgulamaktadır.

Senem Duruel Erkılıç (64), sinemanın bu yolla mikro tarih işlevine benzer bir görevi yerine getirdiğini belirterek protez- bellek (*prothetic memory*) kavramını ortaya atmıştır. Yazar, sinemada protez belleğin kolektif grupları birleştirmekle birlikte, politik ortaklıklara olanak tanıdığını söyleyerek sinemanın bu şekilde mikro-tarih anlatısının bir parçası haline geldiğini ve alternatif bir platform oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Judith Keene (1) ise popüler sinemanın alt gruplar üzerinde yarattığı tahribatı ölçümlemek amacıyla Kore Savaşı'na dair çekilen filmleri ele aldığı bir makale yazmış ve makro tarih üzerinden örneklendirdiği Kore Savaşı filmleri ile geleneksel tarih öğretisi üzerine kurulan popüler medya ürünlerini eleştirmiştir. Buna göre yazar, savaş filmlerinin en kayda değer karakteristiğinin gazilerin kendi seslerinin yokluğu olduğunu söylemiş ve ulusal arenada tarihi, bir de ötekinin bakış açısıyla yeniden kurmak amacıyla savaşın kişisel anılarının oluşturulması için aile üyeleriyle yoğun bir şekilde sözlü bellek çalışmalarının yapıldığını belirtmiştir. 'Unutturulmuş bir savaş olarak Kore Savaşı' deyimini kullanmayı tercih eden Keene (2), bu savaşın, diğer savaşlarda olduğu gibi resmi tarih yazımında nasıl önemsizleştirildiğini ve unutturulduğunu, sinemada öne çıkan olay örgüleri, karakterler ve imgeler aracılığıyla ortaya koymaya çalışmış ve bir yandan Amerika'nın kolektif belleğinin bir portresini çizerken, diğer yandan Kore'nin savaş esnasındaki tarihini yeniden kurulmasına yönelik çabaları sunmuştur. Zeynep Çetin Erus (41), 1980'lerle başlayan ve 1990'larda daha da yoğunlaşan küreselleşme hareketinden birçok ülkenin etkilendiğini belirtmektedir. Yönetmenler kişisel çabalarıyla film yapımı için fon bulmaya çalışmış ve filmlerinde, popüler sinemanın sunduğu yaşanan bir gerçeklikten yola çıkarak, bireyleri sınıflara ayırıp ortaya çıkan kalıp yargılar olan stereotipler eşliğinde (Özmelek-Taş 479), taraflı imgeler ve metaforlar aracılığıyla izleyiciye seslendirildiği, hesap verebilirlik sorularından kaçınıldığı, olayların büyüklüğünün küçümsendiği, kabul edilmiş travma imajlarının yer aldığı bir profilin aksine toplumsal hafızayı yeniden kurmak amacıyla farklı eğilimler göstermişlerdir (Sircar 94).

Şüphesiz ki filmler de kuramsal kısımda tartışılan Foucault'nun vurguladığı iktidarın söylemini yeniden üretmekte ve bunu kitlelere pazarlamaktadır. Sinemada belirli bir konunun muhalif ve eleştirel bir duruşla yönetmenin bakış açısına göre ele alınması, filmin özellikle de dağıtım aşamasında türlü engellerle karşılaşılacağına habercisi olmakta ve bu nedenle yönetmen, farklı dağıtım platformları (film festivalleri, internet vb.) arayışına girmektedir. Diğer taraftan filmlerin, özellikle 1980'lerden itibaren kimliksel dalgalanmaları, toplumsal cinsiyeti, etnisiteyi ve aidiyet sorunsalını ele aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda, bağımsız uluslararası sinema, göçmen sineması, sürgün sineması, diasporik sinema, postkolonyal sinema, aksanlı sinema, kültürlerarası sinema gibi kavramların yerinden edilmişlik, çift kimlikli olma hali, bastırılmışlık biçimlerinin kurduğu yaşantılara dair temsiller aracılığıyla mikro tarihi yeniden kurduğu görülmektedir (Süar Oral 9).

Makro Tarihte Alt Grup Olarak Kırım Tatar Toplumunu

Tarih boyunca farklı toplulukların ve halkların karşılaşma ve kaynaşma sahası olan Kırım, Karadeniz'in kuzeyinde tarihi bir yarımadadır. M. Akif Kireççi ve Selim Tezcan (12) Kıpçak Türklerinden oluşan Altınordu Tatarlarının Kırım'a ilk defa 1239'da girdiğini ve 14. yüzyılda, yönetimde bulunan Cuci Hanedanlığının üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu Altınordu İmparatorluğu'nun çözülmeye başlamasıyla gerçek kurucusunun Hacı Giray olduğu bağımsız Kırım Hanlığının yolunun açıldığını belirtmektedirler. Ayşegül ve İsmail Aydınğün (21), Kırım Tatarlarının etnik kökenine ilişkin çeşitli görüşlerin olduğunu belirtmekle birlikte Kırım Tatar etnisitesinin oluşumunun 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyıl başına denk geldiğini ve Kırım Tatarlarının etnik olarak heterojen bir grup olduklarını söylemektedirler. Tatarlar olarak anılan Kırım Türkleri, erken Rus kaynaklarında Kumanlar olarak geçmektedir (Çandarlı Şahin 181). Fatih Sultan Mehmet'in, 1475'te bir donanma göndererek Kırım'ı Osmanlı egemenliğine sokmasından Rusya'nın 1783'te Kırım'ı işgaline dek geçen sürede Kırım Tatarları, Osmanlı ekonomisinin Karadeniz ayağının en temel iskeletini oluşturmuştur (Emiroğlu; İnalçık). Bölgenin stratejik konumu nedeniyle Leh-Litvanya ve Altınordu ittifakına karşı Osmanlı, Kırım'ı ve dolayısıyla Rusları da savunarak stratejisini değiştirmiş, fakat 1547'de kendini Uluğ Han'ın karşılığı olarak Çar ilan eden İvan'ın, Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin ulusuna bağlı Toka Temür sülalesinden Kasım Han tarafından kurulmuş olan ve 1466-1554 yılları

arasında hüküm sürmüş bir Türk hanlığı olan Astrahan ile Kazan'ı almasıyla birlikte Kırım'ın yönetimi Ruslara geçmiştir (Kireççi ve Tezcan 19). Sonuç olarak Kireççi ve Tezcan (20), Rusların başarılı taktikleri sonucu Çarlık'ın, temelli olarak bu topraklara yerleştiğini ve bu durumun Osmanlı'nın kuzeydeki siyasi dengeyi korumak üzere uyguladığı politikaları sonlandırdığını belirtmektedirler. Ancak nihai kayıp, 21 Temmuz 1774'te olmuş ve Karadeniz'in kuzeyinde Kırım Hanlığı topraklarından sonra Osmanlı Devleti için Rusları Karadeniz yönünde durdurmak ve bölgedeki hâkimiyetini devam ettirmek adına en önemli topraklardan olan Eflak-Boğdan'ı 1768-1774 yılları arasında Osmanlı Devleti ile yaptığı savaş sırasında Rusya'nın işgal etmesi sonucu imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus hakimiyeti büyük ölçüde artmıştır (İnalçık; Yüksel; Öztürk).

Rus Çaricesi II. Yekaterina, vakit kaybetmeden Türksüz Kırım politikasını gerçekleştirmek için sürgüne, katliama ve yıldırma politikalarına başvurarak Kırım Tatarlarının Osmanlı'ya göç etmesine neden olmuştur (Özcan 2). Özellikle 1782'de Rus Generali Potemkin'in 30.000 Kırım Türkünün ölüm emrini vermesi ile göç edenlerin sayısı sürekli artış göstermiştir (Saydam; Sarısır; Koçak; Şahin). 1917 Bolşevik İhtilali ile başlayan Kırım Türklerinin milli-kurtuluş hareketi neticesinde Kırım Türklerinin Kurultayı'nın kararı ile 'Kırım Demokratik Cumhuriyeti' ilan edilmiş, ancak sosyalist reformlar gereği devlet teşkilatı yeniden organize edilerek ortadan kaldırılmıştır. Lenin, orta yol siyaseti izleyerek Ekim 1921'de 'Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (MSSC)' adıyla, SSCB'ye bağlı bir cumhuriyet kurmuş ve Kırım Türklerinin milli muhtariyetlerini tanımıştır (Şahin 331). Ancak Cemile Şahin (332-334), Çarlık döneminde olduğu gibi Kırım'ın Ruslaştırılması ve Kırım Türklerinin kültür yoluyla, içten ve dıştan zor kullanarak sürgün etme yoluyla tedricen yok edilmesi politikasının uygulanmaya devam ettiğini ve özellikle 1931-1936 yılları arasında Müslüman din adamlarının tasfiyesine başlanıp milliyetçilik ve ihtilal aleyhtarlığı ile suçlanan binlerce aydın ve din adamının, idam ya da sürgün edildiğini, camilerin ve medreselerin kapatıldığını ve Sovyetleştirme çalışmaları altında, Kırım Türklerinin milli edebiyat, folklor çalışmaları yasaklanıp, milli yaşayış, kültür ve aile geleneklerinin yok edildiğini belirtmektedir.

Ancak II. Dünya Savaşı ile Kırım Tatarlarının vatan haini olduğu, Sovyet halkını imha etme girişiminin bulunduğu ve Nazilerle iş birliği yaptığı ge-

rekçesiyle 11 Mayıs 1944'te Stalin tarafından imzalanan ve tüm Kırım Tatarlarını kapsayan büyük sürgün, halka yapılan en büyük darbe niteliğini taşımaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından binlerce Kırım Tatarı, Kızıl Ordu saflarında cepheye sürülmüş ve savaşın başlamasından yaklaşık iki yıl sonra Kırım'a girmeye başlayan Nazilerin Kırım'a hâkim olması üzerine Ruslar, bölgeden çekilirken Karasubazar şehrinde kendi askerlerinin de içinde bulunduğu hastaneyi ateşe verip tüm hastaları diri diri yakarak, Akmesir'te şehir hapishanesinde bulunan tutukluları kadın-erkek ayırımı yapmadan kurşuna dizerek, rastladıkları her yerde sivil halka ateş açıp öldürerek büyük bir katliama girişmişlerdir (Şahin 333). Bunun üzerine Almanları kurtarıcı sanan Kırım Tatarlarının bir kısmı onlara yardım etmiş, ancak Nazilerce aşağı ırk kategorisinde bulduklarından etnik temizliğe maruz kalmışlardır. Diğer taraftan bir başka hâkim güç tarafından kullanılan Kırım Tatarları bu kez Sovyet ordusuna karşı Alman ordusunda zorla askere alınmış ve çok sayıda Kırım Türkü bir tarafta Ruslara karşı, diğer tarafta ise Almanlara karşı olmak üzere iki düşman ordu saflarında birbirlerini öldürmüşlerdir (Kırımlı 461-462).

Kızıl Ordu'nun Kırım'a girmesinden iki ay sonra Devlet Güvenlik Komitesi onayı ile Kırım Tatarlarının, aileleri ile birlikte Kırım'dan çıkarılmasına ve Özbekistan'ın belirlenen bölgelerinde sürekli ikamete tabi tutulmalarına karar verilmesiyle 2 Kasım 1943 gecesi Karaçay Türklerinin sürgün edilmeleri ile başlayan süreç, Stalin'in Müslüman Türk unsurlarını Kırım'dan uzaklaştırma, Kırım-Kafkasya-Türkiye arasında oluşabilecek yakınlıkları önleme ve bölgeyi tamamen Slavlaştırma amacıyla tüm Türk halklarını kapsayarak devam etmiştir (Özcan; Sarısır; Kireççi ve Tezcan; Şahin).

SSCB'nin dağılmasını takiben Ukrayna'ya bağlı özerk cumhuriyet statüsüne geçen Kırım'ın etnik unsuru olan Tatarların, 28.04.1956 tarihli Sovyet Prezidyumu kararnamesi ile sürgün kayıtları silinmiştir (Özcan 145). Samet Kavoğlu (103), Kırım Tatarlarının geri dönüşünün yerel otoritelerin dayatmaları, hukuki engellemeler ve sert güce dayalı baskılarla uzun süre durdurulmaya çalışıldığını ve demografiyi değiştirme adına yürütülen uzun soluklu tehcir ve sindirme eylemleri ile Kırım'da görece yüksek Rus popülasyonu oluşturulduğunu belirtmektedir.

Ukrayna döneminde Kırım Tatarları yerli halk olarak tanınma isteğinde bulunmuş ve 1996 Anayasası'nda yerli halklara değinilse de herhangi bir açık-

lama getirilmemiştir (Gürseler 71). 1944'te büyük çoğunluğu Özbekistan sınırlarına sürgün edilenlerin hak ihlallerinin telafi edilmesi doğrultusunda Kiev yönetimince somut adımlar atılmış olmasına karşın, Kırım Tatarlarına yönelik bir ayrımcılık göze çarptığı için o dönem içerisinde bu adımlar da eleştirilmiştir. Geri dönenler için başlatılan konut programları ve 1980'li yıllarda toprak dağıtılması, Kırım Tatarları yerine farklı unsurlara (Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar başta olmak üzere Hıristiyan ve Slav kökenliler) toprak verildiği ve Kırım Tatarlarının ayrıldıkları evleri yerine kamusal alandan itilen ve boş bulunan yerlere yerleştirilmesi halkı olumsuz etkilemiştir (Özcan 170). Ukrayna, Kırım Tatarlarının ve yerlerinden edilen diğer etnik grupların dönüşü ile ilgili komisyon da kurmuş, fakat mülk iadesinin yanında bölgesel self-determinasyon alanında güç ve yetki paylaşımına gitmediği gerekçesiyle tepki çekmiştir (Gürseler 72). Ukrayna Hükümeti'nin 1999 yılında yayınlanan istatistiki raporuna göre Kırım Tatarlarının %60'ı işsizdir ve en az %50'si uygun konutlarda yaşamamaktadır. Aynı zamanda 291 Kırım Tatar yerleşim yerinin yaklaşık %25'inin elektriği ve %70'inin suyunun olmadığı, %90'ının asfalt olmayan yerleşim bölgelerinde bulunduğu ve %96'sının gaz şebekesinden yoksun olduğu belirtilmiş ve hiçbirinde kanalizasyon şebekesinin olmadığı yazılmıştır (Shevel 110).

Sovyetlerin dağılmasının ardından tüm sistemin değişmesini gerektiren etnik farklılıklar da belirleyici unsur olarak ön plana çıkmıştır. Buna göre farklı etnik grupları kapsayan Rusya, çok etnikli yapısını, yeni anayasaya göre çok kültürlü yapı olarak tanımlamış ve etnik toplulukların geleneksel yaşam biçimlerinin korunacağı güvencesi uluslararası hukuk ve Rusya'nın taraf olduğu anlaşmalarca kaydedilmiştir (Gürseler 64). Kırım Tatarlarının en büyük ikinci azınlığı oluşturduğu Kırım'da tartışmalı olarak kullanılan self-determinasyon hakkı (ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı) ile Nisan 2014'te Rusya'ya bağlanan yarımada, Rusya Federasyonu'nca ülkenin yasal, demokratik ve ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmıştır. Ceren Gürseler (66), Kırım Tatarlarının Rusya'ya bağlanma kararına karşı çıktıklarını ve referandumu boykot etme kararı aldıklarını belirterek, bağlanma kararının sonrasında halkın başta self-determinasyon olmak üzere haklarını talep ettiklerini söylemektedir. Aynı zamanda anayurda geri dönüşte halkın barınma ihtiyacının karşılanması, iş istihdamı, okulların yapılması ve sosyal güvenlik gibi taleplerin dile getirildiği süreçte kısmen de olsa ilerleme sağlanmış, fakat yerleşim düzenlemeleri, Kırım Tatarcasının kullanılması,

dini bayramların kutlanması, Kurultay ve Meclis'in temsil kurumları olarak tanınması, parlamentoda daha fazla temsil edilmek, özerklik ve anayurdun tanınması gibi sorunlar çözümsüz bir şekilde beklemektedir (Gürseler 68).

Ancak diğer taraftan Kırım Tatarları için sorun, günümüzde daha büyük ve illegal boyutlardadır. Gürseler (70), Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasının ardından erke muhalif olan veya yönetim tarafından sakıncalı görülen Kırım Tatarlarının sınır dışı edildiğini ve hatta şüpheli ölümlerin gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Kırım Tatarlarının kendi vatanlarında ezici nüfus çoğunluğuna rağmen azınlık konumunda olduğu ve iktidarlarca Ruslaştırılması yönünde çaba izlendiği açıktır.

Ahtem Seitablayev Sineması'nda Kırım Tatar Toplumunun Temsili

Kitlelere pazarlanan bir sanat olarak filmler, yalnızca içerik ve dağıtım açısından belirli engellere takılmamış; aynı zamanda içinden çıktığı ülkelerin hükümetleri tarafından sansür ve denetim uygulamalarına kadar çok boyutlu biçimde düzenlenmiştir. Her ülkenin kendi iç politikasına ve ideolojisine göre dönemden döneme değişiklikler gösteren filmlerde, mikro tarih anlatısını kuran elemanlar filmlerde ya hiç yer almamış ya da olumsuz temsillerle sunulmuştur.

Leisian Iamilova (61), Sovyet sonrası Rus sinemasında cinayet, depresyon, uyuşturucu kullanımı, tecavüz, hırsızlık, yaralama, organize suç eylemleri, Rus-Çeçen savaşının anlamsızlığı, kendini arayış, kimliğin korunması gibi temalar görülmeye başladığını belirtmektedir. Ancak Iamilova (62-63), tema çeşitliliğinin yanında özellikle bu filmlerde fakir kesimin ve azınlık gruplarının haklarının ihlal edildiği zaman söz konusu grupların içinden çıkan bireylerin inisiyatifi ele alarak, linç etme yoluyla kendi haklarını savunabildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda etnik kimliklerin ve inanç olgusunun yeniden görünür olmasıyla birlikte Rus toplumu tarafından öteki olarak görülen Amerikalılar, Yahudiler ve İslam dinine mensup olanların konu edildiği filmlerin yanında Rus geleneklerinin ve İslam öğelerinin çatıştığı filmler de çekilmiş ve Batının kurallarını takip eden Müslümandan kendi kimliğini korumaya çalışan Rusların, biz ve ötekini kurduğu görülmüştür (Iamilova 120). 2000 sonrası Rus sinemasında ise baba ve ata figürü üzerinden geleneklere karşı doğrudan bir başkaldırı başlamış ve Yeni Rus Sineması'nda belirgin biçimde ortaya çıkan bozulan toplumsal ilişkilerin

eleştirisi ve irdelenmesi konusu, mevcut siyasal sistemin eleştirisini de içinde barındırarak ivmelenmiştir (Süar Oral 901).

Joshua J. First (10), Ukrayna'nın, içinde birçok milletten insanı barındıran bir yapıda olması nedeniyle milliyet sorununun büyük yer tuttuğunu belirtmekte ve Rus olmayanlara ulus biçimleri bahşedilerek milliyetçiliğin yayılmaya çalışıldığını söylemektedir. II. Dünya Savaşı'nın bitiminden önce Sovyet iktidarına iki kez direniş gösteren Ukrayna'nın sinemasının, Ukrayna dışında çok az ilgi görmesine ve genellikle Rusya'nın ulusal veya Sovyet sinemasının bir parçası olarak ele alınmasına rağmen, Sovyet sinemasında ayrı bir varlık olarak tanınmak ve Rus sinemasıyla karıştırılmamak için çaba sarf ettiği bilinmektedir. Sovyet sineması yeni sosyalist ideolojiyi etme çalışmalarına yardımcı olmak için kültürel ve endüstriyel bir proje olarak SSCB içindeki Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan, Litvanya, Letonya, Moldova, Estonya olmak üzere on beş cumhuriyetin birleşme sahası olarak ulusal farklılık kategorilerinden anlamı yeniden üretmeye ve aynı zamanda bu farklılık kavramlarını uzlaştırmaya çalışmıştır. Teresa Rakowska-Harmstone (16), 1970'lerin başında Ukrayna'nın Sovyet liderliği için çok önemli olduğunu, çünkü Ukraynalıların başarılı bir şekilde asimile edildiğinde, diğer azınlıklardan gelen baskıların yalnızca marjinal öneme sahip olacağını belirtmiştir. Dolayısıyla Rus kültürünün ve sosyalist ideolojinin hakimiyetinde kalan yapımcıların ve yazarların çoğu, ulusal farklılığı ortaya çıkarma sorunu ile uğraşmışlar, Ukraynalılar ulusal yeniden uyanış ve ulusal sorunların çözümünün ön saflarında yer almışlardır (First 8). Bu açıdan Ukrayna sinemasını, Rusya çatısı altında var olma savaşı veren ayrı bir mikro tarih anlatısı olarak okumak da mümkündür.

Her iki kültürün hegemonyası altındaki Kırım Tatarların makro tarih yazımında bilinmeyen hikayelerini beyazperdeye uyarlayan Akhrem Seitablayev, Sovyetler Birliği kahramanı ve test pilotu Ahmet Han Sultan'ın hayatını ve 18 Mayıs 1944 yılı Kırım Tatar Sürgünü'nü ele aldığı 2013 Ukrayna yapımı *Kaytarma* ile soykırım sırasında 87 Yahudi çocuğu, etnik köken listelerini değiştirerek ve onlara Kırım Tatar geleneklerini taklit etmeyi öğreterek Gestapo'dan saklayan anaokulu yöneticisi Saide Arifova'nın gerçek hayatını anlattığı 2017 Ukrayna yapımı *Başkasının Duası* filmleriyle küresel platformda dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Kırım tarihinde önemli yer

tutan iki olay üzerinden bireylerin hayatına yönelen yönetmen, tarihin akışına eklenilen, ancak geleneksel tarih yazımında isimleri bilinmeyen ve/veya olumsuz nitelikler atfedilen mikro-grupların belleği aracılığıyla hâkim söylemin dışında kalanların sinema aracılığıyla yer bulmasını sağlamıştır.

Bir gruba aidiyeti belirleyen temsilleri öne çıkaran başlıca toplumsal kimlik öğeleri olan gelenek-görenekler, örf-adetler, simgeler, inanç sistemleri, törenler, ritüeller ve bedensel duruş şekilleri topluluğun kültürel kimliğini de şekillendirmektedir (Connerton, Assmann). Amaçlı örneklem olarak seçilen her iki filmde de içerik analizi ile Kırım Tatar toplumunun kimliğinin öne çıkan belirgin kodları tespit edilmeye çalışılmış ve sonuç olarak Ahtem Seitablayev Sineması'nda Kırım Tatar toplumunu temsil eden başlıca öğeler aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

1) İnanç:

Yönetmen, filmlerinde belirgin olarak inanç olgusuna değinmekte, ancak bunu hikâye örgüsündeki olay akışına yedirmektedir. *Kaytarma*'da dini ritüelin bir parçası olan cenaze ve defin işlemleri Ahmet Han Sultan'ın içinden geldiği Kırım Tatar toplumunun özen gösterdiği ve saygı duyduğu bir olgu olarak daha ilk sahnelerde sunulmaktadır. Vefat eden eşini toprağa vermek için iyi bir yer arayan ve onu tahtadan yapılmış bir el arabasıyla taşıyan yaşlı adamla, Nazilerle Sovyet ordusunun çarpışması sonrası uçağı düşürülen ve yaralanan pilot arkadaşını kurtarmak için askeri sırtına alıp taşıyan Ahmet Han Sultan (*Akhtem Seitablayev*)'in yolunun kesişmesi ile başlayan sahnede her iki karakter birbirine Arapça selam verir ve Ahmet Han, adamdan el arabasını ister. Ancak yaşlı adamın, eşini gün batımına kadar gömmesi gerektiğini söylemesi üzerine Ahmet Han, onu ikna ederek arabayı alır ve yaralıyı karargâha yetiştirdikten sonra ordudan aldığı kamyonetle adamı bulup ve merhumeyi kurallara uygun bir şekilde defnederler. Bununla birlikte film boyunca İslami özelliklere uygun olarak, ancak Kırım Tatar toplumunun kültüründen gelen kılık-kıyafet seçimleri, özel alanların düzenlenmesi ve davranış kodları da inanç yapısına uygun nitelikler taşımaktadır.

Başkasının Duası ise yaşlı bir adamın hastane yatağında tekbir getirip besmele çekmesiyle başlar. Filmin devamında bu yaşlı adamın baş karakter Saide (*Liliya Yatsenko*)'nin kurtardığı Yahudi çocuklardan biri olduğu ve Yahudi kimliğini kaybetmemesine rağmen Saide'nin öğrettiklerini unutmadığı

anlaşılır. Çocukları Nazilerden korumaya çalışan Saide, onlara Türk isimleri vererek Kırım Tatar kimliğinin başat temsillerinden olan İslamiyet'in gerekliliklerini aşlamış ve her birine namaz kılmayı, Kevser Suresi'ni öğretmiştir. Dikkat çekici bir nüans olarak Akhtem Seitablayev'in yönettiği ve oynadığı hemen her filmde Kevser Suresi'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak surenin "O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir" (*lem yelid ve lem yuled*) ayeti, bilinen şeklinden farklı olarak söylenmektedir.

Kırım Tatarlarında İslamiyet, geleneksel kültürle bütünlüştür ve gündelik hayatın tüm pratiklerine işlemiş biçimdedir. Ancak unutulmamalıdır ki Kırım Tatarları aynı zamanda diasporik bir toplumdur ve bu toplumların kimliğini bir arada tutan ve toplulukların dağılmasını engelleyen en önemli unsurlardan biri inançtır.

2) Kılık Kıyafet:

Kırım Tatar kültüründe yer alan geleneksel kıyafetler her iki filmde de görülmektedir. Evlenmemiş olan kızların saçlarının ikiye ayrılıp ince örgüyle örülmesi ve başın yarısının bir tülbentle saç örgülerinin bir kısmını da kapsayacak şekilde takılmasının yanı sıra küçük erkek çocukların başlarına takmeye benzeyen bir başlık, büyüklerin ise kalpak giymesi göze ilk çarpan kültürel kodlardır. Bunun yanı sıra geleneksel erkek kıyafetleri olan gömlek, şalvar, kuşak, kısa kolsuz yelek, uzun kollu kaftan ve kadınlarda uzun gömlek, uzun ve geniş kollu elbise, şalvar, kaftan, küçük altınlarla süslenen göğüslük, nakışlı kuşak gibi detaylar, giyim kuşam tarzını öne çıkaran semboller olarak görülmektedir.

3) Davranış Kodları:

Kırım Tatarlarında aile yapısı ile yaşa ve cinsiyete göre değişiklik gösteren davranış kalıpları, toplumun kimliğini temsil eden bir başka göstergedir. Köyün/ailenin yaşlılarına ve ataya, babaya saygı *Kaytarma*'da verilir. Tüm köyün kutlama için aynı masada oturduğu sahnede gerek küçüklerin büyüklere olan davranışında gerekse atanın, aynı masada baş köşeye oturup yönlendirici konumunda olması, yaşlıların yönlendirdiği bir yapıyı temsil etmektedir. Yavuz (175), babanın ve yaşlıların söylediklerinin hürmetle karşılandığını, "din, adet ve ayıp"ın, toplumu yönlendiren üçlü saç ayağı olduğunu belirtmektedir.

Aynı şekilde, kadına gösterilen saygı da Kırım Tatar toplumunun yapısında belirgin olarak yer almaktadır. Filmde aynı sahnede masaya kadın-erkek karışık oturulması ve Ahmet Han'ın babasının söz alarak önce savaştan tüm askerlerin ve daha sonra tüm kadınların şerefine kadeh kaldırması Türk kültür ve devlet geleneğinde kadınların özel bir yeri olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan *Başkasının Duası*'nda çocukların canını, kendi hayatını tehlikeye atarak kurtaran genç bir kadının hikayesi filmin başlıca olay örgüsünü oluşturmaktadır. Yahudi çocukları Nazilerden korumak isteyen Saide'nin, Kırım Tatar geleneklerini çocuklara öğretmesi, alt okumayla toplumun geleneğinin ve yapısının devam etmesinde kadının en büyük rolü üstlendiğini de göstermektedir. Saide, her birine Türk ismi verdiği Yahudi kızlarına Kırım Tatar geleneksel iş bölümü rollerine uygun olarak yemek yapmayı, temizliği ve nasıl davranacaklarını öğretir. “Yemek kültürü, ev düzeni gibi genel geçer olarak kadınlara ait kabul edilen davranışlar ve görevler, Tatar kadınlarının önemsedığı ve benimsedığı rollerdir. Gerçekten de Kırım Tatar kadınları, ev düzenlerine ve temizliğe çok önem verirler” (Ersoy 2396).

Kırım Tatar adetlerinde evliliğin ve eş seçiminin de büyük bir önemi bulunmaktadır. *Kaytarma*'da kültürlerarası farklılıkların önemi olmadığı yönünde mesaj veren Seitablayev, filmin kahramanı Ahmet Han'ın yakın dostu François'nın, Ahmet Han'ın kız kardeşi ile evlenmek istemesi üzerine sünnet olması gerektiğini esprili bir dille önkoşul olarak sunması mikro tarih anlatı yapısını bozan bir detay olarak düşünülebilir. Yavuz (176), evlenilecek kız veya erkekte aranan özelliklerin başında, iyi aileye sahip bir Tatar olmasının zorunlu olduğunu ve akrabalık bağının bulunmaması olduğunu belirtmektedir. Ana akım sinemada sıklıkla görülen bir yapı olan ‘mutlu son’ klişesi bu anlamda *Kaytarma*'da da görülerek filmin dokusuna zarar vermektedir.

Geleneksel davranış kodlarının ve ritüellerin yanı sıra film karakterlerinde görülen cesaret olgusu, Tatar toplumunun karakteristik özellikleri arasında gösterilmektedir. Ramilya Yarullina Yıldırım (8)'in yaptığı araştırmada, Tatarların savaşlarda gösterdiği kahramanlık ve cesaret, millî kimlik açısından vurgulanmaktadır. Aynı zamanda *Kaytarma*'da sunulan din ve etnik köken fark etmeksizin Kırım Tatarlarının komşularıyla iyi ilişkiler içinde olması ve onlarla dayanışması, Türk kültür ve geleneğinin en önemli parçalarından olan misafirperverliğin göstergelerindedir.

4) Dans:

Kırım Tatarlarının ve komşu halkların (Karaylar, Kırımçaklar, Urumlar) milli halk danslarından biri olan ve örnekleme dahil edilen filmlerden birinin de adını taşıyan *Kaytarma* (Khaytarma), “ortak bir davranış olarak tüm Tatarları bir çatı altına toplar” (Ersoy 65). Kaytarma, bir dans ve dans müziği olarak tüm Kırım Tatar coğrafyası içinde özel bir konuma sahiptir. İlhan Ersoy (65), hangi, coğrafya olursa olsun, Kırım Tatarlarının olduğu her yerde kaytarma olduğunu ve bunun, aynı zamanda Tatarlar arasında Tatar kimliği üzerine söylemler geliştirilen oldukça geniş bir sohbet alanı olduğunu belirtmektedir. *Kaytarma* filmi de bir çiftin dansıyla açılmaktadır. Filmin ilerleyen sahnelerinde kurulan sofrada kaytarma oynanmaya başlaması önce Ahmet Han’ın anne ve babasının dansa kalkması, hemen sonra da köyün genç kızlarının eklenmesi ve daha sonra tüm köyün dansa dahil olmasıyla devam eder. Cinsiyete dair temsiller, dansda da kendini göstermekte ve kadınlarla erkekler birlikte aynı sahneyi paylaşmaktadırlar. Ersoy (2397), Tatarlarda müzik, dans ve bununla ilişkili diğer kültürel ifadelerde tek başına erkek egemenliğinin varlığından bahsetmenin mümkün olmadığını; kadınların erkeklerle yan yana, hatta kimi müziklerde, danslarda ve başka bir kültürel ifade biçiminde başat bir unsur olarak yerini aldığını belirtmektedir.

5) Anadil:

Anadil, yaşayan bir topluluğun kimliğinin en önemli parçasını oluşturmaktadır. Yönetmen, her filmini Ukraynaca ve Kırım Tatarca çekmesine rağmen anadile ait referanslar filmlerde neredeyse yok gibidir. Kırım Tatarcasının birkaç cümle veya bir iki kelime ile dile getirilmesi, bu anlamda mikro tarih anlatısına zarar veriyor gibi görünse de aslında bu açıdan oldukça büyük bir yoksunluğun fotoğrafını ortaya koyan önemli referanslardan birini teşkil etmektedir. Mehmet Ali Yolcu ve Mehmet Aça (116), Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Kırım’a dönen Tatarların, günümüzde kendi vakıflarına, milli mekteplere, üniversiteye ve Kırım Tatar dili ve edebiyatı bölümlerine sahip olmalarına rağmen ancak Rus dilinde eğitim alanların devlet kademelerinde iş bulabilmeleri nedeniyle Tatar ailelerin, çocuklarının Tatarca ders almaları konusunda isteksiz davrandığını belirterek dilin yok olma tehlikesi altında olduğunu söylemektedirler.

Sonuç

Büyük söylemlerin ve evrimsel anlatıların, yerini, yerel ve mikro geçmişlere bıraktığı; anlatının dışında bırakılmış, egemen sisteme uyumlandırılmış, görmezden gelinen veya öteki olarak addedilen sıradan insanların ve grupların gündelik rutinlerini ele alan mikro tarih, farklı tarihsel gerçeklikleri kapsayacak şekilde bir geçmiş inşasını olanaklı kılmaktadır. Özgül bir pratikten oluşan mikro tarih çalışmaları, dışarıda bırakılan hâkim söylemden bağımsız şekilde ele alarak toplumsal değişimlerin başlıca dinamiklerini ortaya koymakta ve bu yolla söz konusu birey ya da grupların kimliğini yapılandıran kültürel hafızasının, davranış kodlarının, inanışlarının, sözlü kültür öğelerinin, politik, sosyal, ekonomik ve zihinsel dönüşümünün ayrıntılı olarak betimlenmesine imkân yaratmaktadır. Genç bir sanat olan sinema, sunduğu görsel imgeler sayesinde kolektif yapının çeşitli boyutlarda ele alındığı temsiller ortaya koymakta ve bu yolla söylemi yeniden yapılandırmaktadır. Ancak ticari boyutu ve kitlelere pazarlanması nedeniyle filmlerde işlenen konunun çerçevesine neyin alınacağı, neyin bunun dışında bırakılacağı veya sunulanların hangi temsillerle beyazperdeye yansıtacağı egemen olan yapı etrafında belirlenmektedir. Özellikle son kırk yıldır bağımsız sinema, mikro tarih çalışmalarına paralel biçimde ilerlemekte ve dezavantajlı grupların temsillerine yer vermektedir. Tarihsel veriler çerçevesinde bu gruplar içerisinde yer alan Kırım-Tatar toplumunun makro tarihte bilinmeyen hikayelerini beyazperdeye uyarlayan Aktem Seitablayev, Kırım Tatar sürgününü ele aldığı *Kaytarma* (2013) ve soykırım sırasında seksen yedi Yahudi çocuğa Kırım Tatar geleneklerini taklit etmeyi öğreterek onların hayatını kurtaran anaokulu yöneticisi Saide Arifova'nın gerçek hayatını anlattığı *Başkasının Duası* (2017) filmleriyle Kırım Tatar toplumunun kimliğinin öne çıkan belirgin kodlarının temsilini de sunmaktadır. Buna göre Kırım Tatarlarında inanç, kılık-kıyafet, davranış kodları, dans ve anadilin kimliği oluşturan basıkın öğeler olarak öne çıktığı görülmektedir.

Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

- Abisel, Nilgün. *Popüler Sinema ve Türler*. İkinci Baskı, Alan Yayınları, 1999.
Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, 2015.
Aydın, Ayşegül, ve İsmail Aydın. *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü: Kimlik ve Kültürel Canlanma*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

- Bell, David A. "Total History and Microhistory: The French and Italian Paradigms." *A Companion to Western Historical Thought*, ed. Lloyd Kramer, ve Sarah Maza, Blackwell, 2006, pp. 262-276.
- Carlyle, Thomas. *Critical and Miscellaneous Essays: Collected and Republished*. Springer, 1952.
- Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çev. Aleaddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Çandarlı Şahin, Aslı. "Bir İstila Bir Dönüşüm: Moğol İstilasının Kuman/Kıpçaklara Etkisi". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, no. 5, vol. 10, 2017, ss. 181-190.
- Çetin Erus, Zeynep (2007). "Manifestolardan Günümüze Üçüncü Sinema Tartışmaları." *Üçüncü Sinema ve Üçüncü Dünya Sineması*, ed. Esra Biryıldız, ve Zeynep Çetin Erus. Es Yayınları, 2007, ss. 19-50.
- Duruel Erkiliç, S. *Türk Sinemasında Tarih ve Bellek*. DeKi Yayınları, 2014.
- Emiroğlu, Akif. "Political Relations Between Ottoman Empire And The Crimean Khanate in Ottoman Archives." *The Journal of Academic Social Science*, no. 5, vol. 61, 2017, ss. 357-368.
- Ersoy, İlhan. "Kırım Tatar Müzik Geleneğinde Taşıyıcı Bir Unsur Olarak Kırım Tatar Kadınları: 'Apakaylar' ve 'Kartanaylar'." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, no. 5, vol. 8, 2016, ss. 2390-2406.
- Faroqhi, Suraiya. "Padişahın Toplumsal ve Siyasal Seçkinlerle Karşı Karşıya Gelen Sıradan Tebaası: Hikâyelerini Ortaya Çıkarabilir miyiz?" *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, der. Fırat Yaşa, KÜY Yayınları, 2020, ss. 13-50.
- Foucault, Michel. *Toplumunu Savunmak Gerekir*. Çev. Şehsuvar Aktaş. YKY, 2001.
- Foucault, Michel. *Entelektüelin Siyasi İşlevi*. Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, ve Ferda Keskin, Üçüncü Basım, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Fritsche, Maria. *The American Marshall Plan Film Campaign and the Europeans: A Captivated Audience?* Bloomsbury, 2018.
- Ginzburg, Carlo. *Tahta Gözler: Mesafe Üzerine Dokuz Düşünce*. Çev. Aysun Şişik, Metis Yayınları, 2009.
- Ginzburg, Carlo. *Peynir ve Kurtlar*. Çev. Ayşen Gür, Dördüncü Basım, Metis Yayınları, 2011.
- Ginzburg, Carlo. "Our Words, and Theirs: A Reflection on the Historian's Craft, Today." *Cromohs - Cyber Review of Modern Historiography*, vol. 18, 2013, ss. 97-114.
- Gürseler, Ceren. "Rusya Federasyonu'nda Azınlık Politikaları ve Kırım Tatarları." *Karadeniz Araştırmaları*, no. 46, 2015, ss. 61-77.

- İnalcık, Halil. "Struggle for East-European Empire: 1400-1700-the Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of the Russian Empire." *The Turkish Yearbook*, vol. XXI, 1982, ss. 1-16.
- İnalcık, Halil. *Kırım Hanlığı tarihi üzerine araştırmalar, 1441-1700*, ed. Emre Yalçın, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Jesse, Paul. "What is Microhistory?" *Social Evolution & History*, vol. 17, no. 2, 2018, pp. 64-82.
- Kavoğlu, Samet. "Meşrulaştırma Aracı Olarak Medya: Rusya'nın Kırım'ı İlhakı Üzerine Bir İnceleme". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, no. 50, 2020, ss. 97-117.
- Kırımlı, Hakan. "Kırım: Rus İşgali Dönemi". *İslam Ansiklopedisi*, 25. cilt, 2002, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 458-468.
- Kireççi, M. Akif, ve Selim Tezcan. *Kırım'ın Kısa Tarihi*. İnceleme-araştırma dizisi Yayın No: 24, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Koçak, Muhammed. "Rusya'nın İlhakı Sonrası Kırım ve Kırım Tatarları." *Seta Perspektif*, no. 45, 2014, ss. 1-8.
- Koçak, Mustafa. "Self Determinasyon Hakkı ve Self Determinasyon Hakkı Teorileri." *DÜHFD*, no. 23, vol. 38, 2018, ss. 85-148.
- Magnússon, Sigurður Gylfi, and István M. Szijártó. *What is Microhistory?: Theory and Practice*. Routledge, 2013.
- Meier, Christian. "Makro ve Mikro Tarih İlişkisi Üzerine Notlar." *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, Çev. Doğan Gün, no. 7, vol. 18, 2012, ss. 100-125.
- Miranda, Francisco. "Luis González An Invitation to Micro-History." *Voices of Mexico*, vol. 67, 2004, pp. 141-142.
- Muir, Edward, and Ruggiero Guido. *Microhistory and the Lost Peoples of Europe: Selections from Quaderni Storici*. Çev. Eren Branch, Johns Hopkins University Press, 1991.
- Nichols, James L. "Pickett's Charge: A Microhistory of the Final Attack at Gettysburg, July 3, 1863. By George R. Stewart." *Journal of American History*, vol. 46, no. 4, 1960, ss. 722-724.
- Orta, Nermin. "Hollywood sinemasına karşı Avrupa film politikaları ve gelişen korumacı tedbirler." *Marmara İletişim Dergisi*, no. 3, vol. 13, 2008, ss. 161-169.
- Özcan, Kemal. "Sürgündeki Kırım Tatarları Hakkında Ukrayna Arşivlerinde Yer Alan (1954-1967 Dönemine Ait) Bazı Belgeler ve Değerlendirmeleri." *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, no. 43, 2006, ss. 167-196.
- Öztürk, Yücel. "Kırım Hanlığı." *Türkler*, 8. cilt, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 480- 513.

- Port, Andrew I. "History from Below, the History of Everyday Life, and Microhistory." *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, vol. 11, 2015, pp. 108-113.
- Rakowska-Harmstone, Teresa. "The Dialectics of Nationalism in the USSR". *Problems of Communism*, vol. 23, no. 3, 1974, ss. 1-22.
- Sarısrı, Serdar. *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006.
- Saydam, Abdullah. "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)." *Osmanlı*, V. cilt, 1999, ss. 677-685.
- Shevel, Oxana. "Crimean Tatars and the Ukrainian State: the Challenge of Politics, the Use of Law, and the Meaning of Rhetoric." *Krimski Studii*, vol. 1, no. 7, 2001, ss. 109-129.
- Simon, Zoltán Boldizsár. "Microhistory: In General." *Journal of Social History*, vol. 49, no.1, 2015, pp. 237-248.
- Sircar, Oishik. *Bollywood's Law: Collective Memory and Cinematic Justice in the New India. The Institute for Global Law and Policy (IGLP)*. Organised by. Harvard Law School in Doha, 2014, pp. 94-135.
- Süar Oral, Selin. "Zvyaginstev Sinemasında Kültürel Belleğin Dönüşümü Eksekinde İktidar Olarak 'Baba' Figürü: 'Dönüş' Filmi Örneği." *5. Asos Congress Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, ed. Halit Keskin, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, 2018, ss. 895-908.
- Strauss, Anselm, ve Jüliet Corbin. *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. SAGE, 1990.
- Şahin, Cemile. "Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 8, vol. 39, 2015, ss. 326-340.
- Tomich, Dale. "The Order of Historical Time: The Longue Durée and Micro-History." *Almanack. Guarulhos*, no.02, 2011, ss. 52-65.
- Tzioumakis, Yannis. *American Independent Cinema: An Introduction*. Edinburgh University Press, 2006.
- Vadi, Valentia. "The Power of Scale: International Law and Microhistories." *Denver Journal of International Law and Policy*, vol. 39, no. 1, 2010, ss. 67-100.
- Vries, Jan de. "Playing with Scales: The Global and the Micro, the Macro and the Nano." *Past & Present*, vol. 242, no.14, 2019, ss. 23-36.
- Yaren, Özgür. "Sinemada Anlatı Kuramı." *Beyazperdeyi Aydınlatan Kuramlar: Sinema Kuramları-2*, Der. Zeynep Özarslan. Su Yayınları, 2013, ss. 167- 192.
- Yarullina Yıldırım, Ramilya. "Çağdaş Kazan Tatar Edebiyatında Iı. Dünya Savaşı Olaylarına Yeni Bir Bakış Üzerine." *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, no 2, vol. 2, 2018, ss. 6-14.

- Yavuz, Şahinde. “Kırım Tatar Diasporasında Melezleşen Diasporik Kimlik: Eskişehir Kırım Tatar Dügünleri Örneği.” *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, no. 53, 2017, ss. 167-187.
- Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Ertan. *1968 ve Sinema*. Kitle Yayınları, 1997.
- Yolcu, Mehmet Ali, ve Mehmet Aça. “Kırım Tatar Kimliğini Yeniden İnşa Etme Çabalarında Süreli Yayınlar ve Kitaplarda Yer Alan Folklor Ürünlerinin Rolü (1991-2014).” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, no. 15, vol. 1, 2015, ss. 115-129.
- Yüksel, Sinan. “Küçük Kaynarca'dan Yaş Antlaşması'na Kadar Eflak-Boğdan Üzerinde Osmanlı-Rus Nüfuz Mücadelesi.” *Belleten*, vol. LXXXIII, 2019, ss. 605-632.

Tezler

- Coşkun, Cüneyt. *Michel Foucault: Özne ve İktidar*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2010.
- Ersoy, İlhan. *Diaspora ve Kimlik: Eskişehir ve İstanbul'da Yaşayan Kırım Tatarları'nda Çoklu Kültürel Kimliğin İfade Alanı Olarak “Tepreş”*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.
- First, Joshua J. *Scenes Of Belonging: Cinema and The Nationality Question In Soviet Ukraine During The Long 1960s*. Doktora Tezi. University of Michigan, 2008.
- Iamilova, Leisian. *Toplumsal Değişim ve Sinema: Sovyetler Sonrası Rus Sinemasında Sosyal Problemlerin Temsili*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2016.
- Özcan, Kemal. *Kırım Türklerinin Sürgünü ve Vatana Dönüş için Milli Mücadele Hareketi (1944-1990)*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2001.
- Süar Oral, Selin. *Handan İpekçi Sineması'nda Kolektif Bellek*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2018.

Konferans/ Bildiriler

- Özmelek-Taş, Neslihan. “Bir İletişim Engeli Olarak Stereotipler: Fi Dizisi Üzerine Bir Analiz.” *1st International CICMS Conference Proceedings, 4-5 May 2018. Kuşadası, Türkiye*, ed. Dr. Mustafa Özgür Seçim, Dr. Christos Kalloniatis, Dr. Mustafa Aslan, Dr. Mehmet Umut Tuncer ve Dr. Aslı İcil Tuncer, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 15/11/2018.

Filmler

- Khaytarma*. Yönetmen Ahtem Seitablayev. ATR, 2013.
- Chuzhaya Molitva*. Yönetmen Ahtem Seitablayev. Idas Film, 2017.

Representation of the Crimean Tatar Community in the Akhtem Seitablayev's Cinema as a Micro History Tale*

Selin Süar Oral**

Abstract

Since the 1990s, because of the concept of identity affecting many disciplines, daily events and the stories of ordinary people have been told, and in the macro narrative, a process has begun in which representations of local cultures and different identities that are marginalized, passivated, or ignored are put into circulation. Cinema, as a form of communication and popular media product, has been structured with the effects of dominant ideologies by advancing through the macro history narrative due to its mass and commercial dimension, but with the rise of independent cinema, new representation opportunities have emerged. This study focuses on the representation of the Crimean Tatar society in the popular media through the films *Kaytarma* (Khaytarma / Хайтарма) and *Someone Else's Prayer* (Chuzhaya Molitva / Чужа Молитва), directed by Akhtem Seitablayev, who established a micro-history narrative by creating an alternative discourse in the cinema literature and then tries to analyze the dominant cultural structure of the society with a critical discourse. The films selected as the purposive sampling form the basis for a micro-history narrative that falls outside the dominant discourse, where the director sheds light on unknown stories in the official history in terms of the roles of the Crimean Tatar people during the Second World War.

Keywords

Cultural communication, micro history, Crimean Tatar, cinema, identity, representation.

* Date of Arrival: 05 March 2021 – Date of Acceptance: 30 June 2021

You can refer to this article as follows:

Süar Oral, Selin. "Bir Mikro Tarih Anlatısı Olarak Akhtem Seitablayev Sineması'nda Kırım Tatar Toplumunun Temsili." *bilig*, no. 102, 2022, pp. 73-96.

** Dr., Istanbul Aydın University, Faculty of Fine Arts Department of Digital Game Design – Istanbul / Turkey

ORCID: 0000-0001-7928-8948

selinsuar@aydin.edu.tr

Репрезентация крымско-татарского общества как части микроистории в фильме Ахтема Сейтаблаева*

Селин Сюар Орал**

Аннотация

Начиная с 1990-х годов понятие идентификации начало влиять на многие дисциплины: так появились повседневные истории самых обычных людей; начался процесс, в ходе которого представления различных местных культур, которые игнорируются в макро-нарративе, начинают вводиться в обращение. Кино, как форма коммуникации и как популярный медиапродукт, продвигаясь по макроисторическому повествованию для массы и в целях коммерциализации, было структурировано под влиянием доминирующих идеологий, но с ростом независимого кино появились новые возможности репрезентации. Через режиссёрские работы «Хайтарма» (2013) и «Чужая молитва» (2017) Ахтем Сейтаблаев фокусируется на представлении в СМИ крымских татар и пытается критически проанализировать доминирующую культурную структуру общества, проделывая микроисторическую работу. Эти фильмы составляют основу микроисторического повествования, выходящего за рамки доминирующего дискурса, поскольку режиссёр проливает свет на неизвестные факты в официальной хронике истории крымских татар времён Второй мировой войны.

Ключевые слова

микроистория, крымские татары, кино, идентификация, репрезентация.

* Поступило в редакцию: 05 марта 2021 г. – Принято в номер: 30 июня 2021 г.

Ссылка на статью:

Süar Oral, Selin. "Bir Mikro Tarih Anlatısı Olarak Ahtem Seitablayev Sineması'nda Kıırım Tatar Toplumunun Temsili." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 73-96.

** Д-р, преподаватель, Стамбульский университет Айдын, факультет изящных искусств, кафедра компьютерного дизайна – Стамбул / Турция
ORCID: 0000-0001-7928-8948
selinsuar@aydin.edu.tr

XI.-XII. Yüzyıllar Eski Türk Dili Söz Varlığının *Divânu Lugâti't-Türk*'teki İfadesi*

Hamidulla Dadabayev**

Öz

Tarihî karşılaştırmalı dil biliminin gelişiminde büyük önem arz eden *Divânu Lugâti't-Türk* Karahanlılar dönemi Türkçesinin özelliklerini yansıtan nadir bir kaynaktır. Eserde Eski Türkçenin zengin söz varlığı, Türkçedeki dil bilimsel süreçlerin gelişimi, kelime yapımı özellikleri, anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam karşıtlıkları gibi semantik değişimler, Türk boylarının söz varlığındaki benzerlik ve farklılıklar, kelimelerin etimolojisi, yer adları (toponimler), bazı kelimelerin ansiklopedik açıklamaları üzerinde durulmuştur. Makalenin temel amacı XI.-XII. yüzyıllar Eski Türk Dili söz varlığının *Divânu Lugâti't-Türk*'teki yansımalarını araştırmaktır.

Anahtar kelimeler

Tarihî karşılaştırmalı dil bilimi, sözcüksel özellikler, kelime yapımı, Türkçe kelimeler, alıntı kelimeler.

* Geliş Tarihi: 13 Ocak 2020 – Kabul Tarihi: 25 Ağustos 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Dadabayev, Hamidulla. "XI.-XII. Yüzyıllar Eski Türk Dili Söz Varlığının *Divânu Lugâti't-Türk*'teki İfadesi." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 97-118.

** Prof. Dr., Ali Şir Nevai Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, Özbek Filolojisi Fakültesi

– Taşkent/Özbekistan

ORCID: 0000-0003-3438-3428

nodirbek_82@mail.ru

Giriş

Dünya dil bilimi hazinesinin kıymetli cevheri, tarihî karşılaştırmalı dil biliminin Türkçedeki ilk örneği olan *Divânu Lugâti't-Türk* XI. yüzyılda Doğu Türkistan'dan Küçük Asya'ya kadar, Maverâünnehir'den Deşt-i Kıpçak ve Rusya'ya kadar olan geniş coğrafyada yaşayan Türk boylarının dillerini inceleme, çağdaş Türk lehçelerinin şekillenmesi ve gelişimini araştırmada son derece önemlidir (Doniyarov, Kononov 3-17).

Kaşgarlı Mahmut *Divânu Lugâti't-Türk*'ü yazmak için yıllarca çalışır, birçok diyarı gezer ve Yukarı Çin'den başlayıp Maverâünnehir, Harezmi, Kafkas ötesi ve Anadolu'ya kadar olan bu geniş coğrafyadaki halkların yaşam koşulları, meslekleri, nüfusu, gelenek ve göreneklere, dillerini öğrenir. Sonuç olarak büyük bir coğrafyada yaşayan Türk halklarının lehçelerine ait önemli bilgileri toplar ve ilmî bir sözlük meydana getirir.

Kaşgarlı Mahmut gerçek anlamda bir dil bilimci ve sözlük bilimci olarak sözlükteki her kelimenin anlamını, şekillerini, kelimelerin yazımı ve telaffuzunda Türk lehçeleri arasında ne gibi benzerlik ve farklılıkların bulunduğunu belirtir, Türk lehçelerinin tarihî karşılaştırmalı üslup ile yazılmış ilk örneğini insanlığa özel bir şekilde hediye eder (Şiraliyev 27, Demircizade 35-41, Begmatov 145, Kuckartayev 83-90, Dadaboyev).

Divânu Lugâti't-Türk Arap sözlükçülüğünün gelenekleri ve kuralları esasında 1074 veya 1077 yıllarında derlenmiştir (Ercilasun vd.). Eserde Karahanlılar Dönemi Türk lehçelerinin söz varlığı bütün yönleriyle ifade edilmiştir. Eserde eş sesli, eş anlamlı, zıt anlamlı ve çok anlamlı kelimelere genişçe yer ayrılmış; ses değişimi, hece düşmesi, anlam kayması, anlam genişlemesi gibi semantik değişimler açıklanmıştır (Dadaboyev 3-131).

Kaşgarlı Mahmut sözlükte yer alan sekiz binden fazla kelimeyi incelerken kelimelerde dilin gelişme kurallarına göre meydana gelen türlü değişiklikleri de açıklar. Kısa açıklamaları tercih eden dil bilimci, dilin geniş kapsamlı kurallarını kolay anlaşılır bir şekilde yorumlar, kelime gruplarına ait sözlüksel birimleri açıklamaya önem verir.

Kaşgarlı Mahmut'un Kelime Yapımıyla İlgili Fikirleri

Kelimelerin esas anlamdan başka yan anlamlarının da bulunması, bu yolla yeni kelimelerin türetilmesi Kaşgarlı Mahmut'un dikkatini çekmiştir. Kaş-

garlı'ya göre sadece ekleri veya kelimeleri birbirine eklemekle kelime türetilmez, başka şekiller de vardır. Bunlar:

1. Kelimelerin zıt anlamda kullanılması (*enantiyosemi – H.D.*). Örneğin, *Divānu Lugāti't-Türk'te sūçig* kelimesinin ilk önce tatlı adı, sonradan tadı acı olan içki adı olduğu belirtilmektedir: *Sūçig* her şeyin tatlı olanı. *Sūçig* şarabın ta kendisi. Bu kelime eş seslilerdendir. İla vadisi halkı, yani Yağma, Tuhsi ve Çigiller şaraba *kızıl sūçig* adını verirler ki *kırmızı şarap* demektir (I, 387).

2. Bütünün yerine parçayı, parçanın yerine bütünü kullanmak yoluyla yeni kelime türetilir. Burada günümüz dil bilimindeki integral ve diferansiyel anlamlar kastedilmektedir. Sözlükte *saban* teriminin önce *koş (düven)* ve *omoç (saban)* anlamlarında kullanıldığı, sonradan sadece *omoç (saban)* için kullanıldığı belirtilmektedir (I, 382).

İlk önce *hikaye etme* anlamında kullanılan *etük* (< *et-* “şarkı söylemek”) kelimesi daha sonra *öykü, masal, bir amacı padişaha bildirme* anlamlarına gelmektedir (II, 98).

3. Anlam genişlemesi yeni kelimenin türetilmesini sağlar. Mesela, *kız* anlamındaki *kız* kelimesinin *değerli/pahalı* anlamı bu şekilde oluşur (I, 315).

Eserin söz varlığında Karahanlılar dönemi Türk halklarının ekonomik, sosyal, dinî, kültürel, eğitsel hayatını yansıtan kelimeler toplanmıştır. Sözlükteki sözlüksel birimlerin çoğu o dönemde yaşamış Türk aşiretleri, boyları ve halkları için ortaktır. Tüm Türkler için aynı olan kelimeler ile birlikte sadece tek lehçeye ait olan kelimeler, terimler de sözlükte yer almaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'un Türk Lehçelerindeki Ortak ve Farklı Özellikler Hakkındaki Görüşleri

Türk lehçelerindeki farklı özellikler Kaşgarlı Mahmut tarafından ustalıkla açıklanmaktadır. *Türk* kelimesi DLT'de bazen birçok boyun genel adı olarak, bazen ise lengüistik özellikleriyle başka Türk boylarından farklı olan aşiret adı olarak belirtilmektedir. Kaşgarlı Mahmut *Oğuz* kelimesinin etimolojisini açıklamaya özen göstermemekte, kelimenin çok eskiden kullandığını vurgulamakla yetinmektedir. Eserde Oğuzların toplumdaki statüsü, dili, aşiretleri, yaşadığı yerler hakkında detaylı bilgi verilmektedir (Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: DLT, I.cilt, S. 27, 30-31, 33, 35, 56, 59).

Sözlükte açıklanmış kelimelerin incelenmesi Türkler ve Oğuzların söz varlığındaki farklı kelimeleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmanın doğru olduğunu gösterir:

1. Aynı kelime farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Mesela, *ağıl* kelimesi Türklerde *ahır* anlamında kullandığı hâlde, Oğuzlarda *koyun gübresi* anlamına gelmektedir (I, 103). *Ƙurt* kelimesi Türklerde *kurt* (böcek), Oğuzlarda *kurt* (hayvan) anlamında kullanılır (I, 328). Türklerin *yumuşak yer* anlamında kullandıkları *ƙayır kelimesi* Oğuzlarda *kum* anlamındadır (III, 180). Türklerde *kend* kelimesi *şehir, memleket* anlamlarını, Oğuzlarda ise *köy* anlamını ifade ediyor (I, 330). *Aşlık* kelimesi (*aş+lık*) Türkçede *mutfak*, Oğuzlarda ise *buğday* anlamlarını ifade eder (I, 137). *Divânu Lügati't-Türk'te* bu kelimeler eş sesli kelimeler olarak açıklanmaktadır. Oğuzlarda *buğday* (III, 258) teriminin *darı* anlamında kullanılan *tariğ* (*tari* (*serpmek, biçmek, dikmek*)+*k*) yerine de kullanıldığı bilinmektedir (I, 354).

Türkler *darı* yerine *üğü* (I, 88) ve *konağ* demektirler (I, 364). Kaşgarlı Mahmut'un açıklamasına göre, *üğü* kelimesi Oğuzlarca bilinmemektedir. Buna karşın aynı sayfada Oğuzların susama *yağ üğü* dedikleri yazılıdır. (I, 88) Oğuzlarda *yağ* kelimesi *iç yağ* anlamına gelmektedir. Başka Türk lehçelerinde bu kelime *tohum ve bitkilerden alınan yağı* anlatmaktadır (III, 175).

Türklerde *balıklı olmak* anlamında *balıklan-* eylemi kullanılır: *Köl balıklandı* - Göl balıklı oldu. Argularda bu kelime *çamurlu yer*, Uygurlarda *hisarlı yer* anlamlarındadır (II, 307). Burada *balık* (*balık* I, 360), *çamur* (*balık* I, 360) ve *şehir* (*balık* I, 360) anlamlarında kullanılan aynı kelimedenden türetilmiş eylemler söz konusudur.

Türkler kartal ve Müşteri (Jüpiter) yıldızına *Ƙarakuş* (*Kara kuş*) dedikleri hâlde, Oğuzlarda bu kelime *deve ayaklarının ucu* anlamında kullanılır (I, 319).

Siňäk kelimesi şehirde yaşayan insanlar dilinde *sivrisinek*, çölde oturanlar söz varlığında ise *sinek* anlamında kullanıldığı *Divânu Lügati't-Türk'te* kaydedilmektedir (III, 378). Oğuzlar susturmak istedikleri insana *tınma* (durma) diye sesleniyorlar. Kaşgarlı Mahmut'un fikrine göre, bu anlam zıtlığıdır (*enantiyosemi* – D.H.), yani *durma, konuşmaya devam et* demektir. Diğer Türk boyları *sus, konuşma* demek istedikleri zaman *tın* demektirler. Oğuzlarda *tınma* eylemi *konuşma* anlamında kullanılır (II, 36).

Çiğillerin söz varlığında *köy* anlamındaki *ulus* terimi Balasagun'da ve Arğuların oturduğu yerlerde şehir anlamında kullanılmaktadır. O yüzden Balasagun şehrine *Ƙuz ulus* da diyorlar (I, 94). Bu kelime Moğolcaya *ulus* (ş fonemi *s* ye değişmiş) şeklinde geçmiş ve *memleket*, *il*, *yurt* anlamlarında kullanılmıştır.

XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren *ulus* terimi bu anlamlarda diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Özbekçede de tekrar kullanılmaktadır. (*Cöci ulusi*, *Çağatay ulusi* şekillerinde vs.)

2. Aynı anlam türlü kelimelerle ifade edilmektedir. Mesela, *ok torbası* anlamındaki *yasık* (<yas- kurmak) kelimesi yerine Oğuz ve Kıpçaklarda *Ƙurman* kelimesi kullanılmaktadır (III, 24).

XIV. yüzyılda Harezmi'de yaşamış Özbek şairi Kutb'un *Hüsrev ü Şîrin* mesnevisinde bu terim *Ƙurban* şeklinde geçmektedir: *Ƙamuğ bağladılar ham Ƙışu Ƙurban* (SUY, II, 646). Bu terim aynı şekilde Çağatay Türkçesinde, özellikle, Ali Şir Nevâyî ve Muhammed Salih'in eserlerinde görülmektedir (Dadabayev vd. 62). Bu terim *sağdağ // sağdağ* (sadak) alıntı kelimesinin sık kullanımının sonucudur.

Rehber, *önder* anlamı Oğuzlarda *çufra* (I, 400), Türklerde *Ƙulabuz* (I, 449) (*Kutadgu Bilig*'de *Ƙulavuz* şeklinde) terimiyle ifade edilmektedir. Sonraki dönem eserlerinde *Ƙulavuz* şeklinde kullanıldığı görülmektedir: "Paygâmbar alayhi-s-salâm aydı kim bizgâ bir Ƙulavuz keräk." (SUY, II, 644) Çağataycada bu terimin yerini Moğolca *ğacarçı // kaçarçı* kelimesi almıştır. Türkiye Türkçesinde *Ƙulavuz* kelimesinin altı anlamı vardır (TRSL, 530).

Hakanın mührü anlamındaki *tuğrağ* teriminin Oğuzca olduğunu açıklayan yazar bu kelimeyi değil Oğuzlar, kendisinin dahi bilmediğini vurgulamaktadır (I, 430). Türkler bu anlamı *tamğa* terimiyle ifade etmektedirler (I, 400). Çağatay Türkçesinde, özellikle Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinde iki terim de kullanılmaktadır. İlk terim *tuğra* şeklinde ve *mektub başındaki mühür*, *başlık* anlamındadır (ANATIL, III, 266). İkinci terim ise *mühür*, *damğa* anlamında kullanılmıştır (ANATIL, III, 177). Örneğin: "Yüzi gülçihrä säkiyniñ tarab hûkmığa tuğradur, Yüzindä mäy güli ul yarlığ üzrâ âliy tamğadur" (ANATIL, III, 177). "Yänä ulkim, bir nişâniñizni keltürdilär, tuğrasıda Mirzá atını bitmäydürsiz" (ANATIL, III, 266).

İsiriq (üzerlik otu) fitonimi Türklerde *yızığ ot* tamlaması şeklinde kullanılır. Kaşgar, Uç ve Barsagan aşiretlerinin söz varlığında *eldrük* (III,419), Oğuzcada *yüz erlik* şekillerindedir (II,19). Uç aşiretinde *eldrük* kelimesinin *elrük* şekli de kullanılmıştır (I, 129). Burada *yızığ ot* tamlamasının eş anlamlısı olan *ısrıq* teriminin eserde şu şekilde açıklandığını kaydetmek yerinde olacaktır: *ısrıq* insanlara nazar değdiğinde veya bir kişinin başlarında yara çıktığında tedavi amacıyla söylenen kelimedir. Nazardan korunmak için *ısrıq* yakılır ve tütsüsü kullanılır. “Ey cin, aklını kaybet.” diyerek çocuğun yüzüne doğru tütsü yapılır (I, 125).

Makas anlamında Türkler *bıç-* eyleminden türetilmiş *bıçqu* (I, 421), Çigiller *kıftu* (I, 394), Oğuzlar ise *sındu* (I, 395) kelimelerini kullanmışlar. Et-Tuḥfetü'z-Zekiyye Fil-Lügati't-Türkiyye'de *bıçkı* (3363)||*bıçku* (4865) *testere* anlamını, *kıptı* (33611) ve *sındı* (336M) kelimeleri *makas* anlamını ifade ettiği görülmektedir.

Çigillere özgü kelime *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* eserinde *kıptı* (24b13) şeklinde ilk anlamını korumuştur. Bu eserde Oğuzlar söz varlığındaki *sındu* kelimesinin de kullanıldığını görmekteyiz (24b13).

Bıçqu kelimesi Et-Tuḥfetü'z-Zekiyye Fil-Lügati't-Türkiyye'deki gibi *testere* anlamında kullanılmıştır. (25a5) Türkiye Türkçesinde *bıçki* kelimesi *iki kollu testere* anlamına gelmektedir (TRSL, 113).

Renk ifadesine hizmet eden *aq* sıfatı Oğuzlara aittir. Türkler tarafından ise *ürün* kelimesi kullanılmıştır. Sonra *aq* sıfatı daha çok kullanılmaya başlamış ve *ürün* kelimesi unutulmuştur. Günümüz Özbekçesinde sıklıkla kullanılmakta olan *aksakal*, yani *aksakal*, *saygın adam* anlamındaki kelime (I, 109) sözlükte Oğuz diline ait diye açıklanmıştır. Aynı anlam *Kutadgu Bilig*'de *ürün kırğıl* şeklinde ifade edilmektedir (DTS, 627).

İnsanın vücudundaki *dalak*, *karaciğeri* ifade eden *talak* kelimesindeki *t* sesi Kıpçaklarda *s*'ye dönüşür ve *sulağ* şekli kullanılır (I, 390). İlk terimin *tal* şekli Uygur yazısıyla yazılmış Eski Türk eserlerinde görülmektedir (DTS, 528). *Taloğ* kelimesi günümüz Özbekçesinde tıp terimi olarak kullanılmaktadır (RLO'TTIL, 326).

Divânu Lügati't-Türk'te belirtildiğine göre, *savcı* (III, 445) kelimesi (<*sav* “haber, bilgi”) *dünür* anlamında Türkçede yaygın kullanılmaktadır. Oğuzlarda bu kelime yerine *yızığcı* (dünürler arasında haber taşıyan kişi) (III, 63)

(*yaz- yazmak*) kelimesi kullanılmaktadır. Eserde kız ve delikanlı arasındaki dünüre *arquçı* de dendiği açıklanmakta, bu kelimenin hangi dile ait olduğu belirtilmemektedir (I, 159).

Kağıt veya başka bir malzemeye işaret koymak kavramı Türklerde *biti-*, Oğuzlarda *yaz-* eylemi ile ifade edilmekte, daha sonraki dönemlerde her iki eylem de kullanılmaktadır. Günümüz Özbekçesinde aynı anlamı ifade eden *yoz-* eylemi yazı dilinde, *bit-* eylemi daha çok stilistik üslupta kullanılır. *Bal* terimi Suvarınların ve Kıpçakların söz varlığında *bal* şeklindedir. Türkler ve Oğuzlar ise *arı yağı* demektedirler (III, 171).

Dışarı çıkmak kavramı Yağma, TuÂsi, Yabaku, Kıpçak, Türkmen, yani Oğuz boyları söz varlığında *taşık-*, Türklerde ise *çık-* şekillerindedir (II, 131).

3. Aynı anlam veya nesne her dilin öz kelimeleri ve yabancı kelimelerle ifade edilir. El ve yüz yıkamak için kullanılan uzun ve ince musluklu, dar ağızlı kap (ibrik) Türklerde *kumğan* (I, 400) ve *könäk* (I, 377) şekillerindedir, Oğuzlarda ise Farsçadan geçmiş *avtaba* (I, 373) kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir.

Türklerde *bağan* (I, 379) *boyun muskası* anlamındadır. Oğuzlarda ise aynı anlam Arapça *kılada* kelimesinin *kalıda* şekliyle ifade edilir (I, 406). Bir de Oğuzlar söz varlığında bu kelimenin *bitig* şekli kullanılmaktadır (I, 366).

4. Her sözlüksel birim genel (integral) ve özel (diferansiyel) anlamına göre fark edilir. Mesela, Türklerde *şenlik*, *kıvanç*, *bayram* kavramları *badzram* kelimesiyle ifade edilir. Oğuzlarda bu kelime *bayram* şeklindedir (I, 447).

Oğuzlar dişı ata *kısrak* dedikleri hâlde Türkler sadece genç atlara böyle demektedirler (I, 439).

Türkçede *tembel* anlamında *yatuğ* (<*yat-*) kelimesi kullanılmıştır. Aynı kelime Oğuzlarda *kendi şehriden başka hiçbir yere gitmeyen*, *savaşmayan* anlamındadır (III, 22).

Türkler *tohum ve bitki yağı* kavramı için *yağ* kelimesini seçmişler. Oğuzlar söz varlığında ise bu kelime sadece *hayvan bağırsakları etrafındaki iç yağ* anlamındadır (III, 175).

Kaşgarlı Mahmut bazı kelimelerin özel anlamları olduğunu, yani belli bir kelimenin sadece bir manayı ifade ettiğini *tarım* terimi örneğiyle açıklamış-

tır. Bu terim kölelikten hükümdarlığa yükselmiş tiginleri (örneğin, Sabuk Tegin -D.H.) ve Alp Er Tunga soyundan olan melikeleri ve başkalarını ifade etmiştir. Hükümdar, yani hakanın eşlerine mahlas yerine *altın tarım* tamlaması kullanmıştır (I, 376).

5. Kaşgarlı Mahmut Türkçede var olan fakat Oğuzların kullanmadıkları sözlüksel birimlere de dikkat etmiştir. Örneğin, Türkçede *ok kılfı* anlamında kullanılan *keş* terimini Kıpçaklar bilmiyorlar (III, 140). Oğuzlar ve Kıpçaklar bu anlamı *kurman* terimiyle ifade ediyorlar (I, 416). *Askerlerin yaşadığı yer* anlamındaki *toy* kelimesiyle oluşturulan *xan toy* tamlaması Türkçede *hakan askerlerinin yaşadığı yer* anlamındadır. Kaşgarlı Mahmut'un *açıklamasına göre*, Oğuzlar bu terimi bilmiyorlar (III, 155). Eserde *konuşmak* anlamındaki *taliq-* eyleminin Oğuzlara ait olduğu, Türklerin bu kelimeyi bilmedikleri belirtilmektedir (II, 131).

Araştırmalarımız sonucunda görülmektedir ki sözlükte Hakaniye Türkçesine özgü dil bilimsel özelliklerin Oğuz, Kıpçak, Çıgıl, Yağma, Tuhsi'lerin dilleriyle mukayese edilmektedir. Bu yaklaşım saydığımız dillerin Karahanlılar dönemindeki önemini göstermektedir. Sözlükteki bilgilere göre, *herhangi bir işi yapmak* anlamını ifade etmek için Türkler *kıl-* eylemini, Oğuzlar ise *et-* eylemini tercih ediyorlar (II, 33). Oğuzlarda *bildüüz-* eylemi *bildirmek*, *haber vermek* anlamlarını ifade eder. Kaşgarlı Mahmut bu kelimenin kullanılması kural dışı bir olay olduğu, Türklerin bu kelimeyi bu şekilde kullanmadıkları hakkında bilgi verir (II, 235).

Rahvan at anlamındaki *erik at* tamlamasının Oğuzlarca bilinmediği sözlüğün birinci cildinde belirtilmektedir (I, 100).

Kaşgarlı Mahmut sözlükte anlam kayması, alıntı kelimeler, kelimelerin etimolojisi, yemek adları, hayvan adları konularında da önemli fikirleri belirtmiştir. Bunların bazıları üzerinde durmaya çalıştık.

Sözlükte kelimelerin mecaz anlamlarına ayrıca dikkat edilmiştir. Mesela, *hızlı koşan (at)* anlamındaki *yüğüürüg* (<yüğüür-+üg) kelimesi Oğuzların söz varlığında *bilge*, *zeki*, *aktif kişi* anlamlarında kullanmıştır (III, 52).

Kök salmak anlamını ifade eden *yıldızlan-* eylemi ağaç için kullandığı gibi, bir yere yerleşmiş insana da kullanmaktadır: *Er yıldızlandı - Adam kök saldı, iyice yerleşti* (III, 126).

Eski Türkçede *yaş dal* anlamında *tal* (söğüt) fitonimi (bitki adı) kullanılmaktadır. İnce, güzel vücutlu cariyeler de buna benzetilmekte ve *tal bodzluğ* diye övülmektedir (III, 171).

Kaşaç terimi sadece Çin'den götürülmüş eşyaları değil, belki cariyeleri de anlatmaktadır (II, 328).

Kaşgarlı Mahmut'un Türk Lehçelerindeki Alıntı Kelimeler Hakkındaki Fikirleri

Divânu Lugâti't-Türk'te Kaşgarlı Mahmut'un alıntı kelimeler hakkındaki fikirleri de yer almaktadır. Türkçedeki kelimelerin hangi dile ait olduğu Arapça veya Farsça kelimelere mukayese etme yoluyla açıklanmaktadır. Örneğin, *din* anlamındaki *nom* teriminin Çince'den (III, 127) alındığı, *kap* anlamındaki *küdzäç//küzäç* teriminin Arapçaya (*kuzad*) benzediği, *d* sesinin ç ye değiştiği (I, 341), *anahtar* anlamında kullanılan *kirit* teriminin Arapça *iqlid* terimine yakın olduğu, Arapça şeklindeki *k* sesinin *g* ye, *l* sesinin *r* ye, *d* sesinin *t* ye değiştiği, elif sesinin düştüğü (I, 339), *tane* anlamındaki *tana* kelimesinin Farsça olduğu, Türkçenin telaffuzuna uyduğu (III, 51), *almında akı olan at* anlamını ifade eden *uğar at* tamlamasındaki *uğar* kelimesi şekil ve anlam yönünden Arapçaya uygun olduğu (I, 87), *su sızıntısı* anlamındaki *teriñük* kelimesinin Arapça şekli *tarinkuk* olduğu, *k* sesinin *g*'ye dönüştüğü açıklanmaktadır (II, 335). Kaşgarlı Mahmut *çalmak*, *dalamak* anlamlarını ifade eden Türkmençe *karıt* kelimesinin Arapça *ğarat* kelimesinden alındığı kanaatinde (I, 338). *Güçlü hükümdar*, *devlet rehberi* anlamı *kadır* kelimesiyle ifade edilmiştir. Hakaniye dili DLT'te şöyle açıklanmaktadır: "Hakaniye (Karahanlı) hanlığının ve onlarla münasebette olanlarındır. Kaşgar'ın Kençekçe konuşan köyleri vardır; şehrin içi ise Hakaniye Türkçesi konuşur." (I, 66).

Hakana *kadır xan* denilmektedir. Kaşgarlı Mahmut *kadır* kelimesinin aynı anlamı Arapçaya benzediğinin, *kâdir* kelimesinin Arapçada *güçlü*, *her işi yapabilen* anlamlarında kullandığının altını çizmektedir (I, 344) vs.

Sözlükte etimolojisi belirtilmemiş alıntı kelimeler "Aslında bu kelime Türkçe değildir." cümlesiyle açıklanmakta, *tümsä* (kürsü, yüksek yer) (Oğuzca), *çaxşu* (göz hastalıkları tedavisinde kullanılan bitki) (I, 399) gibi örnekler verilmektedir.

Çocukların kilo alması için kullanılan ecza adının *hasnı* olduğu ve Hindistan'dan getirildiği hakkındaki açıklama (I, 408) ecza adının Sanskritçeden geçmiş olabileceğini tahmin etme imkânını verir (I, 408).

Divânu Lugâti't-Türk'te bazı Türkçe kelimelerin Arap ve Fars-Tacik Dillerinden alındığına dikkat edilir. *Büyükbaş hayvanlara basılan damga* anlamındaki *tamğa* kelimesinin Farsçaya Türkçeden geçtiği, Farslarda büyükbaş hayvanların olmadığı, dolayısıyla bu kelimeyi kullanmadıkları hakkındaki açıklamayı (III, 167) örnek olarak gösterebiliriz: “Farslar bu kelimeyi Türklerden almışlar. Çünkü Farslarda Türklerdeki gibi büyükbaş hayvanlar yoktur. Bu nedenle böyle bir kelimeye gerek duymamışlar. Ben bu kelimeyi Müslümanların oturduğu yerlerde duydum.” (III, 167).

Pamuklu kaftan anlamındaki *yalma* kelimesinin açıklamasına da değinmek istiyoruz: “Farslar bunu Türk halklarından almışlar. Araplar ise Farslardan almışlar ve *yalmaq* şeklinde de telaffuz ediyorlar. Arapçada - k sesi - h sesine dönüşmüştür. Ben bu kelimeyi en uzak sınırlarda yaşayan Türk boylarından duymuşumdur. Bu halklar yağmur örtüsüne daha çok muhtaçlar. Çünkü bunların yurdunda kar ve yağmur daha çok yağıyor.” (III, 42).

Kaşgarlı Mahmut'un Fars-Tacik dilinde *kale*, *hisar* anlamında kullanılan *diz* teriminin *yüksek yer* anlamındaki Türkçe *tâyiz* kelimesinden türediği hakkındaki açıklaması çok önemlidir. Sözlüklerde bu terimin Özbekçeye Fars-Tacik Dilinden geçtiği belirtiliyor (III, 135).

Kaşgarlı Mahmut eserde birçok kelimenin etimolojisi, yapısıyla ilgili çok kıymetli bilgileri vermiştir. Mesela, Türklerin çok sevilen bir yemeği olan *tutmaç* hakkında şunları yazıyor: “Tutmaç Türklerin çok meşhur yemeklerinden birisidir. Bu yemeğe ad verilmesi İskender Zülkarneyn'le ilgilidir. İskender karanlıktan çıkınca yiyeceklerin azalmasından kaygılanan insanlar İskender'e “Bizi tutma aç, bırak, yurdumuza gidelim” demişler. İskender bilgelere danışmış ve bu yemeği pişirmişler. Bu yemek vücuda kuvvet verir, yüzleri kırmızı eder, fakat kolay sinmiyordu. Bu yemekten sonra çok su alıncıydı. Türkler bu yemeğe «*tutmaç*» dediler. Aslında *tutma aç*, yani *aç tutma* demektir. Kelimeler birleşmiş ve *tutmaç* olmuş. Bu kelimenin anlamı “Kendini aç bırakma, bu yemeği hazırlayıp ye” demektir.” (I, 422). Ahmet Bican Ercilasun bu bilginin halk rivayetlerine dayandığı ve bir halk etimolojisini

yansıttığını, *tutmaç* kelimesinin *tutma* ve *aş* kelimelerinin birleşimiyle meydana geldiğini belirtmektedir (Ercilasun 85).

Türk kültüründe ünlü insanlara yırtıcı hayvanlar adlarını lakap olarak verme geleneği vardı. Kaşgarlı Mahmut buna da dikkat eder. Örneğin, *toņa* zooniminin esas anlamı *aslangillerden olan, fil yiyen hayvan* demektir. Türklerde bu kelime *toņaxan*, *toņa tegin* şekillerindedir. Türklerin ünlü hakanı Alp Er Tunga'ya *Toņa alp er*, yani *pars gibi güçlü adam* demekteler (III, 379).

Karahanlılar Döneminde şahin avı yaygındı. Avda şahini avlamak için çaldıkları davula *tovıl* denmektedir. Kaşgarlı Mahmut bu kelimenin Arapçadan alındığı, Türklerin oturduğu ülkelerde de kullanıldığını dikkat çeker (III, 179-180). Bu kelimenin daha sonraki dönemde Harezmi yazarlarının eserlerinde (SUY, II, 320) ve Çağataycada *tabl* şeklinde kullanıldığını görmekteyiz (ANATIL, III, 148). Günümüz Özbekçesinde *dovul* terimi *avcılar, bekçiler veya askerler için yapılmış özel davul* anlamına gelmektedir (ÖTIL, I, 231)

Kaşgarlı Mahmut'un fikrine göre, *turp* Türkçede *turma*; *havuç* ise *sarığ turma* diye adlandırılmıştır. Argularda havuç için *kezri* kelimesi kullanılır. Bu kelime Farsça *gazar* kelimesinin telaffuzu farklılaşmış şeklidir. Oğuzlar bu kelimeyi *keşür* şeklinde almışlar. Oğuzlar Farslarla karışma sonucunda bazı kelimelerini unuttular ve bu kelimelerin yerine Farsça şekilleri kullanmaya başladılar (I, 405-406). Oğuzlar *kumğan* (ibrik) yerine *aftaba*; *boyun mıskası* anlamındaki *bağan* kelimesi yerine *kalıda* kelimesini kullandılar (I, 405-406).

Kaşgarlı Mahmut'un Kelimleri Açıklama Yöntemleri

Kaşgarlı Mahmut kelimeleri açıklarken nesnelere, olaylar veya süreçler hakkında da bilgi verir. Mesela, buğdaydan şarap hazırlamada kullanılan maya olarak bilinen *oğut* teriminin açıklaması şu şekildedir: “*Oğut* içki hazırlamada kullanılan maya adıdır. Birkaç ilaç eklenen una yeni yetiştirilmiş arpa unu ilave edilir. Sonra *oğut*, yani hamur eklenir ve halka şeklinde kesilip kurutulur. Sonra buğday ve arpa bir kapta kaynatılır. Daha sonra *oğut* ezilir ve buğdayın üstüne serpilir. Haşlanmış buğday temiz bir kumaşla örtülür ve üç gün böylece bırakılır. Sonra buğday küpe konur ve on yedi gün bekletilir. Bu süre bitince buğdayın üstüne su doldurulur ve sızdırılır. Böylece buğday şarabı, yani *boza* hazır olur.” (I, 84).

Kaşgarlı Mahmut Çigillerin *sım sıraq* adını verdikleri yemeğin tarifini de yazar: “Küçükbaş ve büyükbaş hayvanların kesilmiş kafası iyice pişirildikten sonra doğranır ve baharatlarla birlikte bir kaba konur. Üstüne acımış yoğurt dökülür ve biraz bekletilir. Sonra yenir.” (III, 150).

Kuyma adını verdikleri yağlı ekmeğin eserdeki tarifi budur: “*Kuyma* şerbet ilave edilmiş hamurdan kesilir ve kazanda kaynamakta olan yağda pişirilir. Sonra servis edilir.” (III, 188). Eserde bu kelimenin eş seslisi olan *kuyma* teriminin açıklaması da verilmektedir. Ona göre, *kuyma* erimiş madenden dökme yoluyla elde edilen türlü aletler adıdır (III, 189).

O kadar büyük olmayan nehirleri geçmede *tar* adını verdikleri tekneden yararlanılır. Kaşgarlı Mahmut'un bu tür teknelerin yapımı hakkında verdiği bilgiler de çok önemlidir: Birkaç çuval üfleyerek şişirilir ve ağzı bağlandıktan sonra birbiriyle birleştirilir. Böylece suyun üzerinde çatı gibi bir yer oluşturulur. Bu teknelere binerek nehirleri geçerler. Bunun gibi teknelerin kamış ve ağaç dallarından da yapıldığı, *tar* kelimesinin Yabgu ve Tatar dillerinde de kullandığı belirtilmektedir (III, 162). Kaşgarlı Mahmut dal veya çuvalardan yapılan hafif tekneye *sal* dendiği ve *tar* kelimesinin de aynı anlamda kullandığını vurgulamaktadır (III, 171).

Kaşgarlı Mahmut *deri* anlamında kullanılan *kön* teriminin sadece atlar için değil, insanlar için de kullandığını, *tevây köni* tamlamasının metafor yoluyla oluştuğunu ve *deve derisi* anlamında olduğunu belirtir. Eserde ham deriye *kön*, işlenmiş deriye *koğuş* dendiğinin açıklanması ilmî ve sosyal önem arz etmektedir.

Kaşgarlı Mahmut herhangi bir nesne adını açıklarken, onun kullanılışı hakkında da yeteri kadar bilgi verir. Örneğin, yoğurt ve sütün karışımından oluşan sıvıya *ibrük* denildiği, *kurtoba* adlı yemeğin çok yemesi sonucunda kabız olan kişiye ilaç olarak verilmesini belirtir (I, 126).

Balık tutmak için kullanılan ağa *ızdan* denildiğini belirten Kaşgarlı Mahmut av sürecini böyle tasvir etmektedir: “Nehrin belli bir yerine çubuklardan baraj (engel) yapılır. Barajın ortasında açık yer bırakılır ve oraya ağ konur. Balık ağa düştüğü zaman ağ hemen yukarıya doğru çekilir.” (I, 139).

Eski Türklerin kuş avlama sürecindeki ustalığını ifade eden, Çigillerin söz varlığında kullanılan *tüwäk* teriminin açıklaması da dikkat çekicidir: Söğüt

ağacının yaş dallarındaki deri yüzölür ve içine küçük topçuklar yerleştirilir, sonra serçelere atılır (I, 369).

Eserde toponimler hakkında da çok önemli bilgiler vardır. Özellikle *Qazvin* şehri adının Alp Er Tonga'nın kızı *Qaz*'ın adıyla ilgili olduğu açıklanmaktadır. "Qazvin şehrini o inşa ettirmiştir. Aslında bu kelime *qaz oynı* şeklindedir. Bunun anlamı *kaz oynayan yerdir*." (III, 163).

Balık teriminin Cahiliye Dönemi Türkler ve Uygurlar söz varlığında *şehir* anlamında kullanıldığını açıklayan Kaşgarlı Mahmut Uygurların en büyük şehirlerinin adı Beş *balık* (Beş şehir) olduğu, başka bir şehre ise Yanı *balık* (Yeni şehir) dediklerini belirtir (I, 360).

Kaşgarlı Mahmut tarafından *kulaç* anlamındaki *qulaç* kelimesinin *kolu aç, kolu ger* demek olan *kol a:ç* dan geldiğinin açıklanması dikkate değer bir yaklaşımdır (I, 340).

Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğünde birçok kelimenin ansiklopedik yorumları da yer almaktadır. Örneğin, *karğuy* kelimesinin anlamının *dağ zirvesi veya yüksek yerlerde minareye benzer şekilde yapılmış inşaat* olduğu açıklanmaktadır. Orada ateşin yakılması düşman hakkındaki haber, sinyal olarak kabul edilmektedir, böylece insanlar hem canlarını, hem mallarını kurtarabilmektedirler (III, 260).

Yoğurt için damızlık anlamını ifade eden *ko'r* kelimesinin açıklaması şu şekildedir: *Qo'r* kabın dibindeki yoğurt veya acımış kıymızın üzerine süt ilave ederek yoğurt veya kıymız yapmakta kullanılan birikimin adıdır (III, 133).

Sözlükte hükümdarın saray hizmetçileriyle yaptığı av *sığır* zoonimiyle ifade edildiği kaydedilmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un verdiği bilgilere göre, hükümdar hizmetçilerine orman ve çöllerdeki hayvanları sürüp getirmeyi emreder. Hayvanları bir araya topladıklarından sonra av avlamaya başlarlar (I, 344). Sonraki dönemlerde de hükümdarların avlara katılması yaygınlaşmıştır. Mesela, Emir Timur ve Timurlular sık sık ava gitmeyi ordunun her zaman savaşa hazır durumda olmasını sağlayan taktik olarak değerlendirirler. Bu dönemde *çargä* (Zafarnoma, 208), *av* (ANATIL, II, 499), *şikär* (ANATIL, III, 525) terimleri kullanılmaktadır.

Ülker anlamındaki *ülkär* terimi *çerig* terimiyle birleşerek (*ülkär çerig*) *askerî pratik*, yani savaşta askerlerin gruplar halinde toplanmasını, bir grup ilerle-

dikçe başkalarının da onları takip etmesini anlatmaktadır. Eserdeki açıklama göre, bu usul kullanıldığında yenilme çok az görülmektedir (I, 121).

Çocuk oyunu adı olan *mûñüz-mûñüz* terimi kelimelerin tekrarı yoluyla oluşmuştur. Sözlükte oyun böyle yorumlanmıştır: Çocuklar deniz kenarında diz üstü oturur hâlde ayakları arasına yaş kum doldururlar. Sonra elleriyle kuma vururlar. Çocukların birisi (oyunbaşı): *mûñüz-mûñüz* der. Diğerleri de: *nâ mûñüz?* (Neyin boynuzu?) derler. Çocuk boynuzlu hayvanları saymaya başlar. Başkaları onu takip eder. Oyun devamında oyunbaşı çocuklara hata yaptırmaya çalışır, yani boynuzlu hayvanları sayarken deve, eşek gibi boynuzu olmayan hayvan adlarını da sayar. Bu hayvanların adlarını tekrar eden çocuk suya itilir (III, 375).

Kaşgarlı Mahmut bazı kelimelerin kullanımdan düşmesine de dikkat eder, bunun sebeplerini açıklar. Örneğin, *tayanu* kelimesinin asıl anlamı *aracı*, *arabulucu* olduğu, Arapça *hajib* kelimesi çok kullanılmaya başlayınca Türk kelimesinin kullanılmaz olduğunu, *tayanu* kelimesinin *dayanmak* anlamındaki *tayan-* eyleminden türediğini (III, 390) belirtir.

Kaşgarlı Mahmut eş anlamlı kelimelerden hangisinin daha çok kullandığına da dikkat çeker. Mesela, *yalamak* anlamının *yalğa-* ve *yahwa-* kelimeleriyle ifade edildiğini, sonraki şeklin öncekinden daha çok kullanıldığını belirtir (III, 321).

Sözlükte bazı kelimelerin anlamları arasında zıtlığın olduğu örneklerle açıklanmaktadır. Örneğin, *terlemek* anlamında kullanılan *terlä-* (*At terlädi*–*At terledi*) hem geçişli, hem geçişsiz eylemdir. *Terden kurtulmak*, *temizlemek* anlamlarında da kullanılmaktadır (III, 308).

Bitmek, *sonuna gelmek* anlamlarındaki *tügä-* (*İş tügädi*–*İş bitti*) eylemi *yetmek* (*Bu aş kamuğka tügädi* – *Bu yemek herkese yetti*) anlamında da kullanıldığı haber verilir (III, 285).

Ol anı karğadı, *arğadı* – O ona beddua etti, kötü huylarından bahsetti cümlesindeki *karğa-* ve *arğa-* kelimelerinin çift şekilde kullanılması, *arğa-* kelimesinin *alkış* kelimesinden türediğini, aslında iyiliği ifade eden kelimenin *karğa* kelimesiyle birlikte kullanarak kötü anlamda da kullanılmaya başladığı açıklanır (I, 280).

Kaşgarlı Mahmut nesne adlarını, hayvan adlarını ve herhangi bir özelliğiyle birbirinden farklı olan adları da açıklar. Mesela, çekirdekli meyvelerin genel adı *erük* olduğunu, şeftali *tülüg erük*, kayısı *sarığ erük*, erik *qara erük* terimleriyle ifade edildiğini belirtir (I, 99).

Kuş kelimesini topluluk, çokluk anlamlarını ifade eden bir kelime olarak açıklayan Kaşgarlı Mahmut kuşları birbirinden ayırt etmek için *ürün kuş* (ak şahin), *qarakuş* (kartal), *tewäykuş* (*deve kuşu*), *yunkuş* (tavus), *elkuş* (atmaca), *kızkuş* (kırmızı göğüslü kuş) gibi zoonimlerinin kullanıldığını hatırlatır (I, 319).

Küçük, *ufak*, *ince* anlamındaki *uşaq* kelimesinin sadece topluluk, çokluğun ifadesi için kullanıldığını kaydeden Kaşgarlı Mahmut küçük çocuklara *uşaq oğlan*, ince oduna ise *uşaq otuñ* denildiğini belirtir (I, 97).

Yılduz terimi tüm yıldızların genel adı sayılır. Hem de yıldızlar, seyyareler ve burçlara mahsus adlar verilmiştir. *Eräntüz* Müşteri, *Qaraquş* Mizan burcu, *Ülkär* Süreyya yıldızı, *Yetikän* Yedi Eşkiya, *Temür qazuq* Kutup Yıldızı, *Baqırsoqım* Mirih Yıldızı adıdır (III, 47).

Bazı kelimelerin ilk anlamları zaman veya belli bir sosyal olay yüzünden değişebilir. Kaşgarlı Mahmut bu değişimlere de dikkat etmiştir. Eski Türk anıtlarında *tegin//tigin* teriminin *hakanın evladı* anlamında kullanıldığı, II. Köktürk Devleti hükümdarı Bilge Kağan'ın kardeşlerinin *Kül tegin*, *Yolluğ tegin* oldukları bilinmektedir. Sözlükte *tegin//tigin* kelimesinin anlam değişimi bu şekilde açıklanmıştır: *tegin//tigin* aslında *köle* demektir; *Kümüş tegin//tigin* gümüş gibi temiz renkli köle; *Alp tegin//tegin* pehlivan, dayanıklı köle; *Qutluğ tegin//tegin* kutlu, uğurlu köle demektir. Sonradan hakanzadelere *tegin//tigin* denilmektedir. Daha sonra bu kelime yırtıcı kuşların adlarıyla birlikte kullanmaya başlamış: *çağrı tegin//tigin* saldırıda (döğüşünde) şahin gibi olan köle, *küç tegin//tigin* güçlü, kudretli köle. Belli bir dönemde bu terim Alp Er Tonga'nın (Afrâsiyab) oğullarını da ifade etmiştir. Alp Er Tonga'nın oğulları her hangi bir olay, iş hakkında haber verdikleri zaman babalarına saygı yüzünden "Köleniz falan yaptı, köle böyle etti" derler ve *köle* terimi yerine *tegin//tigin* kelimesini kullanırlar. Böylece bu kelime şehzadelerin adına eklenmeye başladı. Başka kölelerden ayırdetmek için bu kelimenin yanına yine bir kelime eklendi (I, 391-392). XIII. yüzyılın 20'li yıllarında Maver-

ünnehr'in Moğollar tarafından zaptedilmesi sonucunda *tegin* terimi yerine Cengiz şehzadelerini ifade eden *oğlan* kelimesi kullanılmaya başladı.

Divânu Lugâti't-Türk'te günümüz dil biliminin yeni alanlarından biri olan kültürdilbilim açısından incelenmesi gereken örnekler pek çoktur. Birkaç örnekle yetineceğiz. Çünkü eserin söz varlığını kültür dil bilim açısından incelemek özel bir araştırma konusudur.

Kaşgarlı Mahmut'a göre *boy* kelimesi Oğuzların söz varlığında *halk*, *aşiret*, *evlat*, *kuşak* anlamlarında kullanılmaktadır. Birbirini tanımayan iki kişi yüz yüze geldikleri zaman selamlaştıktan sonra *Hangi boydan, aşirettensin?* diye sorar. Buna cevap olarak *Aşiretim Salğut* der veya başka bir aşiretin adını söyler. Sonra sohbe devam ederler veya kendi yollarına giderler. Böylece birbirlerinin boylarını öğrenmiş olurlar (III, 155).

Bir devlet adamı tarafından gönderilmiş hediye getiren kişiye verilen ödülle *but* diyorlar. Mesela, birisine hediye edilmiş atı getiren seyise para veya koyun verirler. Bu koyuna *but* diyorlar. (III, 131)

Oğuzların söz varlığında *kuru* anlamında kullanılan *kur* kelimesinin *ķuruğ* kelimesindeki *-(u)ğ* ekinin düşmesi sonucunda türediği Kaşgarlı Mahmut tarafından açıklanmaktadır (III, 134).

Saklamak, *esirgemek*; *beklemek* anlamlarındaki *közöz-* kelimesinin *unutmak için bir şeye göz atmak* demek olan *köz eti-* birleşik fiilinden (II, 91); *kızarmak*, *kırmızı kesilmek* anlamında kullanılan *ķızar-* fiilinin kökü *ķızıl er-*, yani *kırmızı olmak* olduğu, birleşik fiildeki *l* ve *e* seslerinin düşmesi sonucunda bu şekilde geldiği (II, 190); *kararmak* anlamındaki *ķarar-* fiili ilk önce *ķara er-*, yani *karaya dönmek* olduğu (I, 190); *terletmek* anlamında kullanılan *terit-* kelimesinin *teri ötti*, yani “Ter deriden geçti.” cümlesinin kısaltmış şekli olup fiildeki *ö* sesi düştükten sonra cümle tek fiil haline geldiği (II, 350); *göz tutmak*, *izlemek* anlamlarındaki *ķüzät-* kelimesinin kökünün *göz atmak*, *çok beklemek* olduğu (II, 54) veya bu kelimenin “Vücut ter çıkardı” cümlesinden alındığı, oluşu ifade eden kelimedeki *a* sesi düşürülerek fiil hâline dönüştüğü belirtilmektedir (II, 350).

Divânu Lugâti't-Türk'te tel şehriye anlamı *yaşğaç* terimiyle ifade edilmiştir. Kaşgarlı Mahmut bu kelimenin esas şekli *yası yığaç*, yani *düz ve geniş tahta* olduğunu vurgulamaktadır (III, 45).

Sonbaharda türlü hoş kokulu bitkilerle birlikte kurutulmuş ilkbaharda yenilen et *yazuk et* tamlamasıyla ifade edilmektedir. Kaşgarlı Mahmut bu tamlamanın anlamı *yaz ok ye-*, yani *sadece ilkbaharda ye* demek olduğunu açıklar (III, 23). *Top* anlamındaki *top* kelimesinin etimolojisini inceleyen dil bilimci bu terimin *topık* kelimesinin kısaltmış şekli olduğunu belirtir (III, 130).

Kaşgarlı Mahmut sözlükte içki adları üzerine de çok önemli bilgiler verir. Dedelerimiz buğdaydan hazırlanan bir içki türüne *ağartğu* diyorlardı (III, 446). Eski Türkçede yazılmış eserlerde hiç görülmeyen bu kelime DTS'e alınmamıştır. Aynı içki türü darıdan hazırlandığı zaman *buxsum* derler (I, 447).

Divânı Lugâti't-Türk'te (III cilt) *bor* teriminin *boza* anlamında kullandığı şu atasözünü örneklendirilmiştir: *Bor bolmazıp sirkä bolma*, yani *Şarap olmadan önce sirke olma* (III, 133). Bu terime ilk önce Turfan metinlerinde rastlanılmaktadır. Fars-Tacik dilinden alınmış *bor* kelimesi bu anlamda *Kutadgu Bilig* (DTS, 112) metninde görülmektedir. *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* eserinde *bor* terimi *süçü* kelimesinin eş anlamlı şekli olarak kullanılmaktadır (17a2). Ali Şir Nevâyî bu kelimeyi kullanmamıştır. *Divânı Lugâti't-Türk'te* *bor çöpi* tamlaması da kullanılmaktadır (III, 130). *Bor* teriminden *borçı* (içki içen), *borluq* (üzüm bağı), *borluqçı* (üzüm yetiştirmeye ilgilenen) kelimeleri türetilir. *Bu kelimeler Eski Türkçede çok etkindi* (DTS, 113).

Kaşgarlı Mahmut *çağır* teriminin *içki* anlamında kullandığını belirtmiştir: *Ol çağır çuvşattı* (O üzüm şerbetini ekşimesi için bıraktı) (III, 301). *Kutadgu Bilig'de* bu kelime yok. *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* eserinde *çaqır* (17a5), *Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiye* eserinde *şağır* (36a8) şekillerindedir. *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* yazarının belirttiğine göre, hurmadan yapılmış şaraba *boza* derler (17a5). Çağataycada *çağır* terimi *içki* anlamındadır (*ANATIL*, III, 480). Günümüz Özbek Türkçesinde *chag'ir* terimi eskimiş kelime sayılır (*ÖTIL*, II, 361). Eski Türkçenin ilk döneminde etkin kullanılan bu kelimedenden birkaç kelime türetilmiştir: *çağır*la (içki hazırlamak) (III, 344), *çağır*lan (içkili olmak) (II, 310), *çağır*lı er (içkisi var olan kişi) (I, 455). *Çağır* kelimesi *yefşän* kelimesiyle birlikte *güçlü içki* anlamını ifade etmektedir (III, 395).

Arpa, buğday ve darıdan yapılmış içki türü(boza)nün *begni//bekni* kelimesiyle ifade edildiği hakkında I (408), III ciltlerde (68) bilgi verilmektedir. Eserde darı ve buğdaydan yapılmış bozanın hazırlanma süreci *yävül* fiiliyle ifade edilmiştir: *Bekni yävüldi*, yani *Boza hazır oldu* (III, 89).

Elma, üzüm gibi meyve sularınının ekşitilmesi yoluyla yapılan keskin kokulu, renksiz sıvı anlamı *Divânu Lugâti't-Türk*'te *mandu* ve günümüz Özbek Türkçesinde kullanılmakta olan *sirkä* (ÖTİL, II, 55) kelimeleriyle ifade edilmektedir. Kaşgarlı Mahmut mandunun hazırlanma teknolojisini şöyle açıklar: İyi üzüm suyu küpe konur ve bekletilir, yani ekşitilir. *Sonunda sirke olur. Sirkenin en iyisi budur* (I, 397). Bu terime diğer Eski Türk kaynaklarında rastlanılmamaktadır. Bize göre, *sirke* kelimesinin çok kullanılması *mandu* teriminin unutulmasına yol açmıştır.

Sonuç

Kaşgarlı Mahmut'un uzun yıllar boyunca verdiği büyük emek sonucunda XI. yüzyılın ikinci yarısında ilk defa Türkçeye ait Arapça açıklamalı, yaklaşık 9 bin sözcüğü içeren büyük ansiklopedik sözlük ortaya çıktı. Çok eskiden Orta Asya'nın geniş topraklarında yaşayan Türk halklarının dillerinin öğrenilmesi, bu konuda bilimsel çalışmaların yapılması için önemli kaynak sayılan ünlü *Divânu Lugâti't-Türk*'ü Türk dili, onun lehçe, şive ve ağızlarına ait geniş kelime dağarcığı, özellikle, sosyal, iktisadî, siyasî ve askerî terimler, tıp ve müziğe ait kelimeler, kelime ve özdeyişler, günlük yaşam, gıda, giysi ve takı adları, milliyet adları, yer adları, astroponim ve antroponimlerin yanısıra 300 civarında deyim, özdeyiş ve atasözünü içermektedir.

Kaşgarlı Mahmut Türkçe kelimeleri açıklarken birçok Türkçe sözcüğün etimolojisini belirtmiş, sözcüklerin içerisinde meydana gelen anlam değişmesi ve anlam kayması olaylarını bilimsel açıdan değerlendirmiştir.

Söz konusu nadir yazılı abide, açıklamalı bir sözlük niteliği taşımaktan ziyade, XI. yüzyıldaki Türkçenin ses sistemi ve kısa gramer kurallarını da içermekte olan önemli bir bilimsel çalışma değeri de taşımaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'un *Divânu Lugâti't-Türk*'ü günümüzde kullanılmakta olan Çağdaş Türk lehçelerinin tarihiyle doğrudan ilişkili olması bakımından büyük bilimsel önem arz etmektedir. Bu yönüyle de Türkçenin kelime bilimi ve anlam bilimi konularının incelenmesinde *Divânu Lugâti't-Türk*'e doğrudan başvurulması, titizlikle incelenmesi gerekmektedir.

Dil tarihi ve Türkoloji uzmanlarının dikkatine sunulmakta olan bu makalenin hazırlanması sırasında, belirtilen makale düzenleme kriterleri dikkate alınmıştır.

Kısaltmalar

- AANATIL* – Alişer Navoiy asarlari tilining izohli luğati. C.1-4. Fan, 1983-1985.
- At-tuhfa* – Iziskanniy dar tyurkskomy yazıku (Grammatičeskiy traktat na arabskom yazıke. Vvedeniye, leksiko-grammatičeskiy oçerk, perevod, glossariy, -grammatičeskiy ukazatel E.I.Fazılova i M. T. Ziyayevoı. Fan, 1978.
- DLT* – Devonu luğotit turk- Mahmud Koşğariy. C.1-3. Tarjimon va naşrga tayyorlovçı filologiya fanlari kandidati S.M. Mutallibov. Fan, 1960-1963.
- DTS* – Drevnetyurkskiy slovar. Nauka, 1969.
- RLÖTTIL* – Rusça-lotınça-özbekça tibbiy terminlarning izohli lüğati. Kamalak-Hamşira, 1999.
- SUY* – Fazılov, Ergaş İsmailoviç. Starouzbekskiy yazık. Xorezmiyskiye pamyatniki XIY veka. C.2. Fan, 1971.
- TRSl* – Turetsko-russkiy slovar. Russkiy yazık, 1977.
- ÖTIL* – Özbek tilining izohli luğati. C.1. Russkiy yazık, 1981.
- Zafarnoma* – Sharafuddin Ali Yazdiy. *Zafarnoma*. Sharq, 1997.

Kaynaklar

- Begmatov, Ernst. *Mahmud Koşğariyning “Devonu luğotit turk” asaridagi ayrim etnografik atamalar xususılda*. Mahmud Koşğariyning “Devonu luğotit turk” asari va uning turkiy xalqlar madaniyati hamda jahon sivilizatsiyasida tutgan orni. Xalqaro konferensiya materiallari, 2002.
- Dadabayev, Nasirov, ve Nişanbay Xusanov. *Problemi leksiki starouzbekskogo yazıka*. Fan, 1990.
- Dadaboyev, Hamidulla. *“Devonu luğotit turk”ning til xususiyatlari*, 2017.
- Demircizade, A. “Srvnitelnyy metod Maxmuda Kaşğari.” *Sovetskaya tyurkologiya*, no. 1, 1972, ss. 35-41.
- Doniyorov, Xudoyberdi. *Eski ozbek adabiy tili vakıpçaq dialekti*, 1976.
- Ercilasun, Ahmet B. “-maç/-meç Eki Üzerine.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, no. 21, 1973, ss. 83-88. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/iutded/issue/17060/178183>.
- Ercilasun, A. ve Z. Akkoyunlu. *Divânu Lugâti't-Türk*. TDK Yayınları, 2014.
- Kâşgarlı, Mahmud. *Divânu Lugâti't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu. 3. Baskı, 2018.
- Kononov, Andrey Nikolayeviç. “Maxmud Kaşğarskiy i ego ‘Divanu lugat it-turk’.” *Sovetskaya tyurkologiya*, no. 1, 1972, ss. 3-17.

- Koşğariy, Mahmud. *Devonu luğotit turk*. Tarjimon va naşrga tayyorlovçı filologiya fanlari kandidati S.M.Mutallibov. C.1-3, Özbekiston SSR Fanlar akademiyasi naşriyoti, 1960-1963.
- Kuçkartayev, Iristay. “M. Kaşgari i sovremenniy uzbekskiy literaturniy yazık.” *Sovetskaya tyurkologiya*, no. 1, 1972, ss. 83-90.
- Şiraliyev, M. “Maxmud Kaşgari kak dialektolog.” *Sovetskaya tyurkologiya*, no. 1, 1972, ss. 24-30.

The Reflection of the lexical composition of the Old Turkic language of the 11th – 12th centuries in the “Divânu Lugâti’t-Turk”^{*}

Hamidulla Dadabayev^{**}

Abstract

The “Divânu Lugâti’t-Turk” (Compendium of the Turkic Dialects), which serves as the basis for the formation of comparative-historical linguistics, is a unique source that reflects the features of the ancient Turkic language in the Karakhanids era. This work of art embodies the richness of Old Turkic lexicon; the development of linguistic processes in Turkic language; the features of word formation; semantic changes such as meaning narrowing, meaning expansion, meaning contrasts; similarities and differences in the lexicon of Turkic tribes; etymology of words; place names (toponyms), and encyclopedic explanations of some words. The purpose of this article is to research the reflections of Old Turkic lexicon dating back to 11th-12th centuries on Divânu Lugâti’t-Turk.

Keywords

Comparative-historical linguistics, lexical features, word formation, Turkic lexes, loanwords.

---

^{*} Date of Arrival: 13 January 2020 – Date of Acceptance: 25 August 2021

You can refer to this article as follows:

Dadabayev, Hamidulla. “XI.-XII. Yüzyıllar Eski Türk Dili Söz Varlığının Divânu Lugâti’t-Türk’teki İfadesi.” *bilig*, no. 102, 2022, pp. 97-118.

^{**} Prof. Dr., Alisher Navo’i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature Faculty of Uzbek Philology – Tashkent / Uzbekistan

ORCID: 0000-0003-3438-3428

nodirbek_82@mail.ru

Отражение лексического состава старотюркского языка XI-XII вв. в “Диван лугат ат-турк”*

Хамидулла Дадабаев **

Аннотация

“Диван лугат ат-турк”, послуживший основой для формирования сравнительно-исторического языкознания, считается уникальным источником, отражающим особенности старотюркского языка в эпоху Караханидов. Фактические материалы, зафиксированные в словаре, отражают богатство лексического фонда предков, динамику лингвистических процессов, особенности словообразования, различные семантические процессы, т.е. расширение, сужение, преобразование значения, общие и различительные черты в семантике лексики тюркских народностей, взаимосвязь исконного и заимствованного пласта, функцию предмета, обозначающую конкретную лексическую единицу, этимологию слов, противоречие между значениями слов (энантиосемия), наименования некоторых топонимов, энциклопедические толкования ряда слов.

Ключевые слова

сравнительно-историческое языкознание, исследование, основное понятие, лексические особенности, группирование, словообразование лексем, исконные слова, заимствование, общее понятие.

* Поступило в редакцию: 13 января 2020 года – Принято в номер: 25 августа 2021 года
Ссылка на статью:

Dadabayev, Hamidulla. “XI-XII. Yüzyıllar Eski Türk Dili Söz Varlığının Divânu Lugâti’t-Türk’teki İfadesi.” *bilig*, no. 102, 2022, ss. 97-118.

** Проф., д-р, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои, факультет узбекской филологии – Ташкент / Узбекистан
ORCID: 0000-0003-3438-3428
nodirbek_82@mail.ru

Uygur Türkleri Üzerinde Dijital Gözetim*

Haldun Narmanlıoğlu**

Tuğçe İyigüngör***

Öz

Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Doğu Türkistan üzerinde kurulan baskıcı yönetimin en önemli unsurları arasında dijital gözetim teknolojileri bulunmaktadır. Çalışmanın amacı Çin'in sahip olduğu teknoloji yoluyla Uygurlar üzerinde kurduğu dijital gözetimin ortaya konulmasıdır. Gözetimin ardında yatan felsefi ve ideolojik faktörlerin neler olduğu yine çalışmanın soruları arasındadır. Bu çerçevede Çin'in tarihi olarak ötekine bakışı ile Çinli olmayan milletleri yönetme politikaları ve Çin tarzı özerk yönetim anlayışı ele alınmıştır. Daha sonra sosyal düzen, devlete itaat ve hiyerarşi gibi prensiplere dayanan Konfüçyüsçü anlayışla kurulmuş dijital gözetim sistemi incelenmiştir. Bu amaçla Çin'in gözetleme odaklı teknolojik alt yapısı üzerine yapılmış akademik çalışmalar ve sivil toplum kuruluşlarının raporları taranmıştır. Çin hükümeti tarafından dünya kamuoyuna yapılan açıklamalar ile medyaya yansımış haber ve yorumlar incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre dijital gözetim Çin'in Uygur politikasındaki en önemli araçlardan biridir. Doğu Türkistan, dijital gözetim yoluyla bir açık hava hapishanesine çevrilmiş, Uygurlara kendi kimliklerini yaşayabilecekleri serbest bir alan bırakılmamıştır.

Anahtar Kelimeler

Çin Halk Cumhuriyeti, Uygurlar, Sosyal Kredi Sistemi, dijital gözetim, panoptikon, akışkan gözetim.

* Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2020 yılında tamamlanan "Kapalı Yönetim Biçimlerinde Siber Gözetim: Çin Örneği" isimli yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Geliş Tarihi: 17 Ağustos 2020 – Kabul Tarihi: 11 Kasım 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Narmanlıoğlu, Haldun, ve Tuğçe İyigüngör. "Uygur Türkleri Üzerinde Dijital Gözetim." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 119-146.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü – İstanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0001-5137-8407
hnarmanli@hotmail.com

*** Arş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü – Bolu/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7431-3403
tugce.iyigunгор@ibu.edu.tr

Giriş

Gözetim, tarih boyunca iktidar sahiplerinin toplumsal disiplini sağlayarak otoritelerini sürdürebilmeleri için vazgeçilmez bir kontrol aracı olmuştur. Gözetim sosyal bilimlerde panoptikon kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Panoptikon anlayışında gözetleyen iktidar fiziki unsurlarıyla görünmezken bireyler her zaman gözetlendikleri duygusuna sahiptir. Panoptikonda modern devlet otoritesi gözetim yoluyla psikolojik olarak dayatılmaktadır. Gelişen dijital teknolojilerle birlikte baskıcı devletlerin panoptikon uygulamaları oldukça gelişmiştir.

Dijital gözetim yoluyla kurulan otorite günümüzde en dramatik ve yoğun bir biçimde Çin'in Doğu Türkistan politikasında görölmektedir. Çalışmanın amacı Çin'in sahip olduğu teknolojiler yoluyla Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar üzerinde kurduğu dijital gözetimin ortaya konulmasıdır. Gözetimin nasıl ve hangi araçlar yardımıyla yapıldığı çalışmanın odağını oluşturmaktadır.

Bunun yanında gözetimin ardında yatan felsefi ve ideolojik faktörlerin neler olduğu soruları yine bu çalışmanın konuları arasındadır. Çünkü Çin'in bölge insanı üzerinde uygulamış olduğu baskıcı gözetim yalnız teknolojik güç çerçevesinde anlaşılabilir. Çin'in, kökleri binlerce yıl öncesine uzanan kültürel ve politik merkeziliği Doğu Türkistan üzerindeki gözetimin tarihi alt yapısını oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada öncelikle Çin'in *ötekilere* bakışı, Çinileştirme politikaları ve günümüzde Çin Komünist Partisi (ÇKP) tarafından da sahiplenilen Konfüçyüsçü düşünce ele alınmıştır.

Ardından Çin'in sahip olduğu dijital gözetim gücü ele alınarak 2014 yılında uygulamaya konan Sosyal Kredi Sistemi incelenmiştir. Çalışmanın esas araştırma bölümünde ise Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki baskıcı politikalarının dijital teknolojilerle birlikte ulaştığı boyut ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma eleştirel nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Eleştirel nitel araştırmada bir sistem organize edilirken kimin çıkarlarına hizmet edildiği sorusu merkeze alınmaktadır. “Eleştirel nitel araştırma, güç ilişkilerinin nasıl bir grubun çıkarlarını artırırken diğerlerininkini baskı altına aldığını irdelemektedir” (Merriam 34). Bu doğrultuda Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki

teknoloji temelli güç ilişkilerinin nasıl baskıcı devletin lehine işlerken Uygurların aleyhine işlediği incelenmiştir.

Uygurlar üzerindeki dijital gözetim uygulamalarının incelenmesi için tanımlayıcı/betimleyici araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Tanımlayıcı/betimleyici araştırma bir durumun, koşulun, örgütlü faaliyetin *ne olduğunu* tasvir ve tarif etmektir. Tarif edilecek/incelenecek durumu tanımlayan somut delillere dayanan bilgiler toplanır (Erdoğan 138). Çin Halk Cumhuriyeti'nde özellikle Doğu Türkistan üzerine saha araştırması yapmak oldukça güçtür. Kapalı bir yönetim biçiminde hele devlet güvenliği çerçevesinde tanımlanan gözetim olgusunun çalışılması neredeyse imkânsızdır. Literatürde yapılmış nitel araştırmalara bakıldığında özellikle derinlemesine mülakat gibi saha çalışmalarının Çin'de değil, Doğu Türkistan'dan ayrılmış insanlarla farklı ülkelerde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu zorluk nedeniyle çalışma belge taramaya dayalı bir tanımlayıcı/betimleyici araştırma olarak tasarlanmıştır. Bu doğrultuda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan üzerinde yaptığı dijital gözetimle ilgili akademik çalışmalar, sivil toplum kuruluşlarına ait raporlar ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından dünya kamuoyuna yapılan açıklamalar ile medya haberleri taranarak bilgi toplanmıştır. Söz konusu bilgiler ışığında Uygurlar üzerindeki baskıcı dijital gözetimin nasıl gerçekleştirildiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Gözetim İdeolojisi Olarak Panoptikon

Panoptikon, Samuel Bentham tarafından 1786 yılında tasarlanan ünlü hapishane/ıslah evi modelinin adıdır. Panoptikon'un bir *gözetim ideolojisi* olarak kavramlaştırılması ise filozof olan kardeşi Jeremy Bentham tarafından yapılmıştır. Bu tasarım özünde *işe yaramayan işçilerin* disiplin altında çalışmasını sağlayacak bir ıslah projesidir. Panoptikon merkezi bir gözetleme kulesini çevreleyen hücrelerden oluşan, bütün mahkûmların aynı anda gözetlenebildiği dairesel bir yapıdır. Mahkûmlar kuledeki gardiyanlar tarafından her an gözetim altında tutulmaktadır. Kule içindeki gardiyanlar görünmese bile kulenin varlığı bir denetleme aracı olarak iş görür (Bentham vd. 23-77).

Panoptikon ideolojisinin önemli amaçlarından biri gözetimin bireyler tarafından kabullenilmesini sağlamaktır. Panoptikon insanlarda rıza mekanizması oluşturarak onları uysallaştırmaya çalışan bir modeldir. Panoptikon her ne kadar hapishane/ıslah evi modeli olsa da iktidarlar tarafından sağlık,

eğitim, sanayi gibi alanlarda denetim için uygulanmıştır. Bentham'a göre bu mekanizma ile ahlaksızlık cezalandırılabilir, şüpheliler gözetim altına alınabilir ve tembellelere iş yaptırılabilir (Lyon 63-65).

Panoptikon ilk kez Michel Foucault tarafından sosyal bilimlerin gündemine taşınarak genel bir ideoloji, bir yönetim anlayışı olarak ele alınmıştır. Foucault'a göre panoptikon, iktidarlara toplum üzerinde rahatlıkla hegemonya kurma imkânı sağlamaktadır. İktidar tarafından sürekli izlendiği bilincinde olan insanlar bir süre sonra bu durumu kabullenmektedir. Panoptikon esasında insan ruhunu hedef almaktadır. Bu mekanizmada ruh bedenin hapisanesidir (Foucault 36). İktidarlar tehlikeli gördükleri insanları bu yolla *yararlı yurttaşlara* dönüştürmeye çalışmaktadır.

Gözetimin Akışkanlaşması

Birçok düşünüre göre Foucault'nun modern gözetimi incelemek için kullandığı panoptikon yaklaşımı günümüzdeki durumu anlamak için yetersiz kalmıştır. Bauman ve Lyon bu noktada yeni bir kavramı literatüre kazandırmıştır: *Akışkan gözetim*. Günümüzde ulaşılan teknolojik imkânlarla gözetlenmek istenen insanları belirli mekânlarla hapsedme zorunluluğu ortadan kalkmaktadır.

Dijital gözetim çağında gardiyan yani iktidar tamamen ulaşılmaz (görünmez) hale gelmektedir (Bauman ve Lyon 23-26). Küreselleşen gözetim özellikle kameralarla kendini göstermektedir. Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti gibi devletlerin de aralarında bulunduğu birçok otoriter yapı, güvenlik ve asayiş bahanesiyle benzer gözetim uygulamalarına başvurmaktadır.

Akışkan gözetimin gerçekteği en önemli alanlar arasında internet ve sosyal medya bulunmaktadır. İnsanlar sanal ortamda yaptıkları alışveriş, profil oluşturma gibi faaliyetlerle gönüllü olarak gözetime katılmaktadır. İnternet ortamındaki gözetim yalnız devletler eliyle değil özel şirketler vasıtasıyla da yürütölmektedir. Sanal ortamda kullanılan kredi kartları ve girilen tüm veriler Amazon, Facebook, Google gibi büyük şirketler tarafından takip edilerek kayıt altına alınmaktadır. Bu kayıtlar daha sonra pazarlama ve satış stratejileri için kullanılmaktadır (Bauman ve Lyon 11-12). Akışkan gözetimde toplanan kişisel veriler mahremiyetin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda gözetim uygulamaları toplumsal bir sınıflandırma amacı içermektedir (Bauman ve Lyon 24).

Günümüzde Çin, gerek devlet gerek özel şirketler yoluyla ulaştığı dijital ilerleme sayesinde akışkan gözetimin önemli güçlerinden biri haline gelmiştir. Ancak Doğu Türkistan’da dijital teknolojilerle yapılan akışkan gözetimle yetinmeyen Çin’in kurduğu toplama kamplarında klasik panoptikon uygulamalarına da ağılık verdiği bilinmektedir.

Çin’deki Baskıcı Gözetimin Felsefi Temelleri

Çin’in Doğu Türkistan’da uygulamış olduğu baskıcı dijital gözetimin derin kökleri Çin’in *ötekilerle* ilişkisinde bulunabilir. Çinliliğin kutsandığı ve ötekilerin aşığılandığı kültürel anlayış Çin tarihinin her döneminde görülmüştür. Farklılıklara tahammülsüzlük ve Çinli-barbar ayrımı (Karluk, Çinlilik 13, Yutang 16-226, Chen 37) keskin bir politik ve kültürel anlayıştır.

Yabancı kanların Çinlileştirerek kültürel varlığın sürdürülmesi Çin tarihinde temel bir politikadır. Çin geçmişinde Çinli olmayan güçler tarafından politik anlamda yıkıma uğratıldığında aynı politika devreye sokulmuştur. Çin’de hâkim olan Moğolların Çinlileştirilmesi bu politikanın en önemli örnekleri arasındadır. Bir başka örnek Çin’deki Yahudi topluluğudur. Çinleşen Yahudiler için domuz eti yememek sadece anılarda kalmıştır (Yutang 22-28). Çin’deki ırk söylemini inceleyen Dikötter’e (5) göre de Çin tahayyülü merkezdeki uygarlar ile çevredeki barbarlardan oluşan dar bir anlayışa dayanmaktadır.

Kültürel çeşitlilik, etnik farklılık Çin anlayışında hiçbir zaman hoş karşılanmamıştır. “Çinliliğin özünde var olan farkı dışlayan, farkın yaşamasına müsaade etmeyen, farklıya daima şüphe ile yaklaşan özelliği” (Karluk, Çinlilik 16) günümüzdeki Çin’de yaşayan ötekilere bakışın anlaşılması için önemlidir.

Çin’in ötekine bakışı yönetim felsefesinde de açıkça görülmektedir. Karluk (*Çinlilik* 62) günümüzde Çinli olmayan halklara yönelik uygulamaların anlaşılması için özellikle Çin tarzı bölgesel özerklik sisteminin ardında yatan felsefenin açığa çıkarılması gerektiğini belirtir. Bu yönetim felsefesinin en önemlilerinden biri Jimi olarak adlandırılan *Gem-Yular* sistemidir. Jimi Çinli olmayan millet ve topluluklara uygulanan kendine bağlama, bağımlı hale getirme ve denetimde tutma politikasıdır. Çinli olmayan millet ve topluluklar bir yandan sürekli denetlenip kontrol altında tutulurken, diğer yandan Çinlileştirme politikalarına maruz bırakılırlar. Günümüzde Doğu

Türkistan, Jimi felsefesinin bir devamı olarak gelişen teknolojilerle sürekli denetim ve gözetim altında tutulmaktadır. Öte yandan bölge halkı toplama kampları yoluyla asimile edilmeye çalışılmaktadır.

Gladney'e (19) göre de özerklik kelimesi Çin tarzı yönetimde çok başka anlam taşımaktadır. Normal özerklik anlayışında, vergi, doğum kontrolü, eğitim, yargı ve dini hayat gibi alanlarda yerel yönetimin daha fazla yetki sahibi olması gerekmektedir. Oysa Çin'de bu tür kontroller özerk yönetimlerin elinde değildir. Gerçek güç bölgeyi aktif bir biçimde gözetleyen ve kontrol eden Komünist Parti'nin elindedir. Mukherjee'ye (423) göre de Çin'deki özerklik anlayışında yerel yönetimlere sadece belirli kültürel alanlarda çok yüzeysel haklar tanınmaktadır.

Çin'in *ötekileri* yönetme felsefesinin temelinde Çinli olmayan bölgelerin Çin'e siyasi, ekonomik, kültürel ve psikolojik açıdan bağımlı hale getirilmesi fikri bulunmaktadır (Karluk, *Çinlilik* 44). Bu anlamda Çin'in yönetim felsefesi ile panoptikon ideolojisi uyum halindedir. Her iki anlayışta da insanlar gözetim ve denetim yoluyla psikolojik açıdan otoriteye bağımlı hale gelmeye zorlanmaktadır.

Dijital Gözetimde Konfüçyüsçü Anlayış

Çin tarzı dijital gözetimin diğer bir felsefi temeli Konfüçyüsçü anlayışta bulunabilir. Çinli olmayan halkların Çin kültürüyle homojenleştirilmesi ve bu yolla Çin ulusal kimliğinin oluşturulması Konfüçyüsçü veya Neo-Konfüçyüsçü düşünceye dayanmaktadır (Gladney 2). Karluk'a (*Çinlilik* 14) göre de "Esasında Konfüçyüsçü değerler ile gelişen veya pekiştirilen itaat kültürü ve farklılıklardan sakınma veya farkı tehdit olarak görme eğilimi kültürel çeşitliliğin uzun süre yaşamasını neredeyse imkânsız kılmıştır".

1980'lerden itibaren Konfüçyüsçü düşüncenin Çin'de gerek akademik gerek politik alanda yeniden önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Konfüçyüs bu dönemden itibaren tekrar Çin kültürünün sembolü olarak ele alınmıştır. Konfüçyüsçü düşüncenin yeniden doğuşu birkaç nedene bağlanabilir. Nedenlerden biri Marksist – Leninist – Maoçu devlet ideolojisinin yıkılma eğilimine karşı Çinli politikacıların ve entelektüellerin yeni bir ideolojik kaynak arayışındır. Diğer bir neden Çin halkının konsolide edilmesi ve kendilerine güvenin sağlanması düşüncesidir. Bir başka neden ise Konfüçyüsçü düşüncenin Çinli politikacılar tarafından küreselleşen dünyada hiye-

rarşik sosyal düzenin ve politik kontrolün sağlanması için bir mücadele aracı olarak görülmesidir (Li 5-6).

Konuya iletişim araçları açısından bakıldığında Çin'de Konfüçyüsçü düşünce-
nenin izleri klasik basın dönemine uzanmaktadır. Konfüçyüsçü kolektivizm
ve toplum değerleri Çin basın anlayışında önemli etkilere sahiptir. Devlet,
kontrol altında tuttuğu basın yoluyla Konfüçyüsçü sosyal düzenin sürdü-
rülmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle Çin'de basın, merkezî hiyerarşinin
bir parçası haline getirilmiştir. Gazeteciler için bireysel düşünceyi açıklamak
veya Batılı anlamda ayrı bir güç haline gelmek imkânsızdır. Çünkü bireysel
düşünce Konfüçyüsçü sosyal düzeni bozan bir tehlike olarak görülmektedir.
Çin'de basına yüklenen görev sosyal düzenin teşvik edilmesidir. Çin bası-
nında birden fazla gerçek yoktur, tek gerçek vardır: Devletin söylediği ya da
desteklediği gerçek (Winfield vd. 346-347).

Konfüçyüsçü anlayış, ÇKP'nin günümüz dijital gözetim politikalarında da
belirleyici rol oynamaktadır. Konfüçyüsçü düşünce ÇKP'nin internet orta-
mındaki sansür ve kontrolü meşru göstermek için kullandığı bir stratejiye
dönüşmüştür. ÇKP'nin en sevdiği Konfüçyüsçü prensiplerin başında sosyal
düzen, istikrar, sosyal sorumluluk, bağlılık, hiyerarşiyi kabullenme, aileye
ve devlete adanmışlık gelmektedir. ÇKP'nin sosyal düzeni koruma adına
internete müdahalesi bu düşünceye dayanmaktadır. Ülke merkezli birçok
özel kapitalist teknoloji şirketi de Çin'in bu politikasına alt yapı desteği ver-
mektedir. Bu felsefi temellerinden dolayı Çin'in internet politikası *kapita-
list, otoriter ve Konfüçyüsçü* olarak tanımlanabilir (Jiang 71-80).

Çin'de Gözetim Teknolojileri

Çin hükümeti, vatandaşlarının internetteki etkinliklerini izlemek, düzenle-
mek ve kontrol etmek amacıyla Çin Siber Uzay Dairesi'ni (The Cyberspace
Administration of China-CAC) kurmuştur (Roberts 106-107). Sosyal ve
siyasal konulara yönelik basit eleştiriler belirli bir noktaya kadar kabul edilse
de (MacKinnon 33) internette hükümet karşıtı söylemler üreten muhalifler
ve aktivistler gözaltına alınabilmektedir. Bunda Weibo ve WeChat gibi po-
püler sosyal medya uygulamalarının sürekli izlenmesinin katkısı bulunmak-
tadır (BBC *China Web Users*).

Uluslararası Af Örgütü raporuna göre Çin Halk Cumhuriyeti *milli güvenlik*
adı altında muhalif kesimleri, azınlıkları ve çalışanları teknolojinin verdiği

olanaklarla sürekli gözetim altında tutmaktadır (UAÖ 9). Çin hükümetinin denetim ve gözetim mekanizmasına ters düşecek şekilde hareket eden teknoloji şirketleri veya kurumlar baskıcı rejimin kurbanı olmuşlardır. Çin yönetimi, 2019 yılına kadar ülkede faaliyet gösteren birçok şirkete ait 700'ün üzerinde web sitesini ve 9.000'den fazla mobil uygulamayı rejim ideolojisiyle uyumlu olmadığı için yasaklamıştır (Bloomberg).

Çin hükümeti özellikle günlük hayatın izlenip kontrol altında tutulması için güvenlik kameralarına büyük önem vermektedir. IHS Markit Technology'nin yayınladığı rapora göre Çin'de 2015 yılında 210 milyon adet bulunan güvenlik kameraları sayısı 2018 yılında 349 milyona kadar yükselmiştir (Philippou). 2020 yılına gelindiğinde dünyada en çok güvenlik kamerası bulunan 10 şehirden 9'unun Çin'de olduğu belirlenmiştir. Verilere göre dünya çapındaki yaklaşık 770 milyon adet güvenlik kamerasının yüzde 54'ünün Çin'de bulunduğu tahmin edilmektedir. Dünyada en fazla güvenlik kamerası bulunan ilk 10 şehir listesi şöyledir (Bischoff):

- 1- Taiyuan (Çin) - 3.891.127 kişi için 465.255 kamera / Bin kişiye 119,57 kamera
- 2- Wuxi (Çin) - 3.256.020 kişi için 300.000 kamera / Bin kişiye 92,14 kamera
- 3- London (İngiltere) - 9.304.016 kişi için 627.727 kamera / Bin kişiye 67,47 kamera
- 4- Changsha (Çin) - 4.577.723 kişi için 260.000 kamera / Bin kişiye 56,80 kamera
- 5- Beijing (Çin) - 20.462.610 kişi için 1.150.000 kamera / Bin kişiye 56,20 kamera
- 6- Hangzhou (Çin) - 7.642.147 kişi için 400.000 kamera / Bin kişiye 52,34 kamera
- 7- Kunming (Çin) - 4.443.186 kişi için 200.000 kamera / Bin kişiye 45,01 kamera
- 8- Qingdao (Çin) - 5.619.977 kişi için 250.000 kamera / Bin kişiye 44,48 kamera
- 9- Xiamen (Çin) - 3.720.141 kişi için 150.000 kamera / Bin kişiye 40,32 kamera
- 10- Harbin (Çin) - 6.387.195 kişi için 250.000 kamera / Bin kişiye 39,14 kamera

Çin hükümeti, vatandaşlarının davranışlarını daha detaylı izleyebilmek için gelişmiş yüz tanıma teknolojilerinden faydalanmaktadır. Yüz tanıma teknolojileri güvenlik ve kolluk kuvveti hizmetlerinin ana destek unsurlarından biri haline gelmiştir. Çin'de kullanılan Skynet gözetleme sisteminin yüz tanıma kabiliyetinde insan gözünden daha yüksek doğruluk oranına sahip olduğu iddia edilmektedir. Sistemin teşhis etme doğruluk oranı yüzde 99,8'e kadar çıkmaktadır (Yusha).

Ülkede gözetim teknolojileri üzerine uzmanlaşmış birçok şirket hükümetin ihtiyacı olan ekipmanı sağlayabilmek için harekete geçmiştir. Çin hükümeti bu alandaki yeni girişimlere büyük yatırım desteği sağlamaktadır (Wu ve Zhu). Teknolojik gözetim araçları güvenlik güçlerinin alt yapısıyla sürekli senkronize edilmektedir. Çin'de gözetim yoluyla elde edilen verilerin analiz edilmesi için de sürekli yeni yatırımlar yapılmaktadır. Skynet tarafından toplanan büyük miktarda veriyi düzenleyip yönetebilmek amacıyla şirketler de devamlı yeni yazılımlar geliştirmektedir. Örneğin Huawei, CCTV videoları ve diğer gözetleme verilerini düzenleyip depolamak amacıyla *Güvenli Şehir* (Safe City) sistemini geliştirmiştir.

Saygın Vatandaş ve Sosyal Kredi Sistemi

Çin hükümeti bütün bu devasa izleme ve kayıt altyapısını toplumdaki suç oranlarının düşürülmesi (Lam 2018) amacıyla kurduğunu açıklamaktadır. Bu çerçevede Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi (State Council of the People's Republic of China-Guówùyuàn), *Sosyal Kredi Sistemi* (SKS) adı verilen yeni gözetim odaklı teknolojik uygulamayı tüm dünyaya duyurmuştur (State Council).

SKS *insanların sosyal yapıdaki saygınlığının* dijital gözetim araçlarıyla belirlendiği bir sistem şeklinde ifade edilebilir. Sosyal Kredi Sistemi'nin odak noktası vatandaşın sosyal ilişkilerindeki hareketleri üzerinden *güven vericilik* düzeyinin belirlenmesidir (Lam, *Orwelian Dystopia*). Sistem vatandaşların hem kamusal alanlardaki davranışlarını hem de internet ortamındaki faaliyetlerini takip etmektedir. Sistemin duyurulmasının ardından, birçok yerel yönetim SKS sistemini kendi bölgelerinde uygulayarak merkezi hükümete raporlama yapmıştır. Temmuz 2018'e gelindiğinde 40'tan fazla belediye ve il yönetimi tarafından SKS sistemi uygulamaya konulmuştur (Kostka 1567).

SKS sistemi kurallara uyan vatandaşların ödüllendirilmesine ve uymayan vatandaşların ise cezalandırılmasına dayanmaktadır. Bu amaçla sistem dâhilinde *kara liste* ve *kırmızı liste* oluşturulmuştur. Yüksek skora sahip *örnek* vatandaşlar kırmızı listeye alınırken düşük skora sahip olanlar kara listeye eklenerek çeşitli yaptırımlara maruz bırakılmaktadır. Yaptırımların mantığı *eğer güven herhangi bir yerde kırılırsa, kısıtlamalar her yerde uygulanır* prensibine dayanmaktadır (Creemers 13). Örneğin sosyal kredi sisteminde puanı düşük olan vatandaş, başarılı olsa bile iyi okullara kayıt yaptıramamaktadır. ÇKP kurallarıyla uyumsuz hareket ettiği tespit edilen kişilerin otellerde konaklaması yasaklanabilmektedir. Hatta düşük puanlı vatandaşların sahip oldukları evcil hayvanların üzerindeki haklarını kaybettiği bile görülmektedir. Tüm cezalar kişilerle birlikte çocuklarını da kapsamaktadır. Kredi skoru düşük olan bir vatandaşın çocuğunu istediği okula göndermesi mümkün değildir (Cockburn).

SKS sistemine eklenebilecek yeni proje geliştirmelerinin devam ettiği bilinmektedir. Örneğin 2016'da Dürüst Şanghay (Honest Shanghai) adlı bir uygulama cep telefonları üzerinden kullanıma sokulmuştur. Bu uygulamayı kullanan vatandaşlar 24 saat içinde toplanan devlet verilerine dayanarak üç derecelendirmeye (çok iyi/iyi/kötü) tabi tutulmaktadır (Ohlberg vd. 12).

Shandong vilayetinin Rongcheng şehrinde ise Sosyal Kredi Sistemi'ne bağlı geliştirilen bir uygulamada şehir sakinlerine başlangıç olarak 1.000 puan vermektedir. Vatandaşlar sergiledikleri dürüst davranışlarla puanlarını artırebilmektedir. Uygunsuz davranış gösteren vatandaşlar ise eldeki puanlarını kaybetmektedir. Vatandaşlara A+++ ile D puan aralığında not verilmektedir. A+++ puanı *Dürüstlüğün Rol Modeli* olarak tanımlanırken D puana sahip vatandaşlar *Sahtekâr* olarak kategorize edilmektedir (Grassi). C puan seviyesi ise kritik eşik sayılmaktadır. Puanını C seviyesine düşüren vatandaşlara kendilerini düzeltmeleri için son kez uyarı yapılır (Farrell).

Uygur Türkleri Üzerine Dijital Gözetim

Doğru Türkistan'daki dijital gözetim Çin'in tarihsel devlet baskısının ve ÇKP'nin güvenlik politikalarının devamıdır (Salutin 2). Çin hükümeti baskıcı kontrol mekanizmalarını ve geliştirdiği teknolojileri Çin'in Müslüman Batı illerinde daha sistematik bir şekilde uygulamaktadır (HRW *Çin: Müslüman Bölgesinde*). Doğru Türkistan'da dijital gözetim, toplum mühendisli-

ğinin en önemli unsuru olarak görülmekte, insanlar hükümet ideolojisinin çizgisinde hareket etmeye zorlanmaktadır.

2009 yılında Uygur vatandaşları ile Han Çinlileri arasında çıkan kargaşa (Buckley), 2014 yılında Urumçi kentindeki sivil ölümler (Martina) ve hemen ardından Yünnan eyaletinin Kunming şehrinde çıkan kavgalar (BBC *Four charged*) Çin hükümetinin başlattığı *Terörist Şiddete Darbe Vur* adlı kampanyaya bahane olmuştur.

Söz konusu kampanya ile birlikte Uygurlara yönelik şiddet, kötü muamele ve keyfi tutuklamalarda büyük oranda artış görülmüştür. Özellikle Komünist Parti Sekreteri Chen Quango'nun 2016 senesinde bölgenin yönetimini üstlenmesiyle teknolojik gözetim ve kontrol yaygınlaşarak sistematik hale gelmiştir. Baskıcı idare anlayışıyla bölge insanının özel hayatı, kamusal alanlardaki davranışları ve dini yaşamları bütünüyle kuşatılmıştır.

Kamusal Alanların Gözetlenmesi

Çin hükümeti özellikle Doğu Türkistan'daki CCTV kameralarının sayılarının artırılmasına büyük önem vermektedir. Yine sayıları artırılan güvenlik ve kontrol noktaları arasındaki irtibatı artırmak ve hızlandırmak için teknolojik alt yapı imkânları iyileştirilmektedir. Özellikle camilerin çevresindeki güvenlik kameralarına büyük önem veren hükümet, en ücra sokaklara kadar bütün kamusal alanların gözetlenmesi için teknolojik kapasitesini artırmaya çalışmaktadır. Şehirlerdeki kamusal alanların gözetimiyle yetinmeyen Çin hükümeti, Keskin Gözler (Xueliang- Sharp Eyes) sistemini devreye sokmuştur. Adı Çin Komünist Partisi'nin *insanların gözü keskindir* sloganından ilham alınarak seçilen proje (Denyer) özellikle kırsal alanların gözetlenmesi için tasarlanmıştır.

Doğu Türkistan'da insanların kamusal alanlarda nasıl hareket ettiği, nerelere gittiği adım adım takip edilmektedir. Bunun için bazı yazılım programlarının vatandaşlar tarafından kullanılması mecburi kılınmıştır. Örneğin Çin'in Küresel Konumlandırma Sistemi kabul edilen Beidou (Navigasyon Uydu Sistemi-BDS) ile çalışan bir navigasyon sisteminin Doğu Türkistan'da bütün araçlara yüklemesi zorunlu hale getirilmiştir (Phillips).

Kamusal alanlarda gözetim dışı kör nokta bırakmak istemeyen Çin hükümeti özel sektör ve üniversitelerle yeni teknolojiler için iş birliğine gitmektedir. Bu iş birliği çerçevesinde CCTV kameralarla takip edilemeyen bölgeler için

Casus Kuşlar (Spy Birds) adı verilen küçük kamera sistemleri geliştirilmiştir (Cuthbertson). Fark edilmesi oldukça güç olan *Casus Kuşlar*, Northwestern Polytechnical University tarafından Çin hükümetinin kamusal alanları bütünüyle gözetleme ihtiyacı doğrultusunda üretilmiştir.

Kamusal alanlarda yalnız dijital gözetimle yetinmeyen ÇKP, bazı Uygur bölgelerini fiziki bariyerlerle kapatarak adeta açık hava hapisanesine çevirmektedir. Mahallelerin girişlerine inşa edilen güvenlik kapıları Uygur Türklerinin kamusal alandaki hareketlerini kısıtlamaktadır. Kartlı geçiş sistemlerine sahip güvenlik kapıları yoluyla Çin hükümeti gerekli gördüğü mahalleleri *mühürlemektedir* (Leibold ve Deng 143). Bu yöntemle bir mahallede bulunan kişi sayısı, kimlikleri, vatandaşların evlerine giriş çıkış saati gibi veriler kayıt altına alınmaktadır.

Fizyolojik Farklılıkların Tespit Edilmesi

Doğu Türkistan'daki gözetim politikalarında *fark=tehdittir* (Karluk, *Çinlilik* 26) anlayışının büyük etkisi bulunmaktadır. Bu nedendir ki fizyolojik görüntüsü farklı olan (Karluk, *Çinlilik* 54) Doğu Türkistan insanı Çin tarafından öncelikle yüz tanıma sistemleriyle tespit edilerek kayıt altına alınmaya çalışılmaktadır.

Newlines Enstitüsü (NLI) tarafından 2021 yılında yayınlanan *Uygur Soykırımını* başlıklı raporda Doğu Türkistan'da kullanılan yüz tanıma sistemlerine yapılan maddi yatırımlar kayıt altına alınmıştır. Rapora göre yüz tanıma sistemine sahip video izleme alt yapısı için 2016 ile 2018 yılları arasında her şehirde ortalama 46 milyon dolarlık harcama yapılmıştır. Yüz tanıma kabiliyetine sahip video sistemlerinin özellikle binden fazla caminin çevresine yerleştirildiği yine rapordaki önemli bulgular arasındadır. Çin hükümetine ses, yüz ve hatta yürüyüş tarzını bile tanıyan gözetleme donanımı ve yazılımı sağlayan 1,400'den fazla şirket bulunmaktadır (Millward ve Peterson 1).

ABD merkezli *Video Gözetim Kurumu*'nun (IPMV) 2021 yılı raporunda Çin merkezli Dahua Şirketi'nin Uygur Türkleri için özel geliştirdiği bir yazılım açığa çıkarılmıştır. Rapora göre şirketin Akıllı Polis adlı dijital uygulamasının içerisinde *Gerçek Zamanlı Uygur Uyarı* sistemi bulunmaktadır. Sistem gözetim kameralarından gelen görüntüler ile Uygur Türklerinin *yüz niteliklerinin* eşleştirmesini yapmaktadır. Sistem bir Uygur tespit ettiğinde Akıllı Polis uygulamasına rapor göndermektedir. Sistem aynı zamanda bir

Uygur ikametgâhından ayrı bir yerde kameralara takılırsa bölge polisini uyarmaktadır. Polis arşiviyle entegre biçimde çalışan sistem *gizli terörist eğitlimleri bulunan* Uygur profiliyle karşılaşıldığında yine uyarı vermektedir.

Çin hükümeti Uygurların biyolojik özelliklerini de kayıt altına almaya çalışmaktadır. Uygur vatandaşlarının DNA ya da ses örnekleri gibi biyometrik verileri baskı ve şiddete başvurularak toplanmaktadır. İşlenen veriler Çin yönetimine tehdit oluşturduğuna inanılan belirli tip ve davranışa sahip vatandaşları ayırt etmek için kullanılmaktadır (Wang 3).

Kişisel İletişimin İzlenmesi

Gözetleme ve denetim uygulamalarının bir parçası olarak, Çin hükümeti çeşitli cep telefonu uygulamalarının kullanımını zorunlu tutmaktadır. Hatta bazı durumlarda insanların mobil telefon kullanımını bırakması bile tutuklama nedeni olabilmektedir. İktidar bölge insanının bütün kişisel iletişim trafiğini takip ederek istediği tüm verilere ulaşabilmektedir. Kişisel iletişimin denetlenmesi için çeşitli casus programlardan da yararlanılmaktadır (HRW, *World Report* 142).

İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) Doğu Türkistan'da yaşayan insanlar hakkında toplanan bilgileri birleştirerek, potansiyel tehdit oluşturabilecek kişileri mimleyen program olan Entegre Ortak Operasyon Platformu'nu (Integrated Joint Operations Platform - IJOP) inşa etmiştir. Bölgede IJOP'un kullanılmasının başlıca sebepleri şu şekilde belirtilmektedir:

- Kişisel verileri toplamak
- Sistemin sorunlu olarak mimlediği bireylere yönelik soruşturma başlatmak
- Kuşkulu olduğu düşünülen durum ya da faaliyetlerin ihbar edilmesini sağlamak

Doğu Türkistan'da yaşayan bireylerin boy ölçülerinden, siyasi görüşlerine, dini inançlarından, araba renklerine kadar sahip oldukları tüm kişisel veriler toplanarak IJOP'un merkezi sistemine yüklenmektedir. Kişilerin verileri sahip oldukları ulusal kimlik numarası ile eşleştirilmektedir. IJOP sisteminin belirlediği tehdit düzeyi doğrultusunda, Doğu Türkistan'da ikamet eden insanların seyahat özgürlükleri kısıtlanabilmektedir (HRW, *World Report*).

Uluslararası Araştırmacı Gazeteciler Konsorsiyumu için Allen-Ebrahimian tarafından 2019 yılında hazırlanan raporda IJOP sisteminin kitlesel tutuklamalar için kullanıldığı belirtilmektedir. 2017 yılı Haziran ayında IJOP kullanılarak yalnızca 7 günlük bir süre içerisinde tespit edilen 15.683 kişi kamplara gönderilmiş, 706 kişi ise tutuklanmıştır. Kısa sürede bu kadar çok insanın tespit edilebilmesi tamamen IJOP sisteminin kimlik belirleyebilme özelliği sayesinde gerçekleşmiştir (Allen-Ebrahimian).

Salutin (20) tarafından IJOP sistemi üzerine yapılan bir çalışmada Doğu Türkistan'da potansiyel suç olarak algılanan durum ve hareketlerden bazıları şöyle sıralanmıştır: Tutuklanmış biriyle ilişkili olmak, güvenilmez bir kişi olmak, illegal ibadet için yer sağlamak, evde ibadet etmek için camiden dini metinleri almak, Çin tarafından yasaklanmış sitelere erişim için sanal bağlantı kullanmak, sakal bırakmak, 16 yaşından küçük çocuklara dini ders vermek, kamusal mekanlarda ibadet etmek, denizaşırı ülkelerdeki kişileri telefonla aramak.

Dini Hayat Üzerine Gözetim

Çin'in asimilasyon politikalarının önemli bir kısmı Müslüman Uygurların dini yaşamlarına odaklanmaktadır. Bölge halkı dini yaşayışlarını ÇKP'nin istekleriyle uyumlu hale getirmeye zorlanmaktadır. ÇKP tarafından çizilen dini sınırlar her türlü keyfiliği içermektedir. Örneğin Çin hükümeti için Hacca gitmek Müslüman halka yaptırım uygulamak için bahane olarak kullanılabilir (Jörg 17).

Çin'in gözetim yoluyla dini özgürlük alanlarını nasıl kuşattığı Dominic J. Nardi (2-4) tarafından ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Devlet Komisyonu için 2019 yılında hazırlanan raporda ele alınmıştır. Rapora göre Uygurların dini faaliyetlerinin gözetlenmesinde yine IJOP sisteminden faydalandığı anlaşılmaktadır. Sistem, dini hayat çerçevesinde toplam 36 kişi tipini hedef almaktadır. Hedef tipler arasında camiler için *çoşkuyla* para ya da eşya toplayan kişiler, otorite izni olmaksızın vaaz veren kişiler, kara listede bulunan din adamlarını takip edenler bulunmaktadır.

Yine dini özgürlükler çerçevesinde Greer tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Uygur Türklerinin her türden tutum ve davranışı toplama kamplarına gönderilmek için bahane olarak kullanılmaktadır. Greer'in çeşitli raporlardan elde ettiği verilerle göre, içki içmemek, başörtüsü kullanmak, sakal bı-

rakmak, Arapça yazılı tişört giymek insanların kamplara gönderilmesi için yeterli nedendir.

Özel Hayatın Kuşatılması

Newlines Enstitüsü'ne ait *Uygur Soykırımı* adlı rapordaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Çin hükümeti ileri teknolojiye dayanan gözetim araçlarıyla yetinmemekte, *paramiliter* güçleriyle de gözetim faaliyetini takviye etmektedir. Çin 2014 yılından itibaren paramiliter kadrosundaki binlerce insandan *çalışma takımları* oluşturmuştur. Bu takımlardan Uygurları evlerinde ziyaret ederek bilgi toplamaları istenmiştir. Çalışma gruplarının önemli bir görevi Müslüman ailelerin çocuklarını Uygur kültürüyle yetiştirip yetiştirmediğini belirlemektir (NLI 19).

Çin hükümeti Doğu Türkistan insanını evlerinde gözetleyebilmek için sosyal uyum, dostluk adı altında çeşitli kampanyalar yapmaktadır. Bunlardan en önemlisi *İnsanları Ziyaret Et, Fayda Sağla ve Kalplerini Bir Araya Getir* (Visit the People, Benefit the People, and Bring Together the Hearts of the People) adı verilen projedir (HRW *Çin: Müslüman Bölgesinde*). Projenin amacı Çin hükümeti tarafından insanları dinlemek ve sorunlarını çözmek olarak belirtilmiştir. Ancak Uygurlara ait evleri ziyaret eden 200 binden fazla ÇKP üyesinin görevi hane içerisindeki her türlü bilginin kayıt altına alınmasıdır.

2016 yılına gelindiğinde ÇKP yönetimi aynı uygulamayı bu kez yeni bir isimle genişleterek yürürlüğe koymuştur. *Aile Olmak* (Becoming Family) adı verilen projenin amacı *etnik uyumu ilerletme* olarak duyurulmuştur. Proje başladığında resmi görevlilerin Müslüman aileleri her iki ayda bir ziyaret etmeleri istenmiştir. Bir yıl sonra programı genişleten ÇKP, parti üyelerinin Müslüman aileler yanında bir haftaya kadar yatılı misafir olmasına karar vermiştir. İnsan Hakları İzleme Raporuna göre ÇKP görevlileri Müslüman evlerindeki zoraki misafirlikleri sırasında yalnız gözetimle yetinmeyip, devlet ideolojisinin propagandasını da yapmaktadır. Parti mensupları misafirlikleri sırasında ailelere *pan-İslamizm* ve *pan-Türkizm* düşüncelerinin ne kadar tehlikeli olduğunu anlatmaktadır.

Rapordaki bilgileri destekleyen önemli bir bulguya Leibold'un çalışmasında rastlanılmaktadır. Leibold'a göre partiye bağlı kadrolar Uygurları yalnızca fiziki olarak uzaktan gözetlemekle yükümlü değildirler. Hükümet tarafın-

dan Uygurlarla arkadaş olmaları teşvik edilmektedir. Parti kadroları günlük komşu ziyaretleriyle istihbarata bilgi sağlamaktadırlar.

Toplama Kampları

Çin hükümeti, Uygurlar başta olmak üzere Doğu Türkistanlı Kırgız ve Kazak vatandaşları da kapsayan binlerce Müslümanı, Çin kimliğini teşvik eden propagandalara maruz bırakıldıkları *Yeniden Eğitim Kampı* olarak adlandırılan (Karluk, *Çin Tarihinde* 29) toplama kamplarında gözaltında tutmaktadır (HRW *China: Free Xinjiang*). Cezaevi benzeri yüksek gözetimli bu kamplarda yaklaşık 3-5 milyon kişi bulunduğu tahmin edilmektedir (Karluk, *Çin'in Ülküsü* 33). Çin'de kaç kampın olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü (ASPI) 2020 yılında elde ettiği uydu fotoğrafları verilerine göre bölgede 380 eğitim kampı inşa edildiğini açıklamıştır (BBC Türkçe).

İç yüzü dünya kamuoyundan saklanan kamplar hakkındaki araştırmalar oldukça kısıtlıdır. Araştırmaların bazıları kamplarda bir süre bulunmuş insanların görgü tanıklıklarına dayanmaktadır. Ancak otoriter bir ortamda görgü tanıklarına ulaşarak konuşmalarını sağlamak gerek akademi dünyası gerek insan hakları kuruluşları için oldukça güç bir durumdur. Kısıtlı da olsa kamplardaki hayat üzerine yapılan çalışmalar arasında Newlines Enstitüsü tarafından 2021 yılında yayınlanan rapor bulunmaktadır. Görgü tanıklarının ifadelerine göre kamplarda tutulan insanlar için hiçbir serbest alan bırakılmamaktadır. Bütün kamp binaları ve çevre mimarisi her an gözetleme üzerine tasarlanmıştır. Gardiyanlar tarafından 24 saat denetlenen yatakhaneler ayrıca video gözetleme sistemleriyle de izlenmektedir. Rapora göre kamptaki insanların en mahrem anları bile kayıt altına alınmaktadır. Kalabalık hücrelerde tutulan insanlara ancak üç dakika süreyle *gözetim kameraları altında* banyo imkânı sağlanmaktadır (NLI 19-40).

Uluslararası Araştırmacı Gazeteciler Konsorsiyumu (ICIJ) tarafından 2019 yılında ele geçirilip yayınlanan bir hükümet belgesi kampların hangi amaçlarla tasarlandığını göstermektedir. *Özerk Bölge Parti Politikası ve Hukuki İşler Komisyonu (ARPLAC)* tarafından hazırlanan belgeye göre kampların kurulma amacının asimilasyon olduğu açıkta görülmektedir.

Belgede vurgulanan en önemli hususların başında kaçışların önlenmesi gelmektedir. Bunun için kampların *mükemmel bir biçimde izole* edilmesi ge-

rekmettedir. Belgede video gözetim araçlarının, saldırılara karşı savunma ve alarm sistemlerinin sürekli çalışır vaziyette bulunması gerektiği belirtilmektedir. Belgedeki tarife göre sözde eğitim kampları bir cezaevinden farksızdır. Kamp binalarındaki katlar, koridorlar ve yatakhaneler kilitli kapılarla birbirinden ayrılmıştır. Yöneticiler bütün kapıların mutlaka *iki kilitle* kapatılması konusunda uyarılmaktadır.

Kampta bulunan sözde öğrencilerin ders sırasında, yemek aralarında, tuvalet molalarında ve aile ziyaretleri sırasında kaçmalarına engel olmak için sıkı bir biçimde denetlenmeleri gerektiği yine belgede yer alan uyarılar arasındadır. Eğitime tabi tutulanlar sadece dışarı çıkmalarını gerektirecek kadar hasta olurlarsa kamptan ayrılabilirler. Ancak böyle bir durumda mutlaka gözetim ve kontrol sağlayan özel refakatçiler eşliğinde hastaneye götürülmeleri gerekmektedir.

Belgeye göre kamp yöneticileri günlük risk değerlendirmesi yapmalı, gizli tehlikelere karşı rutin araştırmalar yürütmeli, kamp yakınlarındaki polis istasyonlarıyla koordineli bir biçimde çalışılmalıdır.

Belgedeki eğitimle ilgili bölümler toplama kamplarının kuruluşundaki esas amacı açığa çıkarmaktadır. *İdeolojik eğitim* adlı bölümde öğrencilere ideolojik dinamiklerin idrak ettirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yöneticilerden *ideolojik çelişkileri* etkin bir biçimde çözmeleri istenmektedir. Belgede *öğrencilerin eski davranışlarının illegal, kriminal ve tehlikeli olduğunu anlamaları* gerektiğinden bahsetmektedir. Tehlikeli görülen öğrencilerin davranışlarının *görgü eğitimi* yoluyla düzeltilmesi öngörülmektedir.

Belge bütünüyle incelendiğinde Doğu Türkistan'daki toplama kamplarının amacı ile panoptikon ideallerinin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Çünkü panoptikon tarzı gözetimin idealleri arasında tıpkı toplama kamplarında olduğu gibi disiplin ve kontrol yoluyla *uysal insanlar ve politik kuklalar* (Foucault 169) yaratmak bulunmaktadır.

Gözetimin Psikolojik Etkileri

Hayatın her alanını kuşatan Çin tarzı panoptikon uygulamalarının Uygur Türklerinin psikolojilerine önemli etkileri bulunmaktadır. Bölge insanının yaşadığı psikolojik tahribatla ilgili bilgilere az da olsa çeşitli çalışmalarda rastlanmaktadır. Kaçarak Çin yönetiminin baskısından kurtulmuş kişiler üzerine yapılan çalışmalar baskıcı gözetimin insanların duyyu durumlarında

önemli bozulmalara neden olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğın Finley (12) tarafından yürütölen bir araştırmada teknolojik gözetim, sistematik ayrımcılık ve dışlama yaşamış Uygurların fiziki olarak kendilerini güvensiz hissettiğı belirtilmektedir. Finley araştırma kapsamında görüştüğü bazı Uygurlarda anksiyete bozukluğı gözlemlendiğini raporlamıştır. Uygurlar Çin yönetimi altındayken ses dinlemesi yapıldığı endişesiyle kendi evlerinde konuşurken bile çekindiklerini söylemiştir.

Uygurların da aralarında bulunduğı bir grup baskı görmüş insan üzerinde yapılan bir başka araştırmada gözlemlenen en önemli problemler *güven ve uyum sorunu* olarak raporlanmıştır. Buna göre gözetim, yakın ilişkileri bozmakta, kişilerarası ilişkiyi azaltmakta ve korku atmosferi yaratmaktadır (Caitlin ve Tynen 48). Yapılan çalışmaların ortaya çıkardığı bulgular önceki bölümlerde tartışılan panoptikon düşüncesiyle uyum halindedir. Çünkü panoptikon ideolojisinde esas olan kişilere sürekli gözetlendiğı korkusunu vermektir. İnsanların bu korkuyla uysallaşması, kuralları kabullenerek normal karşılaması beklenmektedir.

Leibold (1) Çin tarafından Doğı Türkistan'da uygulanan kitlesel gözetimi sofistike bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Gerçekten de harcanan maddi kaynaklar, kullanılan teknolojik araçlar, geliştirilen yazılımlar ve seferber edilen ÇKP kadroları düşünüldüğünde Doğı Türkistan'da uygulanan baskıcı gözetime dünyanın başka bir yerinde rastlamak imkânsızdır.

Sonuç

Günümüzde gözetime dayalı panoptikon ideolojisi en güçlü biçimde Çin Halk Cumhuriyeti'nde uygulanmaktadır. Çin'in dijital gözetim baskısından en çok etkilenen kesim hiç kuşkusuz Uygurlardır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğı Türkistan'daki gözetim faaliyetinin öncelikli hedefini kamusal alanlar oluşturmaktadır. İktidarın dijital gözü büyük meydanlardan en ücra sokaklara kadar her alana uzanacak biçimde tasarlanmıştır. Yalnız şehirler değil, kırsal bölgeler de mobil gözetleme aygıtlarıyla sürekli denetim altına alınmaktadır. Kamusal alanların gözetlenmesi için gerekli teknolojiler konusunda bir yandan özel şirketler ve üniversitelerle iş birliği yapan hükümet, gerekli gördüğünde herkese açık kamusal alanları fiziki bariyerlerle hapishaneye dönüştürebilmektedir.

Kamusal alanın denetlenmesinde bölge insanının fizyolojik ve biyolojik özellikleri çerçevesinde ayrıştırılıp tasnif edilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Uygurların bir yandan DNA ya da ses örnekleri gibi biyometrik verileri toplanırken, diğeryandan fizyolojik özelliklerini Han Çinlilerinden ayırt edebilen yüz tanıma sistemleri uygulamaya konulmuştur.

Bir insan hakkı olarak iletişim, bölgede yine hükümetin sıkı kontrolü altındadır. Belirli cep telefonu uygulamalarının kullanımının zorunlu tutulması yoluyla veya casus yazılımlar vasıtasıyla bölge insanının kişisel iletişim trafiğı takip edilmektedir.

Çin hükümetinin dijital gözetimde odaklandığı önemli alanlardan biri de bölge insanının dini yaşamıdır. Özellikle kamusal alanları gözetleyen kameraların en çok ibadethaneler çevresinde yerleştirildiğı, çeşitli kurumların raporlarından anlaşılmaktadır. Belirlenmiş alanlar ve şartlar dışında gerçekleştirebilecek dini faaliyetler sürekli gözetim altına alınmıştır.

Ancak gözetimde ulaşılan korkutucu teknolojik güce rağmen Çin hükümeti özellikle Mao döneminden kalan eski gözetim tekniklerini de devam ettirmektedir. Bölgeye yerleştirilen Han Çinlileri, devlet görevlileri, parti üyeleri, güvenlik görevlileri dijital araçlarla yapılan gözetime destek sağlamaktadır. Sayıları yüz binleri aşan insan gücüyle bölge insanının evlerine girilerek dijital gözetim teknolojilerinin ulaşamadığı kör noktalar tahkim edilmektedir.

Gözetimin en korkunç hali ise hiç şüphesiz ÇKP'nin uyguladığı klasik panoptikon yöntemidir. Fiziki olarak kamplara ve gözaltı merkezlerine kapatılan Uygurlara eğitim adı altında asimilasyon uygulanmaktadır. Gözetim sisteminin Uygur Türkleri üzerinde yarattığı duygusal tahribat da üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Yapılan araştırmalarla ortaya konulan duygusal tahribat panoptikon ideolojisinin amacını gerçekleştirmekte olduğunu göstermektedir. Çünkü panoptikonda amaç ruhun ele geçirilmesidir. Çin hükümeti gözetim yoluyla Uygurların ruhlarını bedenlerine hapsedmeye çalışmaktadır.

Çin, Doğu Türkistan'da *teknolojik gözetime dayalı baskı devleti* inşa ederek tehdit unsuru olarak gördüğü Uygurları kontrol ve asimile etmeye çalışmaktadır. Ancak bu baskı ve gözetim sistemi, yalnız günümüze has değildir ve yalnız dijital teknolojiler üzerinden açıklanamaz.

Doğu Türkistan üzerindeki baskı ve gözetim Çin'in tarihsel olarak ötekilere bakışından ve politik egemenlik kurduğu ötekileri yönetme biçiminden ayrı düşünülmemelidir. Çinli olmanın yüceltildiği ve ötekilerin barbar olarak aşağılandığı bir anlayış binlerce yıllık Çin tarihinin belirleyici prensipleri olmuştur. Kültürel farklılığa tahammülsüzlük ve farklı olanın sürekli tehdit olarak algılanması Çin'in ötekilerle ilişkisine kaynaklık etmiştir. Çin *yabancı kana* sahip millet ve toplulukları tarih boyunca kendine bağımlı hale getirmeye ve sürekli denetim altında tutmaya çalışmıştır. Tarihsel uygulamalara bakıldığında Çin'in ötekilerle ilişkisindeki nihai hedefinin Çinlileştirme olduğu söylenebilir. Moğol veya Yahudi topluluklarının Çinlileştirilmesi örneğinde olduğu gibi Çin kültürel varlığını ötekilerin asimilasyonu üzerinden devam ettirmeye çalışmaktadır.

Diğer yandan Doğu Türkistan üzerindeki baskıcı gözetimin önemli bir felsefi temeli Konfüçyüsçü anlayışta bulunabilir. Farklı milletlerin Çin kültürüyle homojenleştirilerek tek tip Çin ulusal kimliğinin oluşturulması Konfüçyüsçü düşünceyle uyumludur. ÇKP ideolojik hedefleri için sosyal düzen, istikrar, bağlılık, hiyerarşiye kabullenme ve devlete adanmışlık gibi Konfüçyüsçü prensipleri kolaylıkla benimsemiştir. Ülkede haber medyası ve internet, Konfüçyüsçü prensiplerle uyumlu politikalar için kullanılmaktadır.

Çin devasa teknoloji endüstrisini Uygur Türklerinin dijital yolla baskı altına alınması için seferber etmiştir. Elindeki mühendislik zekâsını, dijital gözetimin kapasitesini artırmak için kullanmaktadır. Gözetim yoluyla kurulan baskının sürdürülebilmesi için harcanan paralar astronomik rakamlara ulaşmaktadır. Uygurlar hayatın bütün alanlarını saran gözetimle fizyolojik özelliklerine göre ayrıştırılmakta ve kayıt altına alınmaktadır.

Dijital gözetim Çin'in Doğu Türkistan politikalarındaki en önemli aracı olarak kullanılmaktadır. Doğu Türkistan dijital gözetim yoluyla bir açık hava hapisanesine çevrilmiş, Uygurlara kendi kimliklerini yaşayabilecekleri serbest bir alan bırakılmamıştır.

Çin'de hükümet Uygurlara yönelik dijital gözetim yoluyla sonsuz veri toplama faaliyetlerini her geçen gün artırmaktadır. Geliştirilen yeni donanım ve yazılımlarla gözetim pratiklerinin boyutu ve niteliği sürekli dönüşmektedir. Bu sebeple uluslararası kuruluşlara ait güncellenen tüm raporlar ve araştırmalar devamlı olarak takip edilmelidir. Ayrıca uygulanan baskıcı dijital

gözetimi birebir yaşamış ve görüşme olanağına sahip Uygurlar ile derinlemesine mülakat benzeri saha çalışmalarının artması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Allen-Ebrahimian, Bethany. “Exposed: China’s Operating Manuals for Mass Internment and Arrest by Algorithm.” *International Consortium of Investigative Journalist*, 24 Kasım 2019. <https://www.icij.org/investigations/china-cables/exposed-chinas-operating-manuals-for-mass-internment-and-arrest-by-algorithm>.
- ARPLAC - Autonomous Region Party Political and Legal Affairs Commission . “Opinions on further strengthening and standardizing vocational skills education and training centers work.” 2017, <https://www.documentcloud.org/documents/6558510-China-Cables-Telegram-English.html#text/p4>.
- Bauman, Zygmunt, ve David Lyon. *Akışkan Gözetim*. Çev. Elçin Yılmaz. Ayrıntı Yayınları, 2016.
- BBC. “Four charged over Kunming mass knife attack.” *British Broadcasting Corporation*, 30 Haziran 2014, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-28085994>.
- BBC. “China Web Users Arrested Over Posts on Sina Weibo.” *British Broadcasting Corporation*, 22 Ağustos 2013, <https://www.bbc.com/news/technology-23795294>.
- BBC Türkçe. “Çin’in Sincan Özerk Bölgesi’nde Uygurların tutulduğu 380 gözaltı kampı tespit edildi.” *British Broadcasting Corporation Türkiye*, 24 Eylül 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54269516>.
- Bentham, Jeremy vd. *Panoptikon: Gözün İktidarı*. Çev. Barış Çoban, ve Zeynep Özarslan. Su Yayınları, 2016.
- Bischoff, Paul. “Surveillance camera statistics: which cities have the most CCTV cameras?” *Comparitech*, 22 Temmuz 2020, <https://www.comparitech.com/vpn-privacy/the-worlds-most-surveilled-cities/>.
- Bloomberg. “China Kills 9,300 Mobile Apps, Rips Into Tencent’s News Service.” *Bloomberg*, 23 Ocak 2019, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-23/china-rips-into-tencent-s-news-service-kills-9-300-mobile-apps>.
- Buckley, Chris. “China Calls Xinjiang Riot A Plot Against Rule.” *Reuters*, 5 Temmuz 2009, <https://www.reuters.com/article/us-china-xinjiang/china-calls-xinjiang-riot-a-plot-against-rule-idUSTRE56500R20090706>.
- Caitlin, M. Ryan, and Sarah Tynen. “Fieldwork Under Surveillance: Rethinking Relations of Trust, Vulnerability, and State Power.” *Geographical Review*, no. 110, vol. 1-2, 2020, pp. 38-51.

- Chen, Zhimin. "Nationalism, Internationalism and Chinese Foreign Policy." *Journal of Contemporary China*, no. 14, vol. 42, 2005, pp. 35-53.
- Cockburn, Harry. "China Blacklists Millions Of People From Booking Flights As 'Social Credit' System Introduced." *Independent*, 22 Kasım 2018, <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-social-credit-system-flight-booking-blacklisted-beijing-points-a8646316.html>.
- Creemers, Rogier. "China's Social Credit System: An Evolving Practice Of Control." *SSRN*, 9 Mayıs 2018, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3175792.
- Cuthbertson, Anthony. "China Launches 'Spy Bird' Drone To Boost Government Surveillance." *Independent*, 25 Haziran 2018, <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/china-spy-bird-drone-government-surveillance-a8415766.html>.
- Denyer, Simon. "Beijing Bets On Facial Recognition In A Big Drive For Total Surveillance." *Washington Post*, 7 Ocak 2018, <https://www.washingtonpost.com/news/world/wp/2018/01/07/feature/in-china-facial-recognition-is-sharp-end-of-a-drive-for-total-surveillance>.
- Dikötter, Frank. *The Discourse of Race in Modern China*. Oxford University Press, 2015.
- Erdoğan, İrfan. *Pozitivist Metodoloji*. Erk Yayınları, 2003.
- Farrell, Kirby. "Judging Your Worth." *Psychology Today*, 12 Haziran 2017, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/swim-in-denial/201706/judging-your-worth>.
- Finley, Joanne Smith. "The Wang Lixiong prophecy: 'Palestinization' in Xinjiang and the consequences of Chinese state securitization of religion." *Central Asian Survey*, no. 38, 2018, pp. 81-101.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge Kitabevi Yayınları, 1992.
- Gladney, Dru. *Dislocating China: Muslims, Minorities, and Other Subaltern Subjects*. The University of Chicago Press, 2004.
- Grassi, Valentino. *Individualism in Modern China: The Social Credit Issue*. Master Thesis. Rome LUISS Guido Carli University, 2018.
- Greer, Tanner. "48 Ways to Get Sent to a Chinese Concentration Camp." *Foreign Policy*, 13 Eylül 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/09/13/48-ways-to-get-sent-to-a-chinese-concentration-camp>.
- HRW - Human Rights Watch. "China: Free Xinjiang 'Political Education' Detainees Muslim Minorities Held for Months in Unlawful Facilities." *Human Rights Watch*, 10 Eylül 2017, <https://www.hrw.org/news/2017/09/10/china-free-xinjiang-political-education-detainees>.

- HRW - Human Rights Watch. “Çin: Müslüman Bölgesinde Ağır Baskı: Sincan’da Kitlesel Keyfi Gözaltılar, Dini Baskı ve Gözetim.” *Human Rights Watch*, 9 Eylül 2018, <https://www.hrw.org/tr/news/2018/09/09/322198>.
- HRW - Human Rights Watch. “World Report 2019: Events Of 2018.” *Human Rights Watch*, 30 Haziran 2019, <https://www.hrw.org/world-report/2019>.
- IPMV. “Dahua Provides “Uyghur Warnings” To China Police.” *IPMV*, 9 Şubat 2021, <https://ipvm.com/reports/dahua-uyghur-warning>.
- Jiang, Min (2014). “The co-evolution of the Internet, (un)civil society and authoritarianism in China.” *The Internet, Social Media, and a Changing China*, ed. Acques deLisle, University of Pennsylvania Press, 28-48.
- Jörg, Friedrichs. “Sino-Muslim Relations: The Han, the Hui, and the Uyghurs.” *Journal of Muslim Minority Affairs*, no. 37, 2017, pp. 55-79.
- Karluk, Abdülreşit Celil. *Çinlilik ve Çin’de Ötekiler*. Atlas Kitap Yayınları, 2019a.
- Karluk, Abdülreşit Celil. “Çin Tarihinde Çinli Olmayan Halkların Yönetiminde Uygulanan Stratejiler.” *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, no. 2, vol. 3, 2019b, ss. 2-36.
- Karluk, Abdülreşit Celil. “Çin’in Ülküsü, Soykırım Mağduru Doğu Türkistanlılar ve Hayal Kırıklığı.” *Türk Yurdu Dergisi*, no. 400, 2020, ss. 30-35.
- Kostka, Genia. “China’s Social Credit Systems And Public Opinion: Explaining High Levels Of Approval.” *New Media & Society*, no. 21, vol. 7, 2019, pp. 1566-1593.
- Lam, Oiwan. “Orwellian Dystopia or Trustworthy Nation? The Facts on China’s Social Credit System.” *Hong Kong Free Press*, 10 Ocak 2016, <https://hongkongfp.com/2016/01/10/orwellian-dystopia-or-trustworthy-nation-the-facts-on-chinas-social-credit-system>.
- Lam, Oiwan. “With ‘Sharp Eyes’, Smart Phones and TV Sets Are Watching Chinese Citizens.” *Hong Kong Free Press*, 8 Nisan 2018, <https://hongkongfp.com/2018/04/08/sharp-eyes-smartphones-tv-sets-watching-chinese-citizens>.
- Leibold, James. “Surveillance in China’s Xinjiang Region: Ethnic Sorting, Coercion, and Inducement.” *Journal of Contemporary China*, no. 29, 2019, pp. 1-15.
- Leibold, James, and Danielle Xiaodan Deng. “Segregated diversity: Uyghur residential patterns in Xinjiang, China.” *Inside Xinjiang*, ed. Anna Hayes, James Leibold, Routledge, 2016, pp. 122-147.
- Li, Jun. “Confucianism.” *Encyclopedia of Modern China*, ed. D. Pong, Charles Scribner’s Sons, 2009, pp. 347-351.
- Lyon, David. *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*. University of Minnesota Press, 1994.

- MacKinnon, Rebecca. "Liberation Technology: China's Networked Authoritarianism." *Journal of Democracy*, no. 22, vol. 2, 2011, pp. 32-46.
- Martina, Michael. "Chinese state media says five suicide bombers carried out Xinjiang attack." *Reuters*, 24 Mayıs 2014, <https://www.reuters.com/article/us-china-blast/chinese-state-media-says-five-suicide-bombers-carried-out-xinjiang-attack-idUSBREA4L01K20140523>.
- Merriam, Sharan. *Nitel Araştırma*. Çev. Selahattin Turan. Nobel Akademik Yayın, 2015.
- Millward, James, and Dahlia Peterson. "China's System Of Oppression In Xinjiang: How It Developed And How To Curb It." *The Brookings Institution*, 21 Eylül 2020, <https://www.brookings.edu/research/chinas-system-of-oppression-in-xinjiang-how-it-developed-and-how-to-curb-it>.
- Mukherjee, Kunal. "The Uyghur Question in Contemporary China." *Strategic Analysis*, no. 34, vol. 3, 2010, pp.420-435.
- Nardi, Dominic. "Religious Freedom in China's High-Tech Surveillance State." *United States Commission on International Religious Freedom*, 13 Temmuz 2020, <https://www.uscirf.gov/sites/default/files/2019%20China%20Surveillance%20State%20Update.pdf>.
- NLI - Newlines Institute. "The Uyghur Genocide: An Examination of China's Breaches of the 1948 Genocide Convention." *Newlines Institute*, 8 Mart 2021, <https://newlinesinstitute.org/uyghurs/the-uyghur-genocide-an-examination-of-chinas-breaches-of-the-1948-genocide-convention>.
- Ohlberg, Mareike et al. "Central Planning, Local Experiments: The Complex Implementation Of China's Social Credit System." *Mercator Institute for China Studies*, 12 Aralık 2017, <https://merics.org/en/report/central-planning-local-experiments>.
- Philippou, Olived. "The US has a security camera penetration rate rivalling China's." *Smart City Hub*, 21 Ocak 2020, <https://technology.informa.com/619515/the-us-has-a-security-camera-penetration-rate-rivalling-chinas>.
- Phillips, Tom. "China Orders GPS Tracking Of Every Car In Troubled Region." *The Guardian*, 21 Şubat 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/feb/21/china-orders-gps-tracking-of-every-car-in-troubled-region>.
- Roberts, Margaret. *Censored: Distraction and Diversion Inside China's Great Firewall*. Princeton University Press, 2018.
- Salutin, Gideon. "Arendt's Algorithm: Ai's Disenfranchising Effect On Refugees As Examined Through China's Uighur Population." *The McGill Journal of Refugee and Migration Studies*, no.1, 2020, pp.1-22.
- State Council of the People's Republic of China. "Planning Outline for the Construction of a Social Credit System (2014-2020)." *State Council of the Peo-*

- pl's Republic of China*, 14 Haziran 2014, <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2014/06/14/planning-outline-for-the-construction-of-a-social-credit-system-2014-2020>.
- UAÖ - Uluslararası Af Örgütü. "Dünya İnsan Haklarının Durumu." *Amnesty International*, 22 Şubat 2018, <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/6700/2018/tr>.
- Wang, Maya. "Eradicating Ideological Viruses. China's Campaign of Repression Against Xinjiang's Muslims". *Human Right Watch*, 9 Eylül 2018, <https://www.hrw.org/report/2018/09/09/eradicating-ideological-viruses/chinas-campaign-repression-against-xinjiangs>.
- Winfield, Betty et al. "Confucianism, Collectivism and Constitutions: Press Systems in China and Japan." *Communication Law and Policy*, no. 5, vol. 3, 2000, pp. 323-347.
- Wu, Kane, and Julie Zhu. "China's AI Start-Up Megvii Raising \$500 Million At \$3.5 Billion Valuation: Sources." *Reuters*, 9 Aralık 2018, <https://www.reuters.com/article/us-megvii-fundraising/chinas-aistart-up-megvii-raising-500-million-at-35-billion-valuation-sources-idUSKBN1O90AV>.
- Yusha, Zhao. "Sky Net tech fast enough to scan Chinese population in one second: report." *Global Times*, 25 Mart 2018, <https://www.globaltimes.cn/content/1095176.shtml>.
- Yutang, Lin. *My Country and My People*. Reynal & Hitchcock, 1936.

Digital Surveillance of Uyghur Turks*

Haldun Narmanlıoğlu**

Tuğçe İyigüngör***

Abstract

Digital surveillance technologies are among the most important oppressive government elements established by the People's Republic of China in East Turkistan. The aim of the study is to reveal the digital surveillance that China has established on the Uyghur Turks through its technologies. The philosophical and ideological roots behind surveillance are also among the questions of the study. In this context, the historical perspective of China to others and the policies of ruling non-Chinese nations, and Chinese style of autonomous management are discussed. Later, the digital surveillance system established with a Confucian approach based on principles such as social order, obedience to the state and hierarchy was examined. For this purpose, academic studies and reports of non-governmental organizations on China's surveillance-oriented technological infrastructure were scanned. The statements made by the Chinese government to the world public opinion and the news and comments reflected in the media were examined. According to the findings of the study, digital surveillance is one of the most important tools of China's Uyghur policy. East Turkistan has been turned into an open-air prison through digital surveillance, leaving no free space for Uyghur Turks to practice their own identities.

Keywords

People's Republic of China, Uyghur Turks, Social Credit System, digital surveillance. panopticon, liquid surveillance.

* This study is based on the master's thesis titled "Cyber Surveillance in Closed Management Styles: The Case of China" carried out at Marmara University Institute of Social Sciences in 2020.

Date of Arrival: 17 August 2020 – Date of Acceptance: 11 November 2021

You can refer to this article as follows:

Narmanlıoğlu, Haldun, ve Tuğçe İyigüngör. "Uygur Türkleri Üzerinde Dijital Gözetim." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 119-146.

** Assoc. Dr., Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism – Istanbul/Turkey
ORCID: 0000-0001-5137-8407
hnarmanli@hotmail.com

*** Research Assistant, Bolu Abant İzzet Baysal University School of Applied Sciences - Department of New Media and Communication – Bolu/Turkey
ORCID: 0000-0001-7431-3403
tugce.iyigungor@ibu.edu.tr

Цифровое наблюдение за уйгурскими тюрками*

Халдун Нарманлыоглу**

Тугче Йийгюнгёр***

Аннотация

Технологии цифрового наблюдения являются одними из наиболее важных элементов репрессивного правительства, установленного Китайской Народной Республикой в Восточном Туркестане. Цель данного исследования — выявить цифровую слежку, которую Китай установил за уйгурскими тюрками с помощью своих технологий. Философские и идеологические корни слежки также входят в число вопросов исследования. В этом контексте обсуждаются историческая перспектива Китая по отношению к другим, политика управления не китайскими народами и китайский стиль автономного управления. Затем исследована цифровая система наблюдения, созданная с конфуцианским подходом, основанным на таких принципах, как общественный порядок, подчинение государству и иерархия. С этой целью были изучены академические исследования и отчеты неправительственных организаций о китайской технологической инфраструктуре, ориентированной на наблюдение. Были изучены заявления правительства Китая перед мировой общественностью, а также новости и комментарии, отраженные в СМИ. Согласно результатам

* Статья написана на основе дипломной работы “Кибер-наблюдение в закрытых административных системах: на примере Китая”, которая была защищена в 2020 году в Институте общественных наук Университета Мармара.

Поступило в редакцию: 17 августа 2020 г. – Принято в номер: 11 ноября 2021 г.

Ссылка на статью:

Narmanlıoğlu, Haldun, ve Tuğçe İyigüngör. “Uygur Türkleri Üzerinde Dijital Gözetim.” *bilig*, no. 102, 2022, ss. 119-146.

** Доц., д-р, Университет Мармара, Факультет коммуникаций, кафедра журналистики – Стамбул/Турция

ORCID: 0000-0001-5137-8407

hnarmanli@hotmail.com

*** Исследователь, Школа прикладных наук Университета Иззета Байсала в Болу, Абант – Факультет новых медиа и коммуникаций – Болу/Турция

ORCID: 0000-0001-7431-3403

tugce.iyigungor@ibu.edu.tr

исследования, цифровая слежка является одним из важнейших инструментов уйгурской политики Китая. Восточный Туркестан был превращен в тюрьму под открытым небом посредством цифрового наблюдения, не оставившего свободного места для уйгуров, чтобы жить своей собственной идентичностью.

Ключевые слова

Китайская Народная Республика, уйгурские тюрки, система социального кредита, цифровое наблюдение, Паноптикон.

Turkey's Security Policy towards Northern Syria and Iraq amid Regional Chaos (2011-2019)*

Sayyad Sadri Alibabalu**

Abstract

This study seeks to explain Turkey's policies towards Iraq and Northern Syria in the context of regional geopolitical competition. The paper first explains the structure of the regional competitive system in the Middle East by taking into consideration the role and impact of Turkey, Iran and Saudi Arabia. Secondly, by focusing on the strategic goals of the regional actors, the paper contextualizes the logic of strategic rationality behind Turkey's military and political engagements in Syria and Iraq. Finally, the research is addressing Turkey's strategy for settling the Syrian crisis. One of the most important threats against Turkey during this period has been the emergence of the YPG, the Syrian offshoot of the PKK terrorist organization, which became the central component of the counter-terrorism policy of the US against ISIS. With the deepening of the crises in Syria and then in Iraq, as well as the failed military coup in Turkey in 2016, the government has changed its strategy and has consolidated itself as one of the most effective players in the Syrian crisis. The overall assessment of this research is that Turkey has managed the emerged threats in northern Syria and Iraq by pursuing a twin pillar policy and relying on diplomatic and especially hard power capacities and eventually, has become a pole in resolving the Syrian crisis since 2016 when gradually moved away from the Western coalition.

Keywords

Turkey, international system, regional chaos, Iraq, Syria.

---

* In this article, the author's doctoral thesis is partially used.

Date of Arrival: 30 July 2020 – Date of Acceptance: 26 March 2021

You can refer to this article as follows:

Sadri Alibabalu, Sayyad. "Turkey's Security Policy towards Northern Syria and Iraq amid Regional Chaos (2011-2019)." *bilig*, no. 102, 2022, pp. 147-170.

** Dr., Sakarya University, Middle East Institute - Sakarya/ Turkey

ORCID: 0000-0002-4909-8411

gizilbera@gmail.com

Introduction

The Middle East has been in turmoil since 2011 with numerous religious and ethnic unrests so that domestic stability has been lost, and the regional order has collapsed. It could be claimed that the conventional nation-state system maintained regional stability with some fluctuations until 2011. For instance, the Iraq-Iran War in the 1980s and the Saudi-Iranian rivalry in the 1980s and 1990s ended up with a balance of power in the region. One of the essentials of regional stability was to maintain the security of the institution of the state, which is necessary to maintain domestic security. In post-2003, the fall of Iraq's state structure led to an imbalance of power in the region in favour of other regional powers. Following the 2003 invasion of Iraq and the US strategic preferences in the context of the rebuilding of the Iraqi state, the central component of the region changed significantly. The fall of the governments in Tunisia, Libya and Egypt, as well as the turmoil that led to the emergence of failed states in Syria, Yemen and Iraq after 2011, have led to the loss of stability in the Middle East. Subsequently, the regional security that was based mainly on a strong state structure almost collapsed, and the region entered a new hybrid disorder in which the decline of the state structure, the proliferation of non-state armed groups and contested territorial space became the central pillars (Yeşiltaş and Kardaş). Eventually, the entire region as a system underwent political and territorial collapse, and governments like Syria, Iraq and Yemen lost their control over some parts of their territory (Fawcett).

One of the basic pillars of stability is the provision of security. With increasing street riots throughout the region, the erosion of power centres within the states in the region paved the way for a series of proxy wars. Imbalance in the power relations in the region and domestic turmoil led to the emergence of terrorist groups and the collapse of domestic security entities in some countries such as Syria, Libya, Yemen, and Iraq. These groups concentrated their activities on the destabilization of weak states, which caused regional anarchy. The attractive slogans of the radical groups led to a flood of fundamentalists joining terrorist organizations in the region (Salem 11-14).

Kenneth Waltz (111) resembles states to organizations and believes that organizations have at least two goals: "to get something done and to maintain

themselves as organizations”. Many activities of organizations as well as those of governments tend towards the second goal. In political decision-making, the first and most important issue is to ensure the continuity and maintenance of the organization. Governments, like organizations, have a duty to protect themselves.

With this assumption by neorealists, Turkish foreign policy has been under significant challenges since the regional order has collapsed following the Arab uprisings. Firstly, Turkey's domestic security was destabilized by the PKK and ISIS simultaneously. The weakening of the state structure in Syria and Iraq and the change in nature and tactics of the armed groups targeted Turkey's domestic stability. Secondly, as the Syrian civil war transformed into a regional proxy war, Turkey's border security was seriously threatened due to the decline of state structure and the mass mobilization of FTFs (Foreign Terrorist Fighters) from Europe to Syria. As part of the regional competition articulated around the Syrian civil war, Turkey's regional strategic orientation was disrupted since the security competition among the regional countries had increased. Thirdly, not only the military involvement of the US in Syria by supporting the YPG as the main local partners in the fight against ISIS but also the Russian military support to the Syrian government dramatically changed Turkey's security and strategic landscape and paved the way to the emergence of a new security understanding and strategies vis-à-vis Northern Syria and Iraq. Hence, the present article aimed to respond to the following research questions: What was Turkey's strategy for confronting extremist groups? Is the structure of the international system suitable for the manoeuvres of regional actors like Turkey? How has Turkey managed the crises amid systemic chaos? Thus, the present study examines Turkey's changing security policies toward Northeast Syria and Iraq by taking into consideration the neorealist framework of analysis.

Literature Review

As the regional dynamics are dependent on an international hierarchy, scholars are in consensus on studying the Middle East in light of neorealism (Hinnebusch). A review of the academic studies on the Middle East and specifically Turkish security issues show that Turkish policymakers are keen on repelling the security threats arising from neighbour regions. Manhoff's (11-13) report sheds light on Turkey's pragmatic and relative success in its

policies towards all its opponent groups in Syria after 2016. In this line, some authors such as Yüksel and Van Veen (2019) believe that Turkey has not been successful in managing the Syrian crisis.

McCowan (7-9) argues that the PKK is involved in both the Syrian and Arab wars, and numerous credible sources indicate that the PKK has established the YPG¹ and the YPG-led SDF². He has observed that the PKK and its satellite groups in Syria are terrorist organizations and in this regard, he believes that the conflict between Turkey and the PKK could turn into a wider regional conflict. Orton lays out the PKK's forgotten dimensions and explains that the group, with its communist ideas, has failed to keep itself in line with changes in international politics. He mentions that the PKK was accused of crimes against humanity in the 1990s for violent acts. Orton's report broadly highlights the PKK's threat to the national security of Turkey and the region and the PKK's proliferation in various groups in the region as well as its destructive activities in Western countries (Orton). Some others believe that US support for the PKK and its satellite entities in Syria has endangered Turkey's vital interests and made it difficult to resolve the Syrian war. Therefore, Turkey is trying to prevent the dominance of the PKK-related groups over Syria (Ataman and Özdemir 17-18). Oztig sheds light on the border security and failures of the Turkish non-intervention policy, and then he comes to hold the belief that this policy caused several issues in national security. He believes that following these troubles, the Turkish policymakers launched their first operation named Euphrates Shield in 2016 (121-122).

Methodology

Researching Turkish policy in the Middle East, particularly in Iraq and Syria, requires a multidimensional perspective. Similar to other conflicts, the wars in Syria and Iraq after the years 2011 and 2014, respectively, had national and international reasons. However, the present qualitative research focuses on the reflections that the conflicts in Syria and Iraq had on the security of Turkey. The primary and secondary data were collected to evaluate the crisis in a chronological manner and as neorealism attributes significant priority to the security of states, it was selected for this study. To study these complexities, a theoretical analysis is inevitable for an in-depth understanding of the structure of the Middle East subsystem. Since systemic

developments have disrupted regional equations, a theoretical study of the regional system provides an understandable framework for analyzing the complexities of policymaking in the Middle East.

Neorealism and Security

Depending on different periods, the survival strategies of the states have shown variation. Ancient Egypt, Greece, and Rome followed security policies in accordance with their geography and territorial conditions. The contemporary security issue is one of the main debates in international relations discourse, and the developments of the international system in terms of security and survival are still key questions for international relations scholars: How do states perceive foreign threats? How do they respond to threats?

Kenneth Waltz as one of the leading scholars of neorealism, emphasizes the importance of security in state decision making, noting the following:

In anarchy, security is the highest end. Only if survival is assured can states safely seek such other goals as tranquility, profit, and power? Because power is a means and not an end, states prefer to join the weaker of two coalitions. They cannot let power, a possibly useful means, become the end they pursue. The goal the system encourages them to seek is security. (Waltz 126)

Thus, he argues that security serves as a roadmap for states in the international arena and that the actions of governments stem from their concern for security and survival. Following Waltz, Baldwin (21) mentions that “no theory of international politics emphasizes security more than neorealism, which posits it as the primary motivation of states”. Moreover, Kocs (1994) argues that the basic belief of the neorealist theory is that states obtain the power to strengthen their security. In other words, as believed by Waltz, security is the end goal of states and the lack of balance between security and power could give birth to increasing threats to the state’s stability and survival.

A specific feature of the international system is that states are the main actors at the macro level and within subsystems and international institutions are not sufficiently independent to resolve important international issues such

as peace and security. In the case of a system collapse, the state system will reconstruct it. As described by Mearsheimer:

There is a powerful tendency for states to imitate the successful practices of other states in the system. It also makes sense to identify balancing as a strategy that states would want to imitate, although it is not clear why states need to be socialized to balance against aggressors [or any major threat]. The structure of the system alone should compel states to balance against dangerous rivals [or any big danger against survival] or rely on other states to contain them. (Mearsheimer 166)

Accordingly, states are responsible for their security in an anarchical and restrictive system and their security policies mean a reduction in the security of competitors. Therefore, the chain of the uncertainty of the units reduces the security at the system level. In this regard, although the dynamics of the system limit the units, the behaviour of the units (big and even middle powers) also affects it, which is the focus of this study.

Regional Power Structure in the Middle East

Looking into the international system and its structure, one can see that the contemporary Middle East is an unstable part of the international system. The conflict in Syria makes a direct impact on Turkey, Iran and Saudi Arabia, although Saudi Arabia does not have the same territorial threats as Turkey and Iran. Since Turkey did not support non-governmental groups until the year 2011, Turkish authorities had to use the army directly to enforce their tactics in Syria and Iraq. Following the collapse of the balance of power in the Middle East during the post-2011 period, the main three countries started to fight indirectly against each other. Thus, the imbalance of power gave great powers the possibility to enter the region and to follow their interests, which were against the regional actors. The chaos caused national issues in Turkey (e.g. the PKK's ceasefire breakdown in 2015) and in Saudi Arabia (e.g. demonstrations in the Shia-settled region since 2011 and the war against Yemeni groups since 2015).

Strong competition between the three countries was accompanied by regional troubles which intensified day after day since 2011. By using the power vacuum in the region, the PYD³ established YPG and YPJ⁴ in the

years 2011 and 2013, respectively. During that time, Turkish authorities somewhat underestimated the reality of PKK-oriented extremist groups or did not estimate that it might become an urgent issue in the near future, although, they protested the PKK's measures. It seems that during the battle for Ain al-Arab in 2014, the Turkish officials underestimated the YPG crisis and the PKK-supported activities as a key factor in Northern Syria and the Syrian war as a whole. Similarly, after the occupation of Mosul by ISIS in June 2014, the Iraqi Kurdish Regional Government (KRG) took advantage of the opportunity to obtain their goals and emphasized the referendum. Prior to this crisis, Turkey, like the other regional actors, underestimated the KRG's tendency for separation.

Turkey's Regional Policy during the Rule of the AK Party⁵

The Turkish foreign policy led by the AK Party in the 2000s was based on the goal to establish a stable and peaceful region, in which Turkey would be able to base its economy on a regional system. By usage of Turkey's geostrategic location, the AK Party attempted to empower Turkey by investing in its economy, military and technology. Economic progress helped the Party to implement its program, which was aimed to make Turkey a leading actor at regional and international levels. The period beginning in the year 2003 consists of three main periods of foreign policy: the first period is from 2003 to 2011 (Arab Uprising), the second is from 2011 to 2016 (failed coup attempt) and the last one is the period after 2016. The main issue in the first period was the development of the AK Party's political agenda and the formation of foreign policy in accordance with its discourse. This was the strategic depth doctrine of Ahmet Davutoğlu, who was the chief foreign policy advisor of the government and who later became foreign minister. During this period, Turkey sought to introduce itself as a model in the region.

The AK Party even endeavoured to resolve the long-standing problems that Turkey had with some of its neighbours. In January 2004, Syria's President Bashar al-Assad had an official visit to Ankara. With this endeavour, Bashar al-Assad accepted the Turkish rule on the Hatay Province in 2005 (Phillips 36) and Prime Minister Erdoğan made a retaliatory visit to Damascus in December 2004 (Damla Aras 44).

In this context, Turkey used the concept of proactive diplomacy, which resulted in new moves in the Turkish foreign policy due to their desire to mediate in some crises, such as the Palestinian-Israeli, Syrian-Israeli, Iranian-Western and Bosnian-Serbian conflicts. This was a new and updated version of Davutoğlu's strategic depth (Yeşiltaş and Balcı 12). This period of proactive foreign policy was characterized by engagement in the region, as well as direct non-intervention policy in the regional wars. In the pre-election program of 2011, Turkey was named as a "Leader State" that would become a "Global Leader". Accordingly, Turkish foreign policy focused on achieving those goals to become one of the leading powers of the world in the 21st century (Jenkins).

The catastrophic Middle East crisis persuaded Turkey to change its priorities in the region and to alter its policy to adopt a non-intervention tactic based on politically supporting opposition groups by asking for reformation in some countries or leaving the elites in some others. Turkey intended to support the opposition to rapidly resolve the crises in some countries and prevent future crises (Yeşiltaş and Balcı 12). These changes and the continuing war in the region caused serious problems in the Turkish foreign policy, especially in relationships with superpowers, neighbours, and regional actors.

Although Turkey tried to stabilize security in the region by means of active diplomacy, given the war in the region was multifaceted, this policy did not help to settle the crises. At this stage, Turkish policymakers sought to develop their policies as a middle power to support the opposition in countries such as Syria, Egypt, Iraq and Libya. As a result of some troubles, such as the inability of non-state actors to build a long-term policy and the lack of hope to unite them in the future and build a coordination system, this attempt was not successful.

The third phase starts with a failed coup attempt in July 2016 that posed direct threats to the Turkish sovereignty and national security. Turkey applied a defensive policy based on an aggressive tactic. As the defensive realist approach "sees states as focused on maintaining security by balancing others and essentially preserving the status quo" (Blanton and Kegly 27), Turkey used defensive principles for defeating threats to its vital interests. In this respect, the Turkish policymakers decided to minimize losses. The

regional crises gave birth to destabilization in the domestic policy of Turkey as terrorist attacks increased, especially after 2015. To minimize these issues, Turkish politicians have tried to deal with them on two levels.

Turkish Twin Pillars for Addressing the Crises

Given that Turkey encountered crises in foreign policy in the post-2011 period, the government attempted to resolve these issues with a series of measures. In 2015, there was a risk of a war between Turkey and Russia, however, with a pragmatic approach, Turkish officials gradually resolved the issue. In any case, Turkey has played a significant role, at two levels, in creating a lasting status in Syria and Iraq in partnership with regional and global powers.

Pillar One: Regional Cooperation

Iran, Iraq, and Syria were inevitable components of crisis management for Turkey. In that stage particularly, cooperation with Iran yielded constructive results because of its effective influence in Syria and Iraq. Like Turkey, Iran has been subject to common threats in Syria and Iraq and, hence, tended to cooperate with Turkey. There is historical heritage in the relationship between the two countries, which stems from their old history, especially from the rivalry between the Empires of Ottomans and Safavid since the 16th century. Besides, the simultaneous collapse of the two empires in the 1920s led to scepticism and the idea of struggling against the great powers in the foreign policy of the two states, especially against Russia and the West (Hentov 21). Therefore, with such a mindset, Turkey initiated negotiations with some partners at the regional level, the results of which have been constructive in the management of crises.

In Iraq

Iraq was the most important country in which Turkey was able to resolve the vital risk to its sovereignty with close cooperation with Iran and the federal government of Iraq. Between 1991 and 2017, the Kurdistan Regional Government in the North of Iraq internationalized the Kurdish issue with the strong support of Western actors and in order to obtain a strong position to separate from Iraq, underwent three main periods: infrastructure construction (1991-2003), fast development (2003-2014), and the waiting process for independence (2014-2017). During these three

stages, the regional government did not display a strong reaction against the armed groups like the PKK, the Democratic Party of Iranian Kurdistan, the Komala⁶, the PJAK⁷, the KDPI⁸ and other groups which nested in its territory.

Prior to this, Ankara signed the Border Security and Cooperation Agreement with Baghdad in 1983 as part of the fight against terrorism in the north of Iraq. Moreover, the comprehensive security agreement that was signed between Ankara and Baghdad in 2007 emerged as a cooperation platform against the PKK and affiliated terror organizations in Iraq. The agreement meant that Turkey could eliminate security threats from Iraqi territories through operations previously approved by the Iraqi government (Semin 2015). Before the KRG crisis, the main obstacle to regional cooperation was the competition between Iran and Turkey, which led to the strengthening of the PKK and other illegal associated groups. For the first time, the two countries perceived the KRG referendum as a real and vital threat. Prior to the referendum, Iran and Turkey did not expect the KRG to have a claim to separation. Subsequent to the last referendum for independence in September 2017, President Erdoğan clearly explained this as follows:

We did not expect Barzani to go wrong like this until the last moment, so we were wrong. In a period when our relations are at the best level in history, this decision was taken without any prior consultation; thus, it is obviously betraying our country. (Mehmet 2019)

Turkey's rapprochement with Iran and Iraq Federal State was an important step to settle the KRG referendum crisis. As previously mentioned, any separatism in Iraq would spread across the whole region, especially to Turkey and Iran. With a pragmatic and realistic choice, Turkish officials managed the crisis effectively and took advantage of the regional alliance against the new disaster. Thus, with the adoption of a soft approach, such as the suspension of flights and the imposition of economic sanctions by Iraq, Turkey and Iran, the KRG was forced to withdraw its claims in October 2017. Needless to say, this crisis has been temporarily resolved and the regional government officials are waiting for another opportunity.

In Syria

A similar threat against the sovereignty and territorial integrity of Turkey has emerged in northern Syria in 2011. From 1980 until 1998, Damascus allowed the PKK to operate training camps in Syria and Lebanon's Beqaa Valley against Turkey (McCowan 7, Orhan 2014). Therefore, the Syrian government actively supported the PKK and played a crucial role in the survival of the PKK's communist ideology and like-minded groups. Therefore, it can be claimed that the Syrian government has been raising a group against its territorial integrity, and today, the government is impotent to expel the PKK, its Syrian branch the PYD and associated groups from northern Syria due to the US support of them.

The PYD was founded in Syria by former members of the PKK in 2003. From 2012 onwards, the group has gradually captured a wide territory owing to the weakness of the Assad government and the lack of power. In November 2013, they announced the Northern Syrian territory as an autonomous region (Natonalia 2013), and then an autonomous federation. These provocations showed that the regional actors were unable to predict such an event and failed to prevent extremist groups to form and act. Today, the PYD acts freely after receiving support from Western actors in the name of cooperation against ISIS. Enjoying this unprecedented support, the co-chair of the PYD threatened Turkey, Iran, and Iraq in 2017 by emphasizing that they were, "...against the threats of the regional powers, including Turkey, Iran and Syrian regime against the will of the Kurdish people" (Arafat 2017).

When the referendum took place in northern Iraq, the leaders of the PYD said they would fight against any attacks on Peshmarga of KRG⁹. Salih Muslim, head of the group said, "despite the disagreements, if Kurdish people needed help, they will offer assistance and the YPG stands with Iraqi Kurds against any aggression" (Hamidi 2017). This statement shows that the PYD, the YPG, and the PKK have the same goals and will join any front against regional actors in the future.

There are highly convincing documents which prove that the PYD and the PKK are fighting toward the same goal. An American journalist, David Enders, reports that in 2012, about 2,000 PKK elements moved

into northern Syria and had taken control of a border crossing to the Iraqi Kurdish region. When he left Syria and was crossing into Iraq near Fish Khabur, he wrote that the PKK militia was actively helping Syrian Kurdish refugees to cross the border (Caves 21). This report shows that the PKK is taking advantage of the power vacuum in Syria and Iraq and enjoys unlimited freedom in its operations in the entire Kurdish region in Syria and Iraq.

Rapprochement with Iran and Russia has enabled Turkey to reach its goals in Syria. Only a month after the failed coup in Turkey in 2016, the Turkish army was able to stop the advances of the PKK-affiliated groups in northern Syria by cutting off the eastern and western regions of Northern Syria with Operation Euphrates Shield (Özel 142-145). The next step was taken with the Operation Olive Branch between January and March 2018. In this operation, despite all the opposition from all sides, especially from Western states and the media, Turkey controlled the Afrin Canton in northern Syria, which was seized by the PYD and its allies (Usta 2018). This is one of the three cantons claimed by the PKK-affiliated groups, who planned to enter the Mediterranean Sea in the future by capturing the rest of northern Syria. The last step, which was taken with Operation Peace Spring, enabled Turkey to control a 4000-kilometre-square area jointly with Russia (Avundukluoglu 2019) from 9 to 28 October 2019 (Uras 2019). In consequence, the PYD's ambition of establishing an autonomous region across the southern borders of Turkey was severely damaged, and in this way, Turkey prevented a geopolitical change from taking place in the region.

Pillar Two: Dealing With Great Powers

To overcome the security threats from the Syrian territories, the Turkish officials engaged in intensive talks with Russia and the United States. Negotiations with the US did not yield conclusive results due to the support the US authorities gave to the PYD and its branches, however, close relations with Russia brought the Syrian war close to a settlement. The three operations by Turkey in northern Syria proved that Turkey is keen on securing its borders and offsetting separatism in the region. During this period, the main point that emerged was that Turkish security concerns did not overlap with the geopolitical aims of the great powers and any one-sided step requires huge cost.

The United States

Kyle Orton argues that the YPG influenced the Western volunteers by the usage of a communist ideology; hence, a high number of volunteers joined the group and therefore the PYD and the YPG would be a threat to the West in the future. He highlights that “in 2017, there were 27 terrorist attacks by anarchist and left-wing groups in Greece, Italy, and Spain, a sharp increase over the previous year. These extremist groups continued to engage in street-level violence and recruitment efforts online and on university campuses” (Orton 126). As a result, the PKK or the PYD would impact global stability, however, Turkey is making efforts to persuade the Western allies to quit their support of the PKK and its satellite groups throughout the region.

The PYD played a dual game on the ground in the Syrian conflict. From the group's perspective, the US has to help them, as the US does not have a proxy group in the conflict zones in the Syrian war. As a result of secret negotiations, on one hand, they received strong support from the US, nonetheless, on the other hand, the group kept its relations with Russia as a Syrian government defender. As it is transparent, the PKK and its satellites did not have a fixed preference in getting foreign states' support and they were helped by both American and Russian forces against their enemies. This suggests that the US and Russia supported the group against Turkey and all other states that these groups are fighting against them. However, by the usage of diplomacy and negotiation instruments, alongside the military steps, Turkey has managed the PKK and its associate groups in Syria relatively. Nevertheless, the United States and Russia still have not accepted the PYD linkage with the PKK. Turkey and the US had different strategic views regarding the Syrian crisis, and it was one of the reasons for disputes between them. The US did not firm a strict stance against the Assad government after observing the determined support he received from Russia and Iran. Moreover, after ISIS appeared in 2013, the priorities of the US were changed (Allison 795-796). In this regard, the US Secretary of State confirmed in Ankara that the US would not try to overthrow Assad anymore (O'Connor).

As afore-mentioned, the PKK and its Syrian satellites were posing the main survival threat against Turkish vital interests, and this was not of concern to the Turkish NATO allies and even to its neighbours. In the crisis between

Turkey and Iraq after attacks by ISIS in Iraq, the US has backed Iraq and did not support Turkish official arguments (Barkey 32). The trouble was that Turkey's regional security concerns did not matter much to the US and therefore, Turkey had to cooperate and strengthen its relations with Russia and its allies. Turkey's relationship with the US deteriorated after the failed coup in Turkey in 2016 (Arango and Yeginsu 2016), and thus, Turkey headed toward Russia. These fluctuations are reflected in the Middle East crises and increased the role of Russia and the US in the region.

In the end, Turkish policymakers managed the crisis and persuaded the US to suppress the armed groups near the Turkish border. In 2018, the US accepted to withdraw from northern Syria. After a phone call with President Erdoğan, the US President Donald Trump said, "We discussed ISIS, our mutual involvement in Syria, and the slow and highly coordinated pullout of U.S. troops from the area. After many years, they are coming home" (Politico). Although the US did not withdraw from Syria at that time, it seemed that Turkey received the US's approval in its negotiations. Although Trump stopped the withdrawal process after the protests by the US government and the Parliament, the two countries had several negotiations in the aftermath of that decision. Again in October 2019, the US president decided to enforce the operation of withdrawing from Syria, leaving the north of Syria and agreeing to launch a safe zone. Trump announced:

The Kurds fought with us, but were paid massive amounts of money and equipment to do so. They have been fighting Turkey for decades. I held off this fight for almost 3 years, but it is time for us to get out of these ridiculous Endless Wars, many of them tribal, and bring our soldiers home... Turkey, Europe, Syria, Iran, Iraq, Russia and the Kurds will now have to figure the situation out, and what they want to do with the captured ISIS fighters in their neighbourhood. (*The Guardian*)

Although the extent of the US exit is still unclear, it does indicate that Turkey understands the importance of the presence of superpowers and talks with them to resolve its security problems. Trump's tweet is exactly a production of this new policy shift by Turkish officials.

Russia

Looking through the Russian Middle Eastern strategy, Putin sought to restore Russia as a Great Power and for this sort, the strategic goal of Russian authorities in the Middle East was to defeat the Western coalition policy. To gain political influence, Putin attempted to consolidate Russia as a rival to the United States. In this line, Turkey is a key actor for Russia in the Middle East and the Mediterranean field (Sadri Alibabalu and Sarkhanov 98), both economically and strategically and due to this, Russia prefers to maintain its relationship with Turkey in terms of arms and energy (oil and gas) sales, as well as nuclear reactors.

The January 2000 Foreign Policy Concept defined Moscow's priorities in the Middle East: "to restore and strengthen positions, particularly economic ones" in the new age. Also, the doctrine highlights the importance of developing ties with anti-American actors in the region to compete with the US like Iran and Syria, and pro-American actors in the Middle East, such as Egypt, Israel, and Saudi Arabia (Borshchevskaya). In this framework, Turkey takes the advantage of the competition between Russia and the US and attempts to balance the USA by using a two-column game and getting closer to Russia in the Middle East.

Needless to say, the Turkish relationship with Russia is more sophisticated and even after the shutting down of the Russian bomber plane on 24 November 2015, the relationship between the two countries was severed. Russia allowed the PYD to open an office in Moscow in February 2016 (Oliphant). Prior to the plane accident, Russia was not sure of its position about the opening of the Turkish Peoples' Democratic Party's (HDP) office in Moscow. In this regard, Turkish ex-diplomat Murat Bilhan, who has served in Moscow, believes that "the PKK had an office in Russia and from time to time it received assistance and support from Russia in the 1990s; Russia never considered PKK as a terrorist organization" (Jones).

The severe acts by Russia showed that Moscow was trying to use the Kurdish card against Turkey. Regardless, with pragmatic policy, Turkey managed to persuade the Russians to consider Turkish interests in their policies. As mentioned before, Turkey, like other countries, was unable to accurately estimate and respond to the crisis at the beginning of the riots in Syria. The

developments related to the PKK and its Syrian branch, the PYD illustrated that Turkey underestimated the dimensions of the regional incidents. The structure of the competition in the Middle East allowed the US and Russia to use these groups as a trump card at odds with countries that had a Kurdish minority.

In addition to the issue of northern Syria, Turkey has intensified its cooperation with the parties involved in the Syrian war to resolve the Syrian crisis since 2016. In the wake of the close cooperation between Turkey, Russia, and Iran in December 2016, the Moscow Declaration was issued which formed the Astana negotiation mechanism with the participation of the three countries and the Syrian sides. Therefore, the Astana talks began with the participation of the local parties involved in the Syrian war under the leadership of the three countries (Sadri Alibabalu). This cooperation was the genuine onset of putting an end to the war in Syria, which seems to be a relatively successful measure. In the fourth round of talks in May 2017, a memorandum was signed between the three countries to create four separate de-escalation zones in Syria (Kiselyova and Barrington). The next step was the Sochi agreement between the presidents of Turkey and Russia in September 2018, which prevented Russia and its allies from attacking the province of Idlib (Baresh). As of December 2019, Turkey has resettled a total of 371,000 Syrian refugees in areas that have been out of PYD control since 2016 (Anadolu Ajansı). The fourteenth Astana Process talks took place in December 2019, and the parties' concerns were conveyed to each other through negotiations, particularly on Idlib (Güler).

As discussed earlier, after the operations of Euphrates Shield and Olive Branch, the Turkish Army launched Operation Peace Spring in the PYD controlled areas of northern Syria. This operation was launched after a complicated process since proactive diplomacy by the Turkish policymakers had made Russia satisfied apparently with Turkish measures in Syria. Moreover, alongside the US, Russia vetoed a UNSC statement condemning the Turkish operation in northern Syria in 2019 (Daily Sabah).

Conclusion

In the present study, Turkey's position in the regional order during the conflicts in Syria and Iraq after 2011 was analyzed. This research showed

the presence of threats that emerged from the PKK-affiliated groups against Turkish territories during the wars in Syria and Iraq after 2011. According to neorealists, the anarchical structure of the international system is the main factor in world politics and states are the most influential actors. Neorealism emphasizes the maintenance of security at any cost. Turkish policymakers have endeavoured to minimize the losses and maximize gains in relation to security alongside their interest in the region. In the first stage of the crisis, Turkey failed to predict appropriately the threats that emerged in Syria and Iraq. After this antagonistic period, the developments in the region increased the tensions among all regional powers, including Turkey. It seems that even if the crisis declines in the near future, the regional disputes will continue in the medium term.

Therefore, prior to 2016, the Middle East regional order posed a critical threat to Turkish national security, and Turkey attempted to eliminate the threat by means of a multilateral and multidimensional policy with regional and global powers. In this path, Turkey pursued diplomatic ways as long as it did not need a hard response. However, when it was inevitable, the Turkish authorities did not hesitate to use the army on the ground and to enforce rivals or enemies to accept the Turkish factor. Although the US and Russia, as key players in the Middle East, attempted to exploit the Kurdish issue as the trump card in front of Turkey, Turkish officeholders have managed the crisis by establishing a balance between the US and Russia. Turkish policymakers are aware that the two mentioned actors would use this card in the future. Hence, Turkish relations with the US and Russia have been in line to balance both sides in order to prevent their support from the groups in northern Iraq and northern Syria, which conduct terrorist operations against Turkey.

The structure of the international system is still state-centred and hence, actors like Turkey need to co-operate with others to build a collaboration platform to their benefit. As a country with geostrategic significance in the region, Turkey could eliminate the regional concerns with a well-defined long-term vision. The dynamics of the Middle East are quite sophisticated, and any sudden, unpredicted action gives birth to survival threats to the region. Instability will give way to the likelihood of empowering different terrorist groups and will certainly bring a new disaster to the Middle East.

Therefore, the anarchical structure of the international system forced Turkey and even other regional actors to take steps to ensure their security. As there is anarchy and uncertainty in world politics, states have to handle threats prudently.

Notes

- 1 People's Protection Units have been formed by the PKK in 2011.
- 2 Syrian Democratic Forces group was founded in 2015.
- 3 Democratic Union Party was founded in 2003 in Syria and activated its operations after the Assad government suppressed the demonstrations in 2011.
- 4 Women's Protection Units: By attracting teenagers, the PKK has been able to introduce its members as "defenders of freedom and human rights" to the world. In fact, these teenagers, especially the girls, act as a tool to legitimize the PKK and affiliated groups' political demands. Their success in the field, with the support of the US army, has made them legendary heroes for humankind in the Western media.
- 5 Justice and Development Party (JDP).
- 6 Komala Party of Iranian Kurdistan has been founded by Iranian Kurds in 1969 and started their terroristic attacks in 1979, after the Islamic Revolution of Iran. Following an intense war between Iran's armed forces and Komala militia, they escaped to the Iraqi Kurdish region and nested there.
- 7 The Kurdistan Free Life Party (PJAK), as the Iranian branch of the PKK was founded in 2003. Iran's army suppressed the group heavily and they had to escape to the Iraqi Kurdish region. However, the group occasionally conducts terrorist attacks inside Iran.
- 8 Democratic Party of Iranian Kurdistan (KDPI) has been founded by Iranian Kurds in 1945. However, Iran's armed forces suppressed its members. As the main group of Iranian Kurds, the group occasionally carries out terrorist attacks against the Iranian forces.
- 9 Peshmarga is the army of Kurdistan Regional Government in Northern Iraq.

References

- Allison, Roy. "Russia and Syria: Explaining Alignment with a Regime in Crisis." *International Affairs*, vol. 89, no. 4, 2013, pp. 795-823.
- Anadolu Ajansı. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: 371 Bin Suriyeli Güvenli Şekilde Geri Döndü." <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-371-bin-suriyeliguvenli-sekilde-geri-dondu/1675403>, (Accessed: 25.12.2019).

- Arafat, Hasan. "Syrian Kurds Support Kurdistan Region against Neighbors' Threats: PYD Co-chair." <https://www.kurdistan24.net/en/interview/6343783e-c458-4e82-adfb-0bdfa88ff21b> (Accessed: 17.11.2019).
- Arango, Tim, and Ceylan Yeginsu. "Turks Can Agree on One Thing: U.S. Was Behind Failed Coup." <https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html>, (Accessed: 05.01.2020).
- Aras, Damla. "The Syrian Uprising Turkish-Syrian Relations Go Downhill." *Middle East Quarterly*, vol. 19, no. 2, 2012, pp. 41-50.
- Ataman, Muhittin and Çağatay Özdemir. "Turkey's Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities." *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 5, no. 2, 2018, pp. 13-36.
- Avundukluoglu, Emin. "4,000 Square Km Cleared from Terrorists in N. Syria." <https://www.aa.com.tr/en/operation-peace-spring/4-000-square-km-cleared-from-terrorists-in-nsyria/1668162> (Accessed: 13.12.2019).
- Baldwin, David A. "The Concept of Security." *Review of International Studies*, vol. 23, 1994, pp. 5-26.
- Bareh, Manha. "The Sochi Agreement and the Interests of Guarantor States: Examining the Aims and Challenges of Sustaining the Deal." *RSCAS/ Middle East Directions*, European University Institute, 2019.
- Barkey, Henri J. "Syria's Dark Shadow over US-Turkey Relations." *Turkish Policy Quarterly*, vol. 14, no. 4, 2016, pp. 25-36.
- Blanton, Shannon Lindsey and Charles William Kegley. *World Politics: Trend and Transformation*. 2016-2017 Edition, Cengage Learning, 2017.
- Borshchevskaya, Anna. "Russia in the Middle East, Motives, Consequences, Prospects." *Policy Focus 142*, the Washington Institute for Near East Policy, 2016.
- Caves, John. "Syrian Kurds and the Democratic Union Party (PYD)." *Background-er*, the Institute for the Study of War, no. 21, 2012.
- Daily Sabah. "US, Russia veto UN Security Council statement on Turkey's op in Syria." 2019. <https://www.dailysabah.com/war-on-terror/2019/10/10/un-security-council-fails-to-issue-joint-statement-on-turkeys-op-in-syria> (Accessed: 18.10.2019).
- Fawcett, Louise. "States and Sovereignty in the Middle East: Myths and Realities." *International Affairs*, vol. 93, no. 4, 2017, pp. 789-807.
- Güler, Sena. "14th Round of Syria Talks Discusses Latest Developments." <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/14th-round-of-syria-talks-discusses-latest-developments/1670867>, (Accessed: 25.12.2019).

- Hamidi, Ibrahim. "Democratic Union Party: We will Defend Kurdistan if Attacked." <https://aawsat.com/english/home/article/1034516/democratic-union-party-we-will-defend-kurdistan-if-attacked> (Accessed: 20.11.2019).
- Hentov, Elliot. "Turkey's Global Strategy: Turkey and Iran." *IDEAS reports - Special Reports*. LSE IDEAS, ed. Nicholas Kitchen, London School of Economics and Political Science, 2011, pp. 28-33.
- Hinnebusch, Raymond. "Introduction: The Analytical Framework." *The Foreign Policies of Middle East States*, eds. Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami, Lynne Rienner Publishers, 2002, pp. 1-27.
- Jenkins, Gareth H. "The AKP's Election Manifesto: the Silences That Ring Alarm Bells." *Turkey Analyst*, vol. 4, no.9, 2011.
- Jones, Dorian. "Turkey: Is Russia Ready to Play the Kurdish Card?." <https://eurasianet.org/turkey-is-russia-ready-to-play-the-kurdish-card> (Accessed: 09.01.2020).
- Kiselyova, Maria, and Lisa Barrington. "Russia, Iran, Turkey set up Syria de-Escalation Zones for at Least Six Months: Memorandum." <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-memorandum/russia-iran-turkey-set-up-syria-de-escalation-zones-for-at-least-six-months-memorandum-idUSKBN1820C0> (Accessed: 10.01.2020).
- Kocs, Stephen A. "Explaining the Strategic Behavior of States: International Law as System Structure." *International Studies Quarterly*, vol. 38, no. 4, 1994, pp. 535-556.
- Manhoff, Tim. "Turkey's Foreign Policy towards Syria; From Neo-Ottoman Adventurism to Neo-Ottoman Realpolitik." *Policy Paper*, The Konrad-Adenauer Foundation and al-Nahrain Center, 2017.
- McCowan, John H. *War of Shadows: How Turkey's Conflict with the PKK Shapes the Syrian Civil War and Iraqi Kurdistan*. ICSR King's College London, 2017.
- Mearsheimer, John. J. *The Tragedy of Great Power Politics*. Norton, 2001.
- Mehmet, Fatih H. "Erdogan Rails against Kurdish Referendum Betrayal." <https://www.aa.com.tr/en/todays-headlines/erdogan-rails-against-kurdish-referendum-betrayal/919846> (Accessed: 17.09.2019).
- Nationalia. "PYD Announces Establishment of Western Kurdistan Autonomy with Legislative and Executive Powers". 2013. <https://www.nationalia.info/new/10047/pyd-announces-establishment-of-western-kurdistan-autonomy-with-legislative-and-executive-p> (Accessed: 11.11.2019).
- O'Connor, Tom. "War in Syria: U.S. Will No Longer Target Assad." <https://www.newsweek.com/us-war-syria-stops-focus-assad-removal-crisis-mid-east-576984> (Accessed: 25.12.2019).

- Oliphant, Roland. "Syrian Kurds Open Diplomatic Mission in Moscow." <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/12150692/Syrian-Kurds-open-diplomatic-mission-in-Moscow.html> (Accessed: 27.12.2019).
- Orhan, Mehmet "Transborder Violence: the PKK in Turkey, Syria and Iraq." *Dynamics of Asymmetric Conflict: Pathways toward Terrorism and Genocide*, vol. 7, no. 1, 2014, pp. 30-48.
- Orton, Kyle. *The Forgotten Foreign Fighters: The PKK in Syria*. The Henry Jackson Society, 2017.
- Özel, Soli. "Dossier: Geopolitical Turmoil and its Effects in the Mediterranean Region; Turkey: Military Action in a Strategic Void." *IEMedMediterranean Yearbook 2017*, 2017, pp. 142-145.
- Oztig, Lacin I. "Syria and Turkey: Border-Security Priorities." *Middle East Policy*, vol. XXVI, no. 1, 2019, pp. 117-126.
- Phillips, Christopher. "Turkey's Global Strategy: Turkey and Syria." *IDEAS reports - Special Reports*. LSE IDEAS, ed. Nicholas Kitchen, London School of Economics and Political Science, 2011, pp. 36-39.
- Politico. "Trump Invited to Visit Turkey." <https://www.politico.com/story/2018/12/24/trump-visit-turkey-erdogan-1075214> (Accessed: 25.12.2019).
- Sadri Alibabalu, Sayyad, and Teymur Sarkhanov. "Geopolitics and Geoeconomics of the Eastern Mediterranean Gas Conflict: Analysis of Turkey's Policy." *Geopolitics Quarterly*, vol. 18, no. 68, 2022, pp. 94-115.
- Sadri Alibabalu, Sayyad. "Russian Power Dance on Astana Round and Geneva Talks about Syria." <https://modern diplomacy.eu/2017/12/17/russian-power-dance-on-astana-round-and-geneva-talks-about-syria/> (Accessed: 15.01.2020).
- Salem, Paul. "The Rise of Violent Transnational Movements in the Middle East Historical Context, Dynamic Drivers and Policy Takeaways." *MEI Policy Paper 2018-1*, 2018.
- Semin, Ali. "Bashika Crisis and the Future of Turkey-Iraq Relations." *Bilgesam Analiz*, 2014.
- The Guardian. "US to Let Turkish Forces Move Into Syria, Dumping Kurdish Allies." <https://www.theguardian.com/world/2019/oct/07/us-to-let-turkish-forces-move-into-syria-abandoning-kurdish-allies> (Accessed: 24.12.2019).
- Uras, Umut. "Turkey's Operation Peace Spring in Northern Syria: One Month On." <https://www.aljazeera.com/news/2019/11/turkey-operation-peace-spring-northern-syria-month-191106083300140.html> (Accessed: 16.12.2019).
- Usta, Bülent. "Turkey Takes Full Control of Syria's Afrin: Military Source." <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-afrin/turkey-takes-full>

control-of-syrias-afirin-military-source-idUSKBN1H00OD (Accessed: 28.11.2019).

Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Company, 1979.

Yeşiltaş, Murat, and Ali Balcı. "A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map." *SAM Paper*, no. 07, 2013.

Yeşiltaş, Murat, and Tuncay Kardaş. "Introduction: The Phenomenon of Non-state Armed Actors and Patterns of Violent Geopolitics in the Middle East." *Non-State Armed Actors in the Middle East*, eds. Murat Yeşiltaş and Tuncay Kardaş, Palgrave Macmillan, 2018, pp. 3-20.

Yüksel, Engin, and Erwin van Veen. "Turkey in Northwestern Syria Rebuilding Empire at the Margins." CRU Policy Brief, 2019.

Bölgesel Kaos Ortasında Türkiye'nin Kuzey Suriye ve Irak'a Yönelik Güvenlik Politikası (2011-2019)*

Sayyad Sadri Alibabalu**

Öz

Bu çalışma, Türkiye'nin Irak ve Kuzey Suriye'ye yönelik politikalarını bölgesel jeopolitik rekabet bağlamında açıklamaya çalışmaktadır. Araştırma ilk olarak Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın rolünü dikkate alarak Ortadoğu'daki bölgesel rekabet yapısını açıklamaktadır. İkinci aşamada, çalışma, bölgesel aktörlerin stratejik hedeflerini açıklayarak, Türkiye'nin Suriye ve Irak'taki askeri ve siyasi angajmanlarının arkasındaki stratejik rasyonalite mantığını bağlamsallaştırmaktadır. Son olarak araştırma, Türkiye'nin Suriye krizini çözme stratejisini incelemektedir. Bu dönemde Türkiye'nin karşılaştığı en önemli tehditlerden biri, ABD'nin IŞİD'e karşı terörle mücadele politikasının kritik bileşeni haline gelen PKK terör örgütünün Suriye kolu YPG'nin ortaya çıkması olmuştur. Suriye ve ardından Irak'taki krizlerin derinleşmesi ve 2016'da Türkiye'de yaşanan başarısız askeri darbe girişimiyle birlikte hükümet stratejisini değiştirerek, Suriye krizinde etkili oyunculardan biri olarak kendini yeniden konumlandırdı. Araştırmanın genel değerlendirmesi, Türkiye'nin kuzey Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan tehditleri çifte sütunlu bir politika izleyerek ve Batılı koalisyonundan uzaklaşarak diplomatik ve özellikle sert güç kapasiteleriyle yöneterek, Suriye krizinin çözümünde bir kutup haline geldiği yönündedir.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, uluslararası sistem, bölgesel kargaşa, Irak, Suriye.

* Bu makalede yazarın doktora tezinden kısmen yararlanılmıştır.

Geliş Tarihi: 30 Temmuz 2020 – Kabul Tarihi: 26 Mart 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Sadri Alibabalu, Sayyad. "Turkey's Security Policy towards Northern Syria and Iraq amid Regional Chaos (2011-2019)." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 147-170.

** Dr., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü – Sakarya/ Türkiye

ORCID: 0000-0002-4909-8411

gizilbera@gmail.com

Политика безопасности Турции в отношении Северной Сирии и Ирака в условиях регионального хаоса (2011-2019 гг.)*

Сайяд Садри Алибалу**

Аннотация

Это исследование призвано объяснить политику Турции в отношении Ирака и Северной Сирии в контексте региональной геополитической конкуренции. В документе сначала объясняется структура региональной конкурентной системы на Ближнем Востоке с учетом роли и влияния Турции, Ирана и Саудовской Аравии. Во-вторых, сосредоточив внимание на стратегических целях региональных акторов, документ контекстуализирует логику стратегической рациональности, стоящую за военными и политическими действиями Турции в Сирии и Ираке. Наконец, исследование касается стратегии Турции по урегулированию сирийского кризиса. Одной из важнейших угроз для Турции в этот период стало появление YPG-сирийского ответвления террористической организации РПК, которая стала центральной составляющей контртеррористической политики США против ИГИЛ. С углублением кризисов в Сирии, а затем и в Ираке, а также неудавшимся военным переворотом в Турции в 2016 году правительство изменило свою стратегию и закрепилось в качестве одного из самых эффективных игроков в сирийском кризисе. Общая оценка этого исследования заключается в том, что Турция справилась с возникшими угрозами на севере Сирии и Ирака, проводя политику двух столпов и опираясь на дипломатические и особенно возможности жесткой силы, и в конечном итоге стала полюсом в разрешении сирийского кризиса с 2016 года, когда постепенно отошел от западной коалиции.

Ключевые слова

Турция, международная система, региональный хаос, Ирак, Сирия.

* При написании данной статьи автором использован материал докторской диссертации. Поступило в редакцию: 30 июля 2020 г. – Принято в номер: 26 марта 2021 г.
Ссылка на статью:

Alibabalu, Sayyad Sadri. "Turkey's Security Policy towards Northern Syria and Iraq amid Regional Chaos (2011-2019)." *bilig*, no. 102, 2022, pp. 147-170.

** Д-р., Университет Сакарья, Институт Ближнего Востока – Сакарья / Турция
ORCID: 0000-0002-4909-8411
gizilbera@gmail.com

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Hakan Kırımlı. *Geraylar ve Osmanlılar: Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*. Ötüken Yayınları, 2022.*

Fehmi Yılmaz**

Kırım Hanlığı ve Tatarlar konusunda önemli isimlerden biri olan Hakan Kırımlı, müstakil monografiler¹ yanında yerli yabancı dergilerde pek çok makale ile bu alana önemli katkı sağlamıştır. Tanıtım ve değerlendirmesini yapacağımız *Geraylar ve Osmanlılar: Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi* isimli son kitabı; 10 Bölüm, Ekler, Bibliyografya ve Dizin olmak üzere 1.088 sayfadan oluşan hacimli bir çalışmadır.

Teşekkür kısmında çalışmanın; Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve özellikle Kırım'ı kapsayan saha ve arşiv araştırması sonunda hazırlandığı belirtilmektedir. TÜBİTAK ve TİKA'nın desteğiyle bu süreçte Geray sülalesinden 42 kişi ile görüşülüp elde edilen bilgi, belge ve aile şecereleri sayesinde, geniş bir coğrafyaya yayılmış hanedan üyeleri arasında bağlantı kurulmasına yardımcı olduğu, Geray sülalesinin sosyal statüleri ve psikolojik yapıları hakkında fikir sahibi olunabildiği belirtilmiştir.

Önsöz'de (s.17-21) bu kitabın Kırım Hanlığı'nın hükümdarlık hanedanı olan Geray'ların Osmanlı Devleti ve hanedanı ile olan ilişkilerine ışık tutmayı amaçladığı, çalışmanın Kırım Hanlığı'nın veya Kırım Tatarlarının Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinin tarihi olmayıp, ancak bu ilişkinin önemli bir parçasını konu edindiği belirtilmektedir. Hanlığın ve Osmanlı

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Yılmaz, Fehmi. "Hakan Kırımlı. Geraylar ve Osmanlılar: Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi. Ötüken Yayınları, 2022." *bilig*, no. 102, 2022, ss. 171-186.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – İstanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0002-9800-5488
fehmi.yilmaz@marmara.edu.tr

ların farklı coğrafyalarda ve şartlarda zuhur ettikleri, keza kökenleri ve tarihî referanslarının farklı olduğu anlatılmaktadır. Ancak zamanla ortaya çıkan konjonktürde iki devletin üç asır boyunca simbiyotik bir tarzda birbirine bağlandığına, bu süreçte kimliklerin titizlikle korunduğuna, bu nedenle hanedan mensuplarının tedricen Osmanlı Rumelisine yerleşerek, ömürlerinin bir kısmını veya tamamını burada geçirdiklerine vurgu yapılmaktadır. Bu gerçeğin tasviri ile getirdiği siyasî ve kültürel sonuçların bu kitabın içeriğinin önemli bir kısmını oluşturduğu, 1783'te Kırım Hanlığının Rusya tarafından ortadan kaldırılmasıyla, hanedanın ana kolunun vatanı terk ederek/ettirilerek çoğunun Rumeli'ye yerleştikleri, bazılarının ise Kuzeybatı Kafkasya'nın Osmanlı nüfuz bölgelerine göçüp ve zaman içinde de Anadolu'ya geldikleri belirtilmekte, hanedanın yerleştikleri Osmanlı topraklarında zaman zaman siyasî, askerî, mülkî roller üstlenerek başta bayındırlık olmak üzere, edebî ve kültürel eserler bıraktıkları anlatılmaktadır.

Kitapta hanedan mensuplarının Hanlık döneminde ve sonrasında Osmanlı hanedanıyla ilişkileri, Osmanlı topraklarındaki yaşayışları, rolleri, dağılımları, geride bıraktıkları ve günümüze ulaşabilen maddî ve manevî izleri ortaya konmaya çalışıldığı, ancak odak noktasının günümüz Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içinde kalan Osmanlı Rumeli'si ve Ege Adaları'nda kalan geniş bir coğrafyadaki çiftliklerde yaşayan hanedan mensupları olduğu anlatılmaktadır. Hanedan üyelerinin yaşadıkları yerleri gösteren tam ve kapsamlı cetvellerin bulunmadığı arşiv belgelerinden ise hanedan hakkında sınırlı bilgilere ulaşılabildiği belirtilmektedir. Çalışma kapsamında Geray hanedanının belirleyici özellikleri ele alındıktan sonra, Osmanlı coğrafyasında meskûn oldukları yerler ve bu bölgelerde halkla ilişkileri, özellikle hanedan mensuplarında isim benzerliklerinin sebep olduğu problemlere olabildiğince açıklık getirilmeye çalışıldığı belirtilmektedir. Bu amaçla arşiv belgelerinden, sülale şecerelerinden ve mevcut mezar taşlarından yararlanılarak, çok sayıda Geray sultanının akrabalık ilişkileri, ikamet yerleri ve diğer kimlik bilgileri tespit edilmeye ve yerleşim yerleri esasına göre gösterilmeye çalışıldığı anlatılmaktadır. Bu metotla Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan coğrafyasında haklarında kesin ve tatminkâr bulgu ve bilgilere ulaşılabilen 200'ü aşkın yerleşim yeri tespit edildiği ve buralarda bilfiil saha çalışması yapıldığı belirtilmektedir. Bu bağlamda yüzlerce kişiyle mülakatlar yapılarak, netleştirilemeyen bulguların ayıklandığı, Türkiye'nin pek çok yerinde,

özellikle şehirlerde yaşayan sülale mensuplarının da tespit edilip ellerindeki bilgi ve belgelerin görülmeye ve kopyalanmaya çalışıldığı belirtilmektedir.

Çalışmanın en zor kısmının sülale mensuplarının çoğunlukla 15-20 kadar klasik isim taşıması olduğu, Hanlık dönemi ve sonrasında aynı anda veya aynı bölgede çok sayıda aynı isimli hanedan mensubunun bulunmasının Geray sultanlarının tespitinde en büyük problem olduğu, bu nedenle baba adlarıyla birlikte varsa lakapları ve yaşadıkları yerler dikkate alınarak isim benzerliğinden kaynaklanan karmaşanın en aza indirgenmeye çalışıldığı belirtilmektedir. Çalışmada son 500 yıl içinde farklı coğrafyalara yayılmış Geray sülalesinin kimlikleri ve akrabalık ilişkilerinin belirlenmesinin birincil amaçlardan biri olduğu vurgulanmıştır. Hanların şecereleri haricinde sülalenin bazı mensupları üzerinden günümüze ulaşabilen sınırlı sayıda şecerenin de bulunduğu, dolayısıyla dağınık ve farklı belgelere yayılmış küçük ve karmaşık ipuçlarının birleştirilerek farklı pek çok Geray kollarındaki kişilerin soy ilişkilerini ortaya çıkarılmaya çalışıldığı, nihayet Geray kollarına ait ulaşılan şecerelerin geliştirilmesi halinde ileride yayınlanabileceği belirtilmektedir.

Çalışmada, Gerayların tarihinin yazılmasındaki en önemli problemlerden birinin savaş, kargaşa, siyasî gelişmeler ve kitlesel göçlere bağlı olarak kendilerinden veya Hanlıktan sınırlı sayıda belge ve bilginin kalmış olmasının, hanedan mensuplarının kaleme aldıkları hatıratların yok denecek derecede bulunmasının, Gerayları başkalarının, hatta hasım ve düşmanlarının cephesinden/gözünden görmemize sebep olduğu belirtilerek, böyle dıştan anlatımların tarafı bilgileri yansıttığı, içerden bakışlar olarak hanedan mensubu üç tarihçi; Mehmet Geray Sultan, Said Geray Sultan ve Halim Geray Sultan'ın günümüze ulaşan eserlerinin bile söz konusu boşluğu ancak sınırlı şekilde doldurduğu belirtilmektedir. Yine tarih yazımında resmî belgelere günlük, olağan ve sıradan meselelerin değil sıra dışı, olayların yansıdığı belirtilerek, bu kayıtların gerçeği yansıtır derecesi her ne olursa olsun belgelerde zikredilen Gerayların, “kendi halinde” yaşayan ve normal şartlarda varlıkları ve hayat tarzları belgelere hiçbir şekilde yansımayan diğer hanedan mensuplarıyla mukayese edilemeyecek ölçüde küçük bir grubu oluşturdukları vurgulanmıştır. Her hanedanda ve toplulukta iyi ya da kötü kimselerin bulunabileceği, çalışmanın Geray hanedanını yüceltmek ve yermek amacın-

da olmadığı, esas itibarıyla Gerayların dünyasının yansıtılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir.

Çalışma sürecinde Rumeli'de hanedan mensuplarının asırlarca yaşadıkları çiftlik ve yerleşim yerlerinin, günümüzdeki sakinlerinin çok büyük kısmının Gerayların varlıklarından bile haberdar olmadıkları; Türkiye, Bulgaristan, Ukrayna ve hatta Kırım'da kamuoyunda hanedan hakkında bilginin yok denecek seviyede ve politik çarpıtmalarla malul olduğu belirtilerek, Geraylar ve Kırım Hanlığı'nın genelde Doğu Avrupa ve İslam tarihlerinde, özelde ise Kırım, Osmanlı, Rusya, Ukrayna, Polonya, Romanya, Moldova ve Kafkasya tarihlerinde birinci derecede önemi bulunduğu vurgu yapılmaktadır. Ancak mevcut literatüre rağmen, önemiyle mütenasip derecede araştırma ve çalışmaya konu olmadığına da altı çizilmekte, bu çalışmayla alana katkı getirilmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir.

Birinci Bölüm (s. 22-125), "Geray Hanedanı ve Kırım Hanlığı" adıyla, 9 başlık ile bir sonuçtan oluşmakta, 18 resim içermektedir. Bu bölümde; hanedanın kökeni, Kırım Hanlığı'nın teşekkülü, Geray isminin kökeni, Han, *Kalgay*, *Nureddin*, *Geray Sultanlar* olmak üzere unvan ve statüleri, Hanlığın yapısı ve Geray hanedanı ile olan ilişkisi anlatılmaktadır. Ayrıca hanedan mensuplarının evlilikleri; *Karaçı* beyleri, Beyler ve Mirzalar; Kafkasya'daki kabileler, Hristiyan ve esirler; Osmanlı hanedanı, Şirvanşahlar hanedanı; Kumuk Şahval hanedanı, Kalmuklar ile hanedan içi olmak üzere 9 alt başlık altında anlatılmaktadır. Sonrasında ise hanedanın kadın mensupları ile Çoban Geraylar hakkında bilgiler verilmektedir. Özetle; Geray hanedanının Hanlık tahtındaki yerinin hiçbir zaman tartışma konusu olmadığı, kökeni Cengiz Han'a ve ondan öncesine giden Türk/Moğol hanedan ve devlet geleneklerinin kısmen fiiliyatta, kısmen de teoride ve şekilde Geray sülalesinde yaşayageldiği belirtilerek, devletin sarsılmaz ve tartışılmaz tarzda bu hanedanla ifade ve temsil edildiği, hanedan hakimiyetinin mutlak gibi görünse de sözü edilen geleneklerin uzantısı olarak bu hakimiyeti sınırlayan Kurultay, Karaçı beyleri ve diğer mirzalar gibi faktörlerle varlıklarını sürdürdükleri anlatılmakta, kendine özgü denge mekanizmaları ve onların rollerinin başta hanın belirlenmesi gibi, Osmanlı tâbiyetinin uyguladığı yeni şartlarla, belirli ölçülerde değişmiş olsa da hiçbir zaman ortadan kalkmadığına vurgu yapıp, Geray hanedanının özgün yapısı ve temel kimliğini üç asırlık Osmanlı tâbiyeti dönemi boyunca koruduğu belirtilmektedir. Ancak büyük ölçüde

belirleyiciliğine rağmen Osmanlı devletinin, bu metbuluk rolünün Hanlığın iç dinamiklerinden bağımsız olmadığı; yine Cengiz geleneğinden gelen bir uygulama olarak taht veraseti usulünün babadan oğula mı, kardeşe mi yoksa hanedandan bir başkasına mı intikal edeceği konusunun kesin olarak belirlenmediği, tartışılmayan noktanın tahta çıkacak olan kişinin teorik olarak kökeninden kaynaklanan meşruiyet olduğu anlatılarak, Gerayların bir Altın Orda hanedanı olarak Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin soyundan ortaya çıkırsa da, asıl kimliklerinin I. Hacı Giray Han ve daha kesin olarak I. Menli Geray Han'dan inen han ve hanzadeler ile belirlendiği, 18. yüzyıl başlarından itibaren hükümdarlık hanedanı, doğrudan I. Selim Giray Han'ın soyundan gelenlere ait olduğu belirtilmekte, zaman içinde hanedana mensup olanların sayısının hem yatay hem de dikey olarak artmasına rağmen, Hanlık tahtının daima bu ana çizgiden inenlere ait olduğuna vurgu yapılmakta, yan kolların sülale mensubu olarak tanındıkları, ancak hükümdarlık çizgisinin dışında tutuldukları, sonuçta gerek hanedanın ve gerekse geniş sülale olarak Gerayların kendilerine özgü kimliği, gelenekleri ve keskin bir iç hiyerarşisinin daima mevcut ve belirleyici olduğu anlatılmaktadır.

İkinci Bölüm (s. 129-246), “Geray Hânedânı ve Osmanlı Devleti (Kırım Hanlığı Dönemi: XV. Yüzyıl Başları-1783)” adıyla 12 başlık ile bir sonuçtan oluşmakta, 13 resim içermektedir. Bu bölümde; Geray hanedanının Osmanlı Devleti'ndeki özel konumu, Hanlık ordusunun Osmanlı Devleti için önemi, han ve hanzadelere yönelik Osmanlı teşrifatı, hanedan mensuplarının imtiyazları, Osmanlılar ve Hanın kapıkulları, Geraylar üzerinde Osmanlı kültürel tesirleri, Gerayların Osmanlı hanedanına alternatif oldukları iddiaları, Gerayların Osmanlı topraklarında iskanı, Gerayların Akdeniz Adalarındaki sürgünlükleri, hanedan mensuplarının İstanbul'da ikamet ettirilmemeleri kaidesi, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Geray hanedanı mensuplarına bağlanan gelirler ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Özetle; 1475 yılından itibaren Hanlık ile Osmanlılar arasında ittifaktan tâbiyete dönüşen sıkı bir ilişki içine girildiği, bunun 18. yüzyılda doruğa ulaştığı belirtilmekte, ancak Hanlığın hiçbir zaman Osmanlı'nın sıradan bir vilayeti haline dönüşmeyerek kimliğini ve karakterini sonuna kadar koruduğu, hanedanın hanlıktaki yeri ve rolünün Osmanlılar nezdinde kesinlikle tartışma konusu olmadığı, bunun en önemli göstergesinin protokolde Han'a ve hanzadelere en üst seviyede, özellikle Han'a sadrazamın üzerinde yer verilmesi gibi başka hiçbir hanedana tanınmayan sıra dışı imtiyazların verilmesi olduğuna

vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda bazı çevrelerce dile getirilen Osmanlı hanedanının bir şekilde kesilmesi halinde, yerlerine Gerayların getirilebileceği yönündeki yaygın söylentilerin de aslında hanların Osmanlı Devleti ve kamuoyundaki tartışılmaz meşruiyetinin bir yansıması olduğu, ancak bu tür söylentilerin hanedanların bizzat kendilerinden kaynaklanmadığı ve böyle bir kaidenin varlığına dair hiçbir belge olmadığı gibi mümkün de gözükmediği vurgusu yapılmakta, ancak hanedan mensuplarının uzun süre İstanbul'da ikamet etmelerinin hoş karşılanmamasının muhtemelen bu gibi söylentilerle ilgili olabileceği belirtilmektedir.

En alt seviyedekiler dahil sayıları yüzleri bulan hanedan mensuplarına düzenli gelir bağlanması, Rumeli'de geniş çiftlikler tahsis edilmesinin de Osmanlı nazarında, bu sülalenin ayrıcalığının diğer bir göstergesi olduğu ve 16. yüzyılda başlayıp 17. yüzyılda zirveye ulaşan iskan uygulamasıyla, hanedan mensuplarının pek çoğunun hayatlarını Kırım'da değil Rumeli'de kendilerine verilen çiftliklerde geçirdiği, hatta bir kısmının Kırım'ı görmediği belirtilerek, aslında Rumeli'de iskan siyasetinin özellikle Kırım'da kargaşa dönemleri ve hasımları için hanedan mensuplarının emniyetini de sağlayan en önemli politikalarından biri olduğu, ayrıca gerek birinci dereceden taht varisleri gerekse ikinci yan kollarıyla Geray hanedanı mensuplarının nüfusunun hızla artmasında da büyük payı olduğu anlatılmaktadır. Rumeli'de iskanın Osmanlılar açısından temel politika olarak, tahttaki Han'a ve ona bağlı Geray sultanlara alternatif olabilecek hanedan mensuplarının el altında bulundurulması, her an azledilme endişesi yaşayacak olan Hanın İstanbul ile uyumlu politikalar izlemeye mecbur hissettirilmesi, etmediği taktirde el atındakilerden biriyle değiştirilmesi amaçlı olduğuna vurgu yapılarak, bu durumun Han veya diğer Gerayların İstanbul'daki etkili çevrelerle devamlı ilişkide bulunmalarına sebep olduğu, sonuçta İstanbul ile Geray hanedanı arasında karmaşık ilişki, bağlantı ve ittifaklar ağının ortaya çıktığı üzerinde durulmaktadır. Osmanlı sistemini yakından tanımayı da sağlayan bu ilişkilerin sonucu olarak, Hanların Osmanlı padişahı gibi mutlak hükümdar olma ve hakimiyetlerini sınırlandıran unsurlara karşı direnç gösterme özlemini doğurduğu, bunun Hanlığın geleneksel mekanizmaları içinde mümkün olmasa da Osmanlı padişahının desteğini alan Hanların hanedan içinden rakiplerine, beyler ve mirzalar gibi iktidarı kısıtlayan gruplara karşı güçlü olmalarını sağladığı, bu amaçla potansiyel rakiplerin Rumeli'de ve Akdeniz Adalarında ikamet ettirilerek, Kırım'dan uzak tutulma taleplerinin Babıali

tarafından yerine getirildiği belirtilmektedir. Maaşları Osmanlı tarafından ödenen askerî sekban grubunun ise, Han'ın ve Kırım'ın emniyetini sağlayan yerli dinamiklerden bağımsız ve gerektiğinde Han'a karşı kullanılan muhafız grubu olduğu vurgulanmıştır.

Üçüncü Bölüm (s. 249-326), “Kırım Hanlığı'nın Yıkılmasından Sonra Osmanlı Devleti'ndeki Geraylar (Tanzimat Öncesi Dönem: 1783-1839)” adıyla, 10 başlık ve sonuçtan oluşmaktadır. Bu bölümde; Geray hanedanının Kırım'ı terk etmek zorunda kalması, hanedan mensuplarının 1783 sonrasında Rumeli'de iskani, çiftlikleri ve ikamet yerleri, bağlanan gelirler, hanedan mensuplarının *Sahib-i Arzlık* kurumu, Kırılma Dönemi (1783-1808) Rumeli'deki durumları, Osmanlı hanedanına alternatif gösterilmesi, Osmanlı Devleti'ndeki askerî rolleri, sürgün ve cezalandırılmaları, Rumeli'de yaşayan Gerayların edebî faaliyette bulunanları anlatılmaktadır. Özetle; Hanlığın Rusya tarafından yok edilmesinin sonucu olarak hanedanın tamamına yakınının Kırım'ı terk etmek zorunda kalarak Rumeli'ye yerleştikleri, küçük bir kısmının Kuzey Kafkasya'ya göç ettiği belirtilerek, Hanlığın ortadan kalkmasına rağmen Osmanlıların Geray sülalesini kolektif bir kimlik altında ve bir bütün olarak görmeye devam ettiği, düzenli olarak maaşlarını ödediği, vergilerden muaf tutularak imtiyazlı statülerini devam ettirdiği ve karşılığında kendilerine bağlı olanlarla birlikte savaşlara katılmalarını talep ettiği belirtilmektedir. Sülalenin hiçbir zaman mülteci statüsünde olmadıkları, Kırım'a olan aidiyet ve kimlikleriyle birlikte Rumeli'nin de yerleşik ve nüfuzlu unsuru haline geldikleri, bu nedenle Rumeli'nin 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında geçirdiği çok sarsıntılı değişim ve dönüşüm yıllarında Gerayların da mahallî aktörler konumunda ve olayların içinde yer aldıkları anlatılmaktadır.

Dördüncü Bölüm (s.329-360), “Tanzimat Devrinde (1839-1876) Osmanlı Devleti'ndeki Geray Sülâlesi Mensupları” adıyla 6 başlık ve sonuçtan oluşmaktadır. Bu bölümde; Tanzimat döneminin hanedan mensuplarının hayatına getirdiği değişiklikler, düzenli gelir kaynakları, Rumeli'deki halk ile ilişkileri, Osmanlı sivil bürokrasisinde görev alanlar, üstlenilen askerî roller ile bu dönemde Osmanlı topraklarına gelen Tatar muhacirler anlatılmaktadır. Özetle; Osmanlı bürokrasisinde ve hayatında belirli bir standartlaşmayı amaçlayan Tanzimat döneminde Rumeli'deki Gerayların imtiyazları ve devletten aldıkları düzenli gelirlerinin kademeli olarak ortadan kalkmaya

başladığı, böylece onların da hayatlarını kazanacakları çeşitli mesleklerle uğraşmaya başladıkları, bunlar arasında sivil ve askerî bürokrasiye katılanların hatta paşalık rütbesine kadar ulaşabilenlerin olduğu belirtilerek, böylece resmen “Sultan” unvanı ile anılmayan Gerayların daha önce dahil olmadıkları Osmanlı idarî ve askerî yapısında unvan almaları, statülerindeki değişimin, yani sıradan birer Osmanlı tebaasına dönüşmüş olduklarının çarpıcı bir göstergesi olduğu belirtilerek, yine de kökenlerine atfen devlet ve genel olarak çevrelerindeki halk tarafından kendilerine gösterilen saygı ve itibarın tümüyle ortadan kalkmadığı vurgulanmıştır.

Beşinci Bölüm (s. 363-381), “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde (1877-1922) Geray Sülâlesi Mensupları” adıyla 2 başlık ve sonuçtan oluşup bürokraside görev almış hanedan mensuplarına ait 8 fotoğraf bulunmaktadır. Bu bölümde; 93 Harbi olarak bilinen savaşın Rumeli'de yaşayan Geray sülâlesine etkileri ile Osmanlı tarih ve edebiyatında Gerayların varlığı anlatılmaktadır. Özetle; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ile Gerayların çoğunluğunun yaşadığı Rumeli topraklarının yeni kurulan Bulgaristan Devleti'ne geçerek fiilen Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması, savaş sırasında ve sonrasındaki birkaç yıl içinde buradaki Gerayların tamamına yakınının mal varlıklarını kaybederek Osmanlı elinde kalan bölgelere göç etmeleri anlatılmakta, 1912-13 Balkan Savaşı'nın Rumeli'nin Osmanlı hakimiyetinde kalan ve sonradan “Doğu Trakya” diye adlandırılacak olan bölgedeki Gerayların da büyük ölçüde dağılmasına sebep olduğu, böylece I. Dünya Savaşı öncesinde gerek Osmanlı, gerek Bulgaristan hakimiyetindeki topraklarda yaşayan sülâle mensuplarının Rumeli topraklarındaki varlığı az sayıda aile haricinde fiilen sona ermiş olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde Kırım Hanlığına veya Geraylara dair yayınlanmış edebî, ilmî ve güncel eserlerin sınırlı olduğu, 1870'de Kırım Hanlığı Tarihi olan *Gülbün-i Hânân*'ın basıldığı, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kırım ve Kafkas Tarihçesi* adlı eserine bu kitaptan aldığı özetleri eklediği, 1911 yılında *Gülbün-i Hânân*'ın sadeleştirilerek tekrar basıldığı belirtilerek, 1880 yılında Namık Kemal'in *Cezmi* adlı romanının Kalgay Adil Geray Sultan'ın Safevî Devleti'ndeki esaretini konu edindiği, 1908 sonrasında Geray hanedanının geçmişine dair *Fetih Geray* adlı bir piyesin 1912'de Konya'da, 1918'de ise Şahin *Geray* adlı bir piyesin de İstanbul'da yayınlandığı anlatılmaktadır. Bu piyeste I. Dünya Savaşı'nın son yılında Rusya İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Kırım'daki gelişmelere paralel, İstanbul'daki genç Kırım Tatarlarının çok aktif faaliyetlerinin ürünü

olarak, genel eğilimin aksine Şahin Geray Han'ın bir kahraman olarak aksettirildiği belirtilip, yine 1918'de *Kırım Mecmuası*'nın çıkarılmaya başlandığı ve bu derginin Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi, yani Kırım Tatar millî istiklali hareketinin İstanbul'daki kolunun fiilen basın-yayın organı olduğu, iki yıl kadar yayın hayatında kalabilen bu dergide Kırım Hanlığı'na dair bir çok tarihî makalenin bulunduğu, bunlar arasında Hanları konu edinenler olduğu anlatılmakta, aslında *Kırım Mecmuası*'nı temsil eden grubun Kırım Hanlığının ihyası ve başına da Geray hanedanının getirilmesi gibi bir emellerinin bulunmadığı, hedeflerinin Kırım Tatarlarının millî istiklali yönündeki demokratik bir Kırım Tatar Cumhuriyeti olduğuna vurgu yapılarak, Osmanlı'nın son döneminde az sayıdaki tarihî ve edebî eserin, Kırım Hanlığı ve dolayısıyla Geray hanedanının hatırasını Osmanlı kamuoyuna bir ölçüde hatırlattığı belirtilmektedir, *Gülbün-i Hânân* dışında Geray hanedan sülaleleri ve tarihleri hakkında herhangi bir eserin bulunmama sebebinin Osmanlı'da basın-yayın hayatının hayli geç dönemlerde başlamasıyla ilişkili olmasıyla birlikte, Geray mensuplarının aidiyet şuurunun tedricen erimesinin ve en azından bu kimlikleriyle sosyal hayattan çekilmeye başlamalarının da belirli bir rolü olduğu anlatılmaktadır.

Altıncı Bölüm (s. 385-477), “Kuzey Kafkasya'ya Yerleşen Geraylar” adıyla 14 başlıktan oluşmakta ve 13 fotoğraf bulunmaktadır. Bu bölümde; Kırım Hanlığı döneminde Geraylar ve Kafkasya, *Atalık* müessesesi, Kafkasya'nın kuzeyindeki Nogay kabileleri ve Geraylar, Hanlık döneminde Kuzey Kafkasya'ya yerleşen Geraylar, Hanlığın ortadan kaldırılması sonrasında Kuzey Kafkasya'daki Geraylar ve Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkasya'da Osmanlı hakimiyetinin ortadan kalması ve Geraylar, 19. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden Geraylar, Rusya hakimiyeti altındaki Geraylar, Rusya ordusundaki Geraylar ve Adige “aydınlanması”nın öncüleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden Geraylar, I. Dünya Savaşı sonrasında ve Kuzey Kafkasya'daki Gerayların sonu, Sovyet hakimiyetinin kurulması sonrasında Kuzey Kafkasya'dan Türkiye'ye gelen Geraylar, Sovyet idaresi altında Kuzey Kafkasya'da kalan Geraylar, Kuzey Kafkasya'daki Gerayların kültür ve kimlikleri anlatılmaktadır. Özetle; hakimiyet ve nüfuz sahası Kuban Nehri havzasına kadar uzanan Hanlığın ve dolayısıyla Gerayların, Kuzey Kafkasya'daki özellikle Adige (Çerkes) kabileleriyle tarihsel yakın ilişkileri olduğu belirtilmekte, bu ilişkinin Kırım Hanlarını Adige kabileleri arasındaki anlaşmazlıklara dahil

ettiği ve bu sebeple Hanlık ile bazı Adige kabileleri arasında zaman zaman kanlı hakimiyet mücadelelerinin yaşandığı, ancak hiçbir zaman taraflar arasında bir etnik savaşa dönüşmediği anlatılmaktadır. Hanlığın sivil bürokrasisinde ve ordusu ile özellikle Han'ın muhafız birliklerinde Adigelerin önemli bir yeri olduğu ve zamanla Kırım'da azımsanmayacak bir nüfus haline geldikleri belirtilmektedir. Sülalenin Adigeler ile ilişkisinin sadece idarî, siyasî ve demografik anlamda olmadığı, bütün bunlara ilaveten Gerayların pek çoğunun belirli Adige kabileleriyle daha çok küçük yaşlardan itibaren kadim *Atalık* geleneği sebebiyle kurdukları şahsi bağların olduğu üzerinde durularak, dolayısıyla *Atalıkların* Kırım'da nüfuzlu hale geldiği ve *nured-din*, *kalgay* ve sonunda hükümdarın başdanışmanı olarak Hanlık siyasetinin belirlenmesinde önemli roller oynadıkları belirtilmektedir. Atalığın sadece Adigelere ait olmayıp göçebe ve yarı göçebe ve kuruluşundan itibaren Hanlığın temel unsurlarından Kıpçak-Türk kabileleri topluluğu olan Nogaylara da verildiği, aslında Kırım Tatarlarının pek çoğunun sonradan Nogay olarak adlandırılan kabilelerin evvelce buraya yerleşmiş olanlarının soyundan olduğuna vurgu yapılarak, Mangıt (Mansuroğlu) kabilesinin 16. yüzyılda Kırım'a ve İdil boylarına yerleşen ve Hanlık ordusunda önemli bir askerî güç olan ve divanda *karaçı* olarak temsil edilen asli bir unsur olduğu belirtilmektedir. Kuzey Kafkasya'daki Nogay kabilelerinin idaresini ve Adige kabileleriyle ilişkileri yürütmek üzere *Kuban Seraskeri* olarak tayin edilen Geray sultanların, burada yaşadıkları ve zamanla kargaşa, taht kavgası dönemlerinde de kendisine güç bulmak veya kaçarak kendisini korumak amacıyla bu bölgede buldukları ve yaşadıkları anlatılmaktadır. Hanlığın ortadan kalkmasıyla birlikte, bir kısım sülale mensubunun Kuzey Kafkasya'ya *Atalık* bağı olan kabilelerin yanlarına yerleştikleri, Osmanlı'nın 19. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Kafkasya'daki hakimiyetini kaybetmesi sonrasında bir kısım hanedan mensubunun Anadolu'ya göç ettiği, bir kısmının ise Rus idaresi altında kalan bölgede yaşamaya devam ettiği belirtilerek, 1789-1910 arasında 26 Geray sülalesi mensubunun Rusya ordusunda görev aldığı, hatta bazılarının yüksek rütbeye yükseldiği, bunlardan bir kısmının buldukları bölgelerle ilgili önemli eserler yazdıkları belirtilmektedir. 1853-1856 Kırım Savaşı sonrası hem Balkanların kuzeyinden hem de Kafkasya'dan Anadolu'ya hanedan göçünün başlayıp I. Dünya Savaşı sırasında ve Bolşevik İhtilali sonrasında devam ettiği, kalanların ise Sovyetler döneminde varlıklarını

devam ettirdikleri ve çoğunun Adigeleştigi, bir kısmının fiilî ve fahri birtakım görevlerde bulunduğu anlatılmaktadır.

Yedinci Bölüm (s. 482-579), “Geray Hânedânının Bugünkü Kırım, Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan’daki Hatıraları ve İzleri” adıyla 5 başlıktan oluşmakta ve 113 fotoğraf bulunmaktadır. Bu bölümde özetle; 1783’de Hanlığın ortadan kalkmasıyla Geray sülalesinin sonlanmadığı, Kırım’da kalanlar ile Rumeli ve Kuzey Kafkasya’ya göç edenlerin bir asırdan fazla kimliklerini muhafaza ettikleri, bunda hem Osmanlı hem de Rus yönetimi tarafından kendilerine verilen birtakım imtiyazların etkili olduğu belirtilmekte, ancak bu durumun iki devletin I. Dünya Savaşı sonunda ortadan kalkmasına kadar devam ettiği ve sonrasında kolektif kimliklerini ve soy aidiyetlerini büyük ölçüde kaybetme sürecine girdikleri anlatılmaktadır. Fakat bu tarihî hanedandan günümüze bazı maddî izlerin ulaştığı ve bunların Kırım’da ve eski Osmanlı sınırları içinde bulunduğu, bunların en başında Bahçesaray’daki Hansaray ile pek az sayıda ayakta kalabilmiş bazı yapılar olduğuna vurgu yapılmakta, Osmanlı topraklarında ise kurdukları vakıflar veya şahsi girişimlerle pek çok cami, çeşme, han, hamam, saray, konak, köprü, değirmen ve benzeri imar faaliyetlerinde buldukları anlatılmaktadır. Bıraktıkları maddî kültürlerin başında kabir ve mezar taşlarının olduğu, ayrıca sülalenin yaşadığı bölgelerde halkın hafızasında kalabilmiş hatıralar, rivayetler, hikayeler, yer isimleri ve başka sözlü tarih verilerinin bulunduğu belirtilmektedir. Geray sülalesinden gelen ve bundan haberdar olan kimse-lerin büyük kısmının Türkiye’de yaşadığı, bunların esas olarak üç gruptan oluştuğu belirtilerek, bunlardan birinci grubun Türkiye’de Trakya bölgesinde, ikinci grubun Bulgaristan’da ve üçüncü grubun ise 18. yüzyılda Kafkasya’daki Adige topluluklarının içinde Adigeleşen ve 19. yüzyılda Anadolu’ya göç edip Samsun, Tokat, Düzce, Bolu, Kayseri ve İstanbul’da yaşayanlar olduğu anlatılmaktadır. Bu bölümün 511-570 sayfaları arasında hanedan mensuplarına ait 90 mezar/mezar taşı, 3 türbe, 8 konak, 7 çeşme, 2 köprü, 1 savunma kulesi, 1 mescit ve bir temsili heykel resmi bulunmaktadır.

Sekizinci Bölüm (s.573-864), “Osmanlı Devleti’nde Geray Hânedânı Mensuplarının Çiftlik, İkametgâh ve Mezarlarının Bulunduğu Yerleşim Yerleri” adıyla 5 başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde; günümüz Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan sınırları içinde kalmış olan toplamda 207 adet çiftlik, köy ve yerleşim yerleri belirtilmiş olup Türkiye sınırları içinde 75 yer-

leşim biriminde yaşadıkları, bunların 52'sinin köy, 9'unun çiftlik, 14'ünün şehir olduğu, büyük çoğunluğunun Trakya bölgesinde bulunduğu belirtilmektedir. Bulgaristan sınırları içinde 129 yerleşim biriminde yaşadıkları ve bunların 115'inin köy ve 14'ünün şehir ve kasabalarda bulunduğu, Romanya'da sadece bir köy ve bir şehirde, Yunanistan'da ise sadece bir köyde yaşadıkları anlatılmaktadır. Kitapta verilen her bir yerleşim yeri yazar tarafından görülerek tetkik edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Her bir yerleşim birimine ait bilgiler, hangi il sınırlarında, hangi ilçeye bağlı olduğu, hanedandan kimin/kimlerin yaşadığı, varsa mevcut yapıları, hikayeleri ve özellikle de Osmanlı Arşiv belgeleriyle de desteklenerek etraflıca anlatılmaktadır.

Dokuzuncu Bölüm (s. 867-930), "Geray Hânedânı Mensuplarının Osmanlı Devleti'nde Sürgün Edildikleri Adalar" adıyla 5 başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde; Bozcaada, Eğriboz, Girit, Kıbrıs, Limni, Midilli, Rodos ve Sakız adalarına sürülen hanedan mensuplarının baba isimleriyle birlikte literatür ve Osmanlı Arşiv belgeleriyle de desteklenerek ayrıntılı olarak verilmektedir. Bu adalar, yazar tarafından bizzat yerinde görülmüş ve elde edilen bilgi ve gözlemler de bu çalışmaya aktarılmıştır. Verilen bilgilere göre Rodos'a 44, Limni'ye 27, Bozcaada'ya 22, Sakız'a 10, Kıbrıs'a 6, Midilli'ye 5, Eğriboz'a 1, Girit'e 1 olmak üzere toplam 116 Geray hanedanı mensubunun sürgün edildiğini göstermektedir.

Onuncu Bölüm (s. 933-944), "Geray Hânedânı Mensuplarının Osmanlı Devleti'nde Kurdukları Vakıflar" adıyla 13 başlıkta hanedan üyeleri tarafından kurulup şimdilik tespit edilebilen Geray vakıflarının kurucuları, kuruluş tarihi, amacı, akar ve gelirleri ile diğer bilgileri eldeki mevcut kaynaklar ve arşiv belgeleri eşliğinde ele alınmıştır. Hanedan mensuplarının Osmanlı Devleti'nde birçok vakıf kurarak Rumeli'deki soydaşlarına sürekli bir gelir sağlamayı ve yaptırdıkları hayır eserlerinin devamlılığını amaçladıklarına vurgu yapılmaktadır.

Sayfa 947-957 arasındaki "Netice" kısmında ise yukarıda anlatılan bölümlerden elden edilen bilgilerin ifade ettiği anlam ve çıkarılması gereken/çıkarılan sonuçlar özetlenmektedir.

Sayfa 960-964 arasında "Osmanlı Devrinde Geray Hânedânı Mensuplarının Tasarruflarında yahut Mülkiyetlerinde Bulunan Çiftliklerin ve İkamet Yerlerinin Genel Listesi" başlığı altında Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve

Yunanistan'da bulunan taşınmaz mal bulunan köy ve şehir isimlerinin listesi verilmiştir.

Sayfa 966-972 arasında “Türkiye’de Bulgaristan’da ve Yunanistan’da Bulunan Geray Hânedânı Mensuplarına Ait Mezar Taşları ve Yapılarının Genel Liste” adı altında tespit edilen her mezartaşının üzerindeki Arap harfli yazıların Latin harflerine transkripsiyonu verilmiştir.

Sayfa 975-1016 arasında “Bibliyografya” bulunmaktadır. Burada kitapta yararlanılan kaynaklar, “arşivler ve kütüphaneler” ve “Kitaplar, Makaleler ve Tezler” olmak üzere iki alt başlık altında verilmiştir. Kullanılan arşiv ve kütüphanelerin 8’i Türkiye’de bulunan Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Tarih Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi; 4’ü Bulgaristan’da bulunan Bulgaristan Merkezî Devlet Arşivi, Azizler Kiril ve Metody Millî Kütüphanesi, İslimye Devlet Arşivi, Tenevo Kasaba Müzesi; 1’i Kırım’da Kırım Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi; 2’si Rusya’da bulunan Rusya Devlet Askerî Tarih Arşivi, Rusya Millî Kütüphanesi; 1’i Amerika Birleşik Devletleri California Eyaletinde; 1’i Avusturya Millî Kütüphanesi ve 1’i de Hakan Kırmılı’nın özel arşivi olmak üzere toplam 18 arşiv ve kütüphane kullanılmıştır. Kullanılan kaynaklar ise Kitaplar, Makaleler ve Tezler başlığı altında toplanmıştır. Bibliyografyada 533 kitap, 275 makale ve 35 doktora ve yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 843 eserin adı bulunmaktadır. Bunların 481’i yabancı dilde ve 362’i de yerli Türkçe eserlerdir. Yabancı dilde olanlar içinde 249 Rusça, 92 İngilizce, 43 Bulgarca, 31 Almanca, 19 Fransızca, 13 İtalyanca, 8 Kırım Tatarca, 4 Farsça, 3 Lehçe, 1 Arapça ve ayrıca yurtdışında yayınlamış olan 11 Osmanlı Türkçesi olmak üzere Türkiye dışında 10 farklı dilde yazılmış eserler kullanılmıştır. Toplam eserler içinde 115 Osmanlı Türkçesi yazılmış yazma kitap, arap harfli matbu kitap, yine Arap harfli Türkçe hatırat, mecmua, gazete ve makaleler ile Osmanlı Arşivi tarafından yayınlanan konuyla ilgili belgelerden oluşan kitaplar bulunmaktadır. Kullanılan yazma eserlerin 107’si de yabancıdır. Bunlar büyük bir kısmını Rusça, ardından Fransızca, Almanca ve İtalyanca gelmektedir. Yabancı yazma eserlerin çoğunluğu da tarih, seyahatname, anı, rapor, dergilerden oluşmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili 35 Yüksek Lisans ve Doktora tezi bulunmaktadır. Bir

kısım kitabın kaynak dilinden İngilizce, Rusça, Fransızca, Almanca ve Türkçeye çeviri yapılmışlar kullanılmıştır.

Sayfa 1017-1018 arasında Geray sülalesine mensup ve akraba olup kendileriyle mülakat yapılan 42 kişi isminin listesi bulunmaktadır.

Sayfa 1019-1088 arasında “Dizin” bulunmaktadır. Dizin, Şahıs İsimleri; Topluluk, Kavim, Millet, Halk, Kabile, Hanedan, Sülale, Cemaat İsimleri; Yer (Ülke, Devlet, Vilayet, Kaza, Nahiye, Köy, Bölge, Ada, Akarsu, Dağ) İsimleri başlığı altında sınıflandırılmıştır. Şahıs isimlerinden sülaleden gelen 932 erkek, 152 kadın ismi tespit edilmiş ve lakabı olan tarihî şahıslar lakaplarına değil isimlerine göre gösterilmiş olup, lakapları ve haklarında diğer bilgiler adlarından sonra parantez içinde verilmiş, aynı isimdekileri birbirinden ayırt edebilmek için kişiler mümkün olduğunca babalarının ve dedelerinin isimleriyle verilmeye, baba adı tespit edilemeyip, haklarında sadece bir olay dolayısıyla bilgi sahibi olunanlar o olaya atıfla zikredilmiştir. Sülale mensuplarının resmen “Sultan” unvanını kullanmalarının ortadan kalktığı 19. yüzyıl sonlarından itibaren yaşayanlar bu unvan olmaksızın gösterilmiştir. Rusya dahilindeki sülale mensuplarına “Sultan” unvanı resmen ismin sonunda değil, başında yer almakla birlikte dizinde isimleri öne alınarak listelenmiş, modern anlamda soyadı olanlar ise soyadlarına göre yer almıştır. Kırım Tatarları, Türkler, Geraylar, Osmanlılar, Müslümanlar, Nogaylar, Ruslar gibi çok fazla yerde geçen isimler ile Kırım, Osmanlı Devleti, Türkiye, İstanbul, Rumeli, Trakya, Kafkasya, Deşt-i Kıpçak, Rusya, Anadolu, Moskova, Bulgaristan ve Yunanistan gibi çok fazla yerde geçen ülke ve bölge isimleri dizine dahil edilmemiş, yerleşim yerleri esas olarak zikredildikleri devirdeki isimleriyle ve metinde geçen bağlamlardaki statüleriyle dizinde gösterilmiştir.

Sonuç olarak çalışma hakkında şunlar söylenebilir: Kırım Hanlığı ve Geray hanedanı hakkındaki bu hacimli eser, yerli-yabancı literatür ile temel/resmî arşivler ve özel arşivlerin yoğun kullanıldığı, keza şahıs ve grup mülakatları ve geniş bir saha araştırması da içeren oldukça kapsamlı bir araştırmanın mahsulüdür. Kaynakçasından da rahatlıkla anlaşılacağı üzere Türkiye, Kırım, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Lehistan, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki arşiv, araştırma merkezleri ve kütüphaneleri içeren geniş bir coğrafyada sarf edilen yoğun ve uzun soluklu bir emeğin ürünüdür. Bu nedenle konuyla ilgili bulunabilen veya ulaşılabilen birinci el

kaynakların tamamının kullanılması kitabın en önemli özelliklerinden biridir. Dolayısıyla kitap, konuyla ilgili mevcut literatürü en geniş anlamda bir araya getirmesi açısından oldukça önemlidir ve bu vasfı onu temel müracaat eserlerinden biri kılmaktadır.

Çalışmanın diğer bir özelliği, çeşitli kitap ve makalelerde çok dağınık halde bulunan Kırım Hanlığı ve sistemiyle ilgili temel konuları bir çatı altında toplamasıdır. Ayrıca yazarın, gerektiğinde literatürü de eleştirerek yıllarca elde ettiği bilgi, fikir ve yorumlarını ilave etmesi ve bunu bölümlerin sonuç kısmında daha belirgin halde dile getirmesi kitaba ayrı bir derinlik katmaktadır. Kitabın diğer özelliği, fazla bilinmeyen veya bilenlerin de çalışmaya cesaret edemediği önemli bir konuyu gün yüzüne çıkarması ve canlandırmasıdır. Şöyle ki arşivlerdeki tarihî belgeler ya da literatürü derlemesi bir kenara bırakılacak olursa, bu eserin en önemli katkılarından biri, çok geniş bir coğrafyada yapılan saha araştırması sırasında insanlarla yüz yüze görüşmeler ve bunlardan elde edilen sonuçlardır. Bu çalışma kapsamında epeyce köy ve kasaba ziyaret edilmiş, buralarda yüzlerce insanla konuşulmuştur. İnsanların büyük çoğunluğu bu çalışma sebebiyle yöneltilen sorular sayesinde kendilerinin kim olduğu, nereden geldikleri gibi soy, aile ve tarih bilincine kavuşmuşlardır. Yazar ya da kitap veya bilim açısından faydası ise kişilerin elinde bulunan belgeler ile hafızalardaki bilgilerin bu sayede ortaya çıkarılmış, bir başka deyişle yok olmaktan kurtarılmış olmasıdır. Görüşülen ve bilgi alınan bir kısım insanın şimdi hayatta olmadığı düşünülürse, bu çalışmanın önemiyetini ortaya koymaktadır. Yani bilinmeyen, yok olmaya yüz tutmuş ve sonunda kaybolması muhtemel belge ve bilgileri ilim aleminin istifadesine kazandırdığı için söz konusu çalışma oldukça önemlidir.

Kitabın bir diğer özelliği, verilen bilgi ile kullanılan kaynağın dipnotlarda oldukça uygun ve yeterli derecede, sadece gerekli olanı vermesi ve aktarmasıdır. Bölümler arasında kopukluk ve aykırılık söz konusu değildir ve birbirini tamamlar, destekler niteliktedir. Kitapta konulara göre listelerin verilmesi okuyucu ve araştırmacı için oldukça kolaylık sağlar niteliktedir. Bu hacimli eserde rastlanan bir takım maddi ve teknik hatalar elbette ikinci baskıda düzeltilecektir. Bu önemli çalışmanın mütemmim cüzü olarak şunlar önerilebilir: Kitaba “Kısıltmalar” sayfası ve 6.-10. bölümlere “Netice” faslı eklenmelidir. Bölüm ve konularına göre haritalar konulmalı, Resimler veya Ekler kısmına konularla ilgili ferman, name, yarlık vb. önemli belge-

lerin görselleri veya transkripsiyonları konularak eser zenginleştirilmelidir. Hanlıktan günümüze kalabilen Kırım'ın siyasî ve özellikle sosyal ve iktisadî tarihi açısından yegâne kaynağı durumundaki 122 ciltlik Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri, Hanlar ve Geray sülalesiyle ilgili geniş ve doğru bilgiler içeren belgeler içerdiğinden bunların kullanılması eserin muhtevasını derinleştirecektir. Bir diğer öneri, kitapta kullanılan arşiv belgelerinin Bibliyografyada ilgili başlık altına eklenmesi ve Kırım Hanlarının listesinin ekler kısmına konulmasıdır. Sonuç olarak inceleyip değerlendirdiğimiz bu çalışma, konuyla ilgili çok önemli bir boşluğu dolduran temel başvuru eseri niteliğinde bir çalışmadır ve bu alanda birçok yeni çalışmaya vesile olacak niteliktedir.

Açıklamalar

- 1 Bunlardan bazıları şöyledir: *National Movement and National Identity among the Crimean Tatars (1905-1916)*, Leiden 1996; aynı eserin Türkçe versiyonu olan *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Ankara 1996; İsmail Bey *Gaspıralı*, Ankara 2001; İsmail Türkoğlu ile birlikte İsmail Bey *Gaspıralı ve Dünya Müslümanları Kongresi*, Tokyo 2002; Dimitri Vasilyev ve Galina Dlujnevskaia ile birlikte *Eski Fotoğraflarda Bir Zamanlar Kırım*, Ankara 2006; *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, İstanbul 2012; Nicole Kañçal-Ferrari ile birlikte *Kırım'daki Kırım Tatar (Türk-İslam) Mimari Yadigârları*, Ankara 2016.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini ve problemlerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'de makale başvurusu bilig.yesevi.edu.tr web adresinden "Makale Yönetim Sistemi"ne kaydolarak yapılır. E-posta ile gönderilen makaleler değerlendirmeye alınmaz.

bilig'e gönderilen yazılar, önce dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Yayın ilkelerine uygun yazılar Yayın Kurulu tarafından incelenir. Dergi kapsamına giren ve değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda uzman hakemlere gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar Makale Yönetim Sisteminde saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle

birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, sistemden silinmez. Yazıların yayımlanmasında nihai karar Yayın Kuruluna aittir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Abmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayın Politikası

bilig'de yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak bilig.yesevi.edu.tr web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.

bilig'de makale değerlendirme ve yayın aşamasında yazardan hiçbir şekilde ücret alınmaz. Yazara da telif ücreti ödenmez.

Yazım Dili

bilig'de Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanır. Makalelerin Türkçe, İngilizce ve Rusça özetlerine (abstracts) yer verilir.

Yazım Kuralları

bilig'de 97. Sayıdan itibaren MLA atıf sisteminin yazım kuralları uygulanmaktadır. Alıntılar, göndermeler ve kaynakça ile ilgili temel hususlar aşağıda örneklerle gösterilmiş olup örneği bulunmayan kaynaklar için MLA atıf sisteminin 8. versiyonu (<https://style.mla.org/>) esas alınmalıdır.

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Makale dosyasında yazar ad(lar)ı ve adres(ler) i bulunmamalıdır. Yazar(lar)la ilgili bilgiler başvuru sırasında Makale Yönetim Sisteminde ilgili alanlara yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe öz bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar öz ve kaynakça dâhil 7.000 (yedi bin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) koyu ve ilk harfleri büyük; ara başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük; alt başlıklar ise ilk harfleri büyük ve italik yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, bir alt satırda her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin soluna hizalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalı ve kaynağı verilmelidir. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1

Türk Üniversitelerinde Uluslararası Öğrenciler (2017-2018)

	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam Uluslararası Öğrenci Sayısı	81706	43324	125030
TÜRKSOY Tam ve Gözlemci Üye Ülkeler	24309	11686	35995
Azerbaycan	12911	4177	17088
Kazakistan	1051	1014	2065
Kırgızistan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Özbekistan	435	405	840
Rusya	808	621	1429
Türkmenistan	7824	4423	12247
Türkiye'deki Üniversitelerdeki Toplam Lisansüstü ve Lisansüstü Öğrenci Sayısı	2622936	2168678	4791614
Uluslararası Öğrenci Oranı	3,12%	2,00%	2,61%

Kaynak: "Uyruğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu." YÖK, 17 Ağustos 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sadece solundan 2 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, bu kullanıma yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köprülü 15).

İki yazarlı yayınlarda yazarların soyadları aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Taner ve Bezirci 22).

Üç ve daha fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır:

(Gökay ve diğerleri 18).

(Gökay vd. 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece sayfa numarası yazılmalıdır:

Tanpınar (131), bu konuda ...

Aynı yazara ait iki veya daha fazla esere gönderme yapılırsa yazar soyadından sonra yayının ilk birkaç kelimesi yazılarak ayırt edilmelidir:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

Aynı soyadı taşıyan yazarlara ait yayınlarda soyadından önce yazar adı kısaltılarak yazılmalıdır:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

Sayfa numarası bulunmayan elektronik yayınlarda sadece soyadı ya da başlık yazılmalıdır.

Yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yayınlarda ise eser ismi yazılmalıdır, eser ismi uzun ise ilk 2-3 kelimesi yazılmalıdır.

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da tarihle birlikte belirtilmelidir.

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır, künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika, ve Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

Kaynağın üç ve daha fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı, sonra “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır.

Örnek:

Altaev, Zhakypbek ve diğerleri. “Essence and Typology of Intellect in al-Farabi’s Epistemology.” *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa numara bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. “Türkçede Evidensiyel.” *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydınğün, İsmail, ve Ayşegül Aydınğün. “Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival.” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33 no. 1, 2007, ss. 113-128.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. “Lâmiî Çelebi'nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri.” *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

Yazar ismi yoksa editör, hazırlayan ya da derleyen ismi başta verilmelidir:

Tarlan, Ali Nihat, haz. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt numarası, yayınevi, yazılış tarihi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk. “Azmi-zâde Mustafa Hâletî.” *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

Tezler kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, *eğik harflerle* tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin adı, tezin yazıldığı tarih yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu. *Garibi'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Yazmalar “Yazar. Eser Adı. Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı.” şeklinde kaynak gösterilmelidir.

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emirî Efendi, No. 1326, vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için yazarın soyadı, adı, yazının başlığı, yayıncı (web site adı), yayın tarihi, bağlantı adresi bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Gökçek, Fazıl. “Mehmet Akif Ersoy.” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

Kişisel görüşmelerde, kaynak kişinin soyadı, adı, görüşme türü ve tarihi şu şekilde yazılmalıdır:

Demir, Adem. Telefon görüşmesi. 22 Mayıs 2018.

Henüz yayınlanmamış ama yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19
Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09
bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr

bilig
Journal of Social Sciences of the Turkic World
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities and problems of the Turkic world within a scientific framework.

Submissions to *bilig* should be original articles that will fill a gap in the field or to be a review that evaluates previously published studies and produces new and worthwhile ideas. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Article applications at *bilig* are made by registering to the “Manuscript Handling System” at bilig.yesevi.edu.tr web address. Articles sent via e-mail will not be evaluated.

Articles submitted to *bilig* are first reviewed in terms of the journal’s editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance in the evaluation of articles submitted for publication. Articles in accordance with editorial principles are reviewed by the Editorial Board. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are stored in

Manuscript Handling System. If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not deleted from the system. The final decision regarding the publication of the articles belongs to the Editorial Board.

The royalty rights of the articles accepted to be published in *bilig* are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Publication Policy

All the articles published in *bilig* are also available as full text on bilig.yesevi.edu.tr web address as open access.

No fee is charged to the author during article evaluation and publication in *bilig*. No royalties are paid to the author, either.

Language of Publication

bilig publishes articles in Turkish and English. Abstracts of the articles will be in Turkish, English and Russian.

Style Guidelines

In *bilig*, the style of the MLA citation system are applied as of the 97th issue. The main points regarding citations, references and bibliography are shown below with examples, and the 8th version of the MLA citation system (<https://style.mla.org/>) should be taken as a basis for sources without examples.

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

1. Title of the article: The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.

2. Name(s) and address(es) of the author(s): The article file should not contain the name(s) and address(es) of the author. Information regarding the author(s) should be written in the relevant fields in the Manuscript Handling System during the application.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.

4. Body Text: The body of the article should be typed on A4 (29.7x21cm) paper on MS Word in size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appendices) should be bold and their first letters be capitalized; subtitles, only the first letters should be capitalized; sub-headings should be written in italics with their first letters capitalized.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left; the table caption should be in the lower line and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be written aligned to the left of the figure. The figure number should be written in italics, ending with a period. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written vertically, with only the first letter capital, and the references should be stated. Below is a sample table.

Table 1

International Students at Turkish Universities (2017-2018)

	Male	Female	Total
Total Number of International Students	81706	43324	125030
TÜRKSOY Member and Observer Member States	24309	11686	35995
Azerbaijan	12911	4177	17088
Kazakhstan	1051	1014	2065
Kyrgyzstan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Uzbekistan	435	405	840
Russia	808	621	1429
Turkmenistan	7824	4423	12247
Total Undergraduate and Graduate Students Number at Universities in Turkey	2622936	2168678	4791614
International Student Ratio	3,12%	2,00%	2,61%

Reference: "The Report of the Number of the Students regarding" *YÖK*, 17 August 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation only from the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 15).

When sources with two authors are cited, the surnames of the authors should be given as follows:

(Taner and Bezirci 22).

When sources with three or more authors are cited, the surname of the first author is given and 'et. al' is added.

(Gökay et. al 18).

If the text already includes the name of the cited author, only the page number should be given:

In this respect, Tanpınar (131) says ...

When two or more works belonging to the same author are cited, the first few words of the publication should be distinguished after the author's surname:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

In manuscripts belonging to authors with the same surname, the name of the author should be shortened before the surname:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

In electronic manuscripts with no page number, only the surname or title should be written.

In encyclopaedias and other sources without authors, only the name of the source should be written. If the title is long, the first 2-3 words should be given.

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates should also be cited in the bibliography.

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika, and Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Altaev, Zhakypbek et. al. "Essence and Typology of Intellect in al-Farabi's Epistemology." *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. "Türkçede Evidensiyel." *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydingün, İsmail, and Ayşegül Aydingün. "Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33 no. 1, 2007, ss. 113-128.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. "Lâmiî Çelebi'nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri." *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

If there is no author name, the name of the editor, preparer or compiler should be given first:

Tarlan, Ali Nihat, pre. *Hayâli Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk. "Azmî-zâde Mustafa Hâletî." *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

For **theses and dissertations**, the surname and name of the thesis author should be followed by the full title of the thesis in italics, the thesis type, the name of the university where the thesis was prepared, the date the thesis was written:

Example:

Karakaya, Burcu. *Garîbî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of the Work. Library. Collection. Catalogue number sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emiri Efendi, No. 1326, vr. 45a.

To cite **a study found on the Internet**, it is sufficient to provide the author's surname, name, title of the article, publisher (website name), date of publication, and link address.

Example:

Gökçek, Fazıl. "Mehmet Akif Ersoy." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

In personal interviews, the surname, name, interview type and date of the source person should be given as follows:

Demir, Adem. Phone Call. 22 May 2018.

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19
Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09
bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr